

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:
SZABÓ PÉTER rektor

Szerkesztőbizottság:
SZABÓ PÉTER, a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs), BALOGH MIHÁLY (Budapest),
CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár), ERDÉLYI MARGIT (Komarno),
HORVÁTH MÁRTON (Budapest), NÉMETH ANDRÁS (Budapest), KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA (Győr),
PUKÁNSZKY BÉLA (Szeged), SZABOLCS ÉVA (Budapest)

Nemzetközi tanácsadók:
HARALD EICHELBERGER (Wien, Ausztria)
LEONCIO VEGA GIL (Salamanca, Spanyolország)
YASSINE ZOUARI (Rouen, Franciaország)

Szakmai támogatók:
MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság
MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság
Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:
TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:
BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő

TARLÓS ILDIKÓ szerkesztőségi titkár

Szerkesztőség:
Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
06/30/600-9186
tolgyesijdr@gmail.com

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

ÉVFORDULÓK.....	5
<i>KELEMEN ELEMÉR</i>	
NEVELÉSTÖRTÉNETI ÉVFORDULÓK 2016-2020	5
TANULMÁNYOK.....	20
<i>GARACZI IMRE</i>	
A CIVIL TÁRSADALOM ÉRTÉKONTOLÓGIÁJA A MODERNITÁS KORÁBAN.....	20
<i>SURÁNYI ISTVÁN</i>	
A HAZAI ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI IPAROKTATÁS KEZDETEI	36
<i>GERGELY FERENC</i>	
„IDEGEN TESTT”	61
<i>REHO ANNA</i>	
A KISDEDNEVELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLET SZAKOSZTÁLYAINAK LÉTREHOZÁSA ÉS MUNKÁSSÁGA KÁRPÁTALJÁN (19. SZÁZAD VÉGE – 20. SZÁZAD ELEJE).....	88
<i>SEBESTYÉN KÁLMÁN</i>	
ERDÉLY RÓMAI KATOLIKUS NÉPOKTATÁSA 1780-1848 KÖZÖTT	98
<i>MAKAI ÉVA</i>	
A KORCZAKI ÖRÖKSÉG. ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI KORCZAK-MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ	117
<i>HALÁSZNÉ SZAKÁCS ÉVA</i>	
A TERMÉSZET SZERETETÉRE NEVELÉS TÖRTÉNETE EGY 140 ÉVES MÚLTÚ BALASSAGYARMATI ISKOLA PÉLDÁJÁN.....	126
KÖZLEMÉNYEK.....	142
<i>TRENCSÉNYI LÁSZLÓ</i>	
A TRIPTICHON KÖZÉPSŐ ALAKJA – ALEKSANDER LEWIN	142
<i>PÁL LAJOSNÉ</i>	
A VÁRPALOTAI VÁRKERTI ÁLTALÁNOS ISKOLA, SZAKISKOLA ÉS TAGISKOLÁI TÖRTÉNETE.....	147
KÖNYVISMERTETÉSEK.....	154
<i>DR. PAP ISTVÁN: „MOZGALMAS” ÉLETEM. ....</i>	<i>154</i>
<i>(SÁGI NORBERTA)</i>	
<i>JANCSÓ ANDRÁS SZERK.: JANCSÓ BENEDEK 160. ....</i>	<i>155</i>
<i>(TÖLGYESI JÓZSEF)</i>	

SZABÓ ISTVÁNNÉ – VARGA CSILLA (SZERK.): PEDAGÓGUSOK CIVILBEN	157
<i>(SZABÓ ISTVÁNNÉ)</i>	
TÖLGYESI JÓZSEF: SZUHÁCS JÁNOS PEDAGÓGIAI ÉS KÖZÉLETI MUNKÁSSÁGA...	161
<i>(VARGA JÓZSEF)</i>	
NEVELÉSTÖRTÉNETI ÍRÁSOK SZAKMAI FOLYÓIRATOKBAN, 2014.....	164

E SZÁMUNK SZERZŐI:

GARACZI IMRE egyetemi docens, Pannon Egyetem, Veszprém, gazdasagetika.hu főszerkesztő; GERGELY FERENC történész, Budapest; HALÁSZNÉ SZAKÁCS ÉVA biológianár, biológus, Nemzeti Botanikus Kert, Vácrátót; KELEMEN ELEMÉR professor emeritus, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest; MAKAI ÉVA főiskolai tanár, Wesley János Főiskola, Budapest; PÁL LAJOSNÉ könyvtáros-tanár, Várpalotai Várkerti Általános Iskola, Szakiskola és Tagiskolái, Várpalota; REHO ANNA docens, Kárpátaljai Pedagógus-továbbképző Intézet Pedagógiai és Pszichológiai Tanszék, Ungvár, Ukrajna; SÁGI NORBERTA tanársegéd, Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar, Kecskemét; SEBESTYÉN KÁLMÁN tanár, neveléstörténész, Budapest; SURÁNYI ISTVÁN tanár, neveléstörténész, Székesfehérvár; SZABÓ ISTVÁNNÉ pedagógus, a Magyar Pedagógiai Társaság Nógrád Megyei Tagozata elnöke, Salgótarján; TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár; TRENCSENYI LÁSZLÓ egyetemi docens, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, a Magyar Pedagógiai Társaság ügyvezető elnöke, Budapest; VARGA JÓZSEF főiskolai docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr.

Címlapkép:

Vasárnapi Ujság, 1908. A karácsonyi szám címlapképe.

A borítót és a kötetet tervezte:

Bessenyei János

Nyomdai kivitelezés:

Apolló Nyomda

ÉVFORDULÓK

NEVELÉSTÖRTÉNETI ÉVFORDULÓK 2016-2020*

KELEMEN ELEMÉR

2016

400 éve (1616)

- született *Wallis, John*

250 éve (1766)

- rendelte el *Mária Terézia* a magyarországi iskolák összeírását
- született *Budai Ézsaiás*

225 éve (1791)

- kezdte meg működését az 1791. évi XV. törvénycikk alapján (litteralibus); elnöke *Ürményi József* volt
- a Pesten, illetve Budán egyidejűleg megtartott evangélikus és református zsinat az 1791. évi XXVI. tc. alapján új egyházszerveztet alakított ki, melyben megnőtt a világi elemek befolyása
- királyi rendelet jelent meg az *izraelita népiskolák* fenntartásáról
- *magyar nyelvművelő egyesület* alakult a pesti egyetemen
- született *Széchenyi István*

200 éve (1816)

- adták ki *Versegby Ferenc* latin nyelven írt magyar nyelvtankönyvét a gimnáziumi tanulók számára (Epitome institutionum grammaticarum lingue Hungaricae)
- megjelent *Fáy András* első jelentős pedagógiai műve (Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról)
- született *Gáspár János; Pauler Tivadar*

175 éve (1841)

- a *Helytartótanács* megbízta *Mednyánszky Alajost* a magyar oktatásügy átfogó reformjának kidolgozására
- jelent meg a *Religio és Nevelés*, az első hazai nevelésügyi szaklap

- a korondi unitárius zsinat elfogadta a *Brassai Sámuel* által kidolgozott tervet, mely szerint iskoláikban a tanítás nyelve a magyar
- megalapította *Bugát Pál* a *Természettudományi Társulatot*
- *Vállas Antal* röpiratot adott ki „Egy felállítandó központi műegyetemről”
- bevezették a *magyar nyelvű oktatást* a pesti egyetem jogi karán
- született *Csáky Albin*; *Hull*, Grandville Stanley; *Péterfy Sándor*

150 éve (1866)

- választották meg a *Magyar Tudományos Akadémia* elnökévé *Eötvös Józsefet*
- újjáalakult az *Erdélyi Katolikus Státus*
- megalakult az *Országos Izraelita Tanítóegyesület*
- született *Bárczy István*; *Borbély Sándor*; *Waldapfel János*

125 éve (1891)

- fogadták el a *kisdedovásról* szóló *1891. évi XV. törvénycikket*
- megalakult a *Magyar Paedagogiai Társaság*
- megalapították Budapesten a *Keleti Kereskedelmi Tanfolyamot*
- megrendezték Budapesten az első hazai *Ifjúsági Tornaversenyt*
- született *Karácsony Sándor*; *Kenyeres Elemér*; *Orff, Carl*

100 éve (1916)

- miniszteri rendelet jelent meg a *leány-középiskolák* szervezetéről
- ünnepélyesen felavatták a pozsonyi *Tudományegyetemet*
- jóváhagyták a *Műegyetem* új szervezeti és működési szabályzatát, miszerint az intézmény a műszaki és a közgazdasági tudományok egyeteme
- született *Gulyás György*, *Kisfaludi Sándor*, *Nagy Sándor*

75 éve (1941)

- jelent meg a *közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről* szóló *1941. évi XII. tc.*
- miniszteri rendelettel a *Honvédelmi Minisztérium* egységes vezetése alá helyezték az *iffúság honvédelmi nevelését és a testnevelést*
- rendelet jelent meg a *nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek anyanyelvi népiskolai oktatásáról*
- megszervezték a *Székesfevárosi Pályaválasztási Tanács és Képességvizsgáló Intézetet*

70 éve (1946)

- az 1946. évi XXII. törvény megnyitotta az egyetemek kapuit a nők előtt
- megalakult a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) és a Magyar Úttörő Szövetség

60 éve (1956)

- ülésezett a Balatonfüredi Pedagógiai Konferencia
- megalakult a CIES (*Comparative and International Education Society*)

50 éve (1966)

- műszaki felsőoktatási intézmény létesült Győrött
- megjelent a *Könyv és Nevelés* (előzmény: *Iskolai Könyvtárosok Tájékoztatója*, 1959) és a *Testnevelés Tanítása*

40 éve (1976)

- minisztertanácsi határozat született az *ifjúsági parlamentek* megrendezéséről

25 éve (1991)

- született meg az 1991. évi XXXII. törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről
- országgyűlési határozat a *gyermekek jogairól* szóló ENSZ-egyezménynek a magyar jogrendbe illesztéséről
- megalakult az Országos Köznevelési Tanács
- miniszteri rendelet született az *Eötvös József Collegium* 1950 előtti státusának visszaállításáról
- megjelent az *Educatio* című folyóirat

2017

650 éve (1367)

- V. Orbán pápa engedélyezte Pécs városában egy három fakultásból álló egyetem felállítását

550 éve (1467)

- megnyílt a pozsonyi egyetem (*Academia Istropolitana*)

500 éve (1517)

- Luther Márton kitűzte 95 pontját a wittenbergi vártemplom kapujára, ami a reformáció zászlóbontását jelentette

425 éve (1592)

- született *Comenius*, Johannes Amos

400 éve (1617)

- *katolikus gimnázium* nyílt meg a török fennhatóság alatt álló Pécssett

350 éve (1667)

- megkezdte működését a *nagyszombati egyetem* jogi kara
- *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem elrendelte, hogy a gyulafehérvári román püspök jövedelméből *román iskolát* állítson

300 éve (1717)

- született *Bajtay József*

250 éve (1767)

- nyílt meg Vácott a *Királyi Nemesi Teréz Akadémia* (Theresianum) magyar nemesi ifjak számára
- született *Humboldt*, Wilhelm von

225 éve (1792)

- az 1792. évi VII. tc. értelmében a magyarországi iskolákban rendes tantárgy lett a magyar nyelv
- az 1791-ben megbízott *Művelődésügyi Bizottság* benyújtotta *jelentését és törvénytervezetét* az országgyűlésnek a magyar iskolaügy megjavítására

200 éve (1817)

- jelent meg Pesten a *Tudományos Gyűjtemény*
- Keszthelyen megrendezték az első *Helikon*-ünnepséget
- kiadták Pesten *Váradai Szabó János* A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításáról című könyvét, *Pestalozzi* elveinek egyik első hazai népszerűsítését
- született *Gönczy Pál*; *Trefort* Ágoston; *Ziller*, Tuiskon

175 éve (1842)

- *Mednyánszky* Alajos benyújtotta a Helytartótanácsnak *reformtervezete* népoktatási és középiskolai részét
- az uralkodó öt *királyi katolikus tanítóképző* felállítását rendelte el (Pest, Miskolc, Szeged, Érsekújvár, Nagykanizsa)
- *Pesti Magyar Társaság* néven diákegyesület alakult a pesti egyetemen
- az evangélikus konvent jóváhagyta a hazai líceumok számára kidolgozott *zayugróci tantervet*

- megjelent a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
- született *Cohen, Hermann; James, William*

150 éve (1867)

- miniszteri rendelet jelent meg a *középiskolák átszervezéséről*
- megalakult az *Országos Középiskolai Tanáregyesület* és megjelent lapja, az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*
- megalakult a *Nemzeti Torna Egylet*, megszervezték a hazai torna-tanítóképzést
- *Magyar Királyi Gazdasági Felsőfokú Tanintézet* alakult át a mosonmagyaróvári mezőgazdasági intézet
- született *Sarbo Artúr; Weszely Ödön*

125 éve (1892)

- jelent meg a *Magyar Paedagogia*, a *Magyar Pedagógiai Társaság* folyóirata
- megjelent a *Kereskedelmi Szakoktatás*
- *Egyetemi Kör* néven újjászerveződött a budapesti egyetem hallgatóinak tudományos és kulturális önképzőköre

100 éve (1916)

- alakult meg a *Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete*
- született *Kerékgyártó Imre; Simon Gyula*

75 éve (1942)

- az *1942. évi XVI. tc.* rendelkezett a mezőgazdaság fejlesztéséről és a *mezőgazdasági ismeretek oktatásáról*
- *Győrffy István* nevét vette fel a budapesti Bolyai Kollégium
- *Bárczi Gusztáv* lett a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola igazgatója

70 éve (1947)

- *Pedagógiai Főiskola* nyílt Szegeden és Budapesten

50 éve (1967)

- meg- illetve újjáalakult a *Magyar Pedagógiai Társaság*
- összeült az első *Országos Diákpárlament*
- utasítás jelent meg a *gimnáziumok szakosított tantervű osztályainak* megszervezéséről
- megrendezték az első *Fizikai Diákolimpiát*

- rendelet a *felsőoktatási intézmények irányítási rendszerének* és gazdasági mechanizmusának fejlesztésére
- létrejött a *Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont*
- megalakult az *Országos Vezetőképző Központ*

40 éve (1977)

- alakult meg az UNESCO által támogatott *Országos Oktatástechnikai Központ*

25 éve (1992)

- magán-, illetve alapítványi főiskolák alapítására került sor (*Gábor Dénes Főiskola, Kodolányi János Főiskola, Modern Üzleti Tudományok Főiskolája*)

2018

300 éve (1718)

- a *gyulafehérvári református kollégium Marosvásárbelyre* költözött
- született *Hatvani István; Kollár Ádám Ferenc*

250 éve (1768)

- jelent meg a filantropizmus alapműve, *Basedow Vorstellung an Menschenfreude* című könyve
- született *Schedius Lajos; Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst*

225 éve (1793)

- a francia forradalmi konvent törvénybe iktatta az *általános kötelező népoktatást*
- megalakult az *Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*
- *építőipari és közlekedési karral* bővült a *Műszaki Egyetem*
- főiskolai rangot kapott a *Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola, a Szolnoki Repülőtisztai Főiskola* és a *szentendrei Kossuth Lajos Katonai Főiskola*
- *Kolozsvárott kémiai-metallurgikai iskola* nyílt

200 éve (1818)

- nyílt meg a *mosonmagyaróvári gazdasági tanintézet*
- megjelent *Mokri Benjamin* „Az európai manufaktúrák és fábrikák mester-ség műveik” című szakképzési kézikönyve
- született *Bain, Alexander*

175 éve (1843)

- elkészült a magyar országgyűlés *Bezerédj István* vezette kerületi választmányának tervezete a *népoktatás újjászervezésére*
- *Mednyánszky Alajos* elkészítette az iparoktatásra vonatkozó javaslatát
- megalakult a *Magyar Nevelési Társulat*
- *Pestre* helyezték a tolnai *kisdedóvó-képző intézetet*
- *Vajda Péter* kidolgozta a *pesti protestáns főiskola* tervezetét
- született *Fodor József*; *Fraknói Vilmos*; *Kármán Mór*; *Pivár Ignác*

150 éve (1868)

- fogadták el a *népoktatásról* szóló *1868. évi XXXVIII. törvénycikket*, a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott *1868. évi XLIV. tc.-et*
- törvény született a *bevett keresztény vallásfelekezetek* egyenlő jogairól (1868:LIII. tc.)
- megjelent a *Középiskolai Matematikai Lapok* első száma
- először rendezték meg a *középiskolai diákok országos matematika- és fizikaversenyét*
- megjelent a *tanonciskolák* első tanterve, amely egységesítette a közismereti tárgyak oktatását
- a budapesti egyetem ifjúsági közgyűlése állást foglalt az *egyetemi reformok* mellett
- felújították a *Promotio sub auspiciis Regio* intézményét a budapesti és a kolozsvári egyetemen
- különvált a *M. Kir. Színművészeti Akadémia* és a *M. Kir. Zeneakadémia*
- született *Bühler, Charlotte*; *Dablmann, Reinhold*; *Gaño, Viliam*; *Pető András*; *Prahács Margit*; *Schnell János*; *Szent-Györgyi Albert*; *Szondi Lipót*

100 éve (1918)

- alakult meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezete
- a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság* bizottságot hozott létre a *tanügyi reform* kidolgozására
- megjelent az elemi népiskolai tanítók és tanítónők, gazdasági szaktanítók és óvónők fizetéséről szóló *1918. évi VIII. néptörvény*
- miniszteri rendelet jelent meg a *nőknek az egyetemekre való felvételéről*
- kiadták a négyosztályos *polgári iskola* tantervét
- megszervezték a *pozsonyi tudományegyetem* orvosi és bölcsészeti karát
- felavatták a *debreceni tudományegyetemet*; megalakult az orvosi fakultás
- a *Zeneakadémia* elnevezése *Zeneművészeti Főiskolára* változott; az intézmény igazgatója *Dohnányi Ernő* lett

- főiskolai rangot kapott az *Apponyi Kollégium (Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola)*
- született *Jóború Magda; Szubomlinszkij, Vaszilij Alekszandrovics; Arató Ferenc; Banó István; Gordos István*

75 éve (1943)

- *Kertészeti Akadémia* és a *Felsőbb Szőlészeti és Borászati Tanfolyam* összevonásával létrejött a Kertészeti Akadémia
- *Országos Iskolánkívüli Népművelési Intézet* létesült

50 éve (1968)

- került sor az oktatásról szóló *1961. évi III. törvény* korrekciójára
- országos gyűjtőkörűn múzeumi funkcióval bővült az *Országos Pedagógiai Könyvtár* (→ *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum*)
- létrejött az *Országos Tanszergyártó és Értékesítő Vállalat*
- önálló intézmény lett a *Kertészeti Egyetem*
- az OECD égisze alatt megalakult a *CERI (Centre for Educational Research and Innovation)*
- létrejött az *EASE (European Association for Special Education)* és az *EI (Education International)*
- Kubában *Ceiba-iskola*program indult

40 éve (1978)

- az országgyűlés megvitatta és elfogadta „*A közoktatás helyzete, 1965-1978*” című előterjesztést
- életbe lépett az *általános iskolai nevelés és oktatás terve*
- megkezdte működését az *Államigazgatási Főiskola*

25 éve (1993)

- az országgyűlés elfogadta a *közoktatásról* szóló *1993. évi LXXIX. sz. törvényt*, a *szakképzésről* szóló *1993. évi LXXVIII. törvényt* és a *felsőoktatásról* szóló *LXXX. sz. törvényt*, továbbá a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól* szóló *1993. évi LXXVII. sz. törvényt*
- alkotmánybíróági döntés született az *állami iskolák világnézeti semlegességéről*
- megalakult a *Közoktatáspolitikai Tanács*
- Budapesten ülésezett a *VI. Nevelésügyi Kongresszus*

2019

500 éve (1619)

- *Bethlen Gábor akadémiai* alapított *Nagyszombatban*
- *Nicky Kristóf* kancelláriai tanácsos javaslatot tett a *nagyszombati egyetem átszervezésére és Budára helyezésére*

300 éve (1769)

- *Mária Terézia királyi* oltalom és *igazgatás* alá vette a *nagyszombati jezsuita egyetemet*; kinyilvánította, hogy a *magyar iskolaügy irányítása és ellenőrzése királyi felségjog*; újjászervezte az egyetemet, megalapította az egyetem orvostudományi karát
- az uralkodó az elhanyagolt *népoktatás megújítására* utasította a M. Kir. Kancelláriát
- a Marosvásárhelyen ülésező „*litteraria comissio*” (tanügyi bizottság) *új tervet dolgozott ki* az erdélyi iskolák számára (*Methodus docendi*)
- megnyílt *Egerben az ország első orvosképzője*

250 éve (1794)

- alapították meg Franciaországban az *École Normale Supérieure-t*
- született *Báthy Károly*

200 éve (1819)

- kötelezővé tették a II-VI. osztályos *gimnáziumi tanulók osztályozását magyar nyelvtanból*
- *Szepesváralján* megnyílt az első magyarországi – német nyelvű – tanítóképző
- alapították a *Szentpétervári Egyetemet*
- született *Ruskin, John*

175 éve (1844)

- fogadták el a magyar nyelv használatáról szóló *1844. évi II. törvénycikket*, amely kimondta, hogy a hazai *közép- és felsőfokú oktatási intézményekben a tanítás nyelve a magyar*
- az uralkodó aláírta a *népiskolák újjászervezéséről* szóló rendeletet
- megjelent a népiskolák tanítói számára hirdetett *módszertani kézikönyv* (Részletes tanmódszer vagy az egyes oktatási tárgyaknak sikeres tanítására vezérlet)
- megnyílt *Pesten a királyi katolikus tanítóképző*
- királyi rendelet intézkedett a pesti *József Ipartanoda* létesítéséről

- országgyűlési emlékirat jelent meg „*Központi Gazdaképző Intézet*” étesítése ügyében
- született *György Aladár; Nietzsche, Friedrich*

150 éve (1869)

- megnyiták az első *állami tanító- és tanítónőképző intézetek* (Buda, Csurgó, Losonc, ill. Buda, Kalocsa és Székesfehérvár)
- kiadták a népiskolai törvény alapján készült *állami népiskolai tantervet, illetve az állami tanítóképezdek tanterveit*
- alakult meg az *Alapnevelők Országos Egyesülete, a Kisdednevelők Országos Egyesület* és az *Országos Gyermekvédő és Fröbel Egyesület*
- létrejött a *Budai Tanítóegyesület*
- főtanodai rangot kapott a *József Polytechnikum*
- *m. kir. felsőbb tanintézet*té szervezték át a mosonmagyaróvári, a keszthelyi, valamint az újonnan alapított debreceni, kassai és kolozsvári mezőgazdasági intézetet
- született *Cohn, Jones; Foester, Friedrich Wilhelm*

125 éve (1894)

- alapították meg Budapesten a *M. Kir. Kertészeti Tanintézetet*
- megnyílt a budapesti *Polgári Iskolai Tanítónőképző Intézet*
- megalakult a *Siketnémákat Gyámolító Egyesület*
- született *Baranyai Erzsébet; Bárczi Géza; Nagy Emilné; Göllner Mária; Péchy Blanka; Stolmár László*

100 éve (1919)

- jelent meg a *Forradalmi Kormányzótanács, XXIV. sz. rendelete a felekezeti és magániskolák államosításáról* (a Tanácsköztársaság bukása után hatályon kívül helyezték)
- elkészült a *nyolcosztályos népiskola* tanterve
- megalakult a *Magyar Úttörők Szövetsége*
- Stuttgartban megnyílt az első *Waldorf-iskola*
- megalakult Németországban a *Bund Entschiedener Schulreformer, az Elszánt Iskolareformerek Szövetsége*
- a *kolozsvári és a pozsonyi egyetem tanárainak egy része* – a folytonos zaklatások és kiutasítások következtében – *Budapestre települt át*
- a *kolozsvári egyetemen* megkezdődött a kizárólag román nyelvű tanítás
- született *Kelemen László; Kovásznai Józsefné; Margócsy József; Varga Tamás; Xantus Gyula*

75 éve (1944)

- miniszteri rendelet született a *zsidó tanulók* iskola egyenruha-viselésének megtiltásáról, valamint a *zsidó iskolák*, tanfolyamok és tanulóotthonok fenntartására adott engedély megvonásáról

70 éve (1949)

- kormányrendelet jelent meg az *egyetemi bölcsészeti és természettudományi képzés* újjászervezéséről
- bevezették a *kötelező orosznyelv-oktatást* a köz- és felsőoktatásban
- átszervezték a *Budapesti Műszaki Egyetemet*
- megalakult a *Miskolci Nehézipari Egyetem*
- az *Agrártudományi Egyetem* székhelye Gödöllő lett
- Debrecenből Egerbe költözött a *Pedagógiai Főiskola*
- megalakult az *Iparművészeti Főiskola*

50 éve (1969)

- fogadták el az *1969. évi VI. törvényt a szakmunkásképzésről*
- rendelet jelent meg a pedagógus állások pályázat útján történő betöltéséről; a pedagógusok továbbképzéséről; az egyetemek és egyetemi jellegű főiskolák szervezetéről és működéséről
- új főiskolák, illetve egyetemi jellegű főiskolák létesültek (*Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola, Kandó Kálmán Műszaki Főiskola, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola*); új karokkal bővült a miskolci *Nehézipari Műszaki Egyetem*
- elfogadták az *NSZK szakképzési törvényét* (Berufsbildungsgesetz), amely 1990-től a népet szakképzés egységes szabályozásának alaptörvénye

40 éve (1979)

- vezették be az *új nevelési és oktatási terveket* a gimnáziumokban és szakközépiskolákban

25 éve (1994)

- megállapodás született az *egybázi iskolák fenntartásának anyagi támogatásáról*
- megalakult az *Országos – később Magyar – Akkreditációs Bizottság* program)
- megalakult az *EERA (European Educational Research Association)*, az *Európai Pedagógiai Kutatók Szövetsége*

2020

1000 éve (1020 körül)

- Esztergomban *székeskáptalani iskola* kezdte meg működését

450 éve (1570)

- született *Pázmány Péter*

350 éve (1770)

- a *Helytartótanács* kiadta a *nagyszombati egyetem* szervezeti és működési szabályzatát (*Norma studiorum*); megkezdődött az oktatás az egyetem orvosi karán
- *Mária Terézia* akadémiai rangra emelte a *selmechányai bányásztisztképző akadémiát*
- *katolikus leánynevelő intézet* létesült *Budán az angolkisasszonyok* vezetésével
- megjelent a debreceni református kollégium elemi és gimnáziumi osztályainak tanterve, a *debreceni Methodus*

250 éve (1770)

- született *Kis János*

225 éve (1795)

- született *Szilasy János; Arnold, Thomas*

200 éve (1820)

- született *Hegel, Georg Wilhelm Friedrich; Spencer, Herbart*

175 éve (1845)

- tette közzé a Helytartótanács *Magyarország elemi tanodáinak szabályzatát*; elrendelte a népiskolák statisztikai adatainak összegyűjtését az egyházi iskolafenntartók, illetve vármegyék részéről
- megkezdődött a tanítás az *érsekújvári, a miskolci, a szegedi királyi katolikus tanítóképzőben, a felsőlövői és a sarvasi evangélikus líceumban tanítóképző tanfolyam* indult
- megjelent *Beke Kristóf* „A lélektudomány viszonya a neveléshez” című könyve
- született *Bernardo, Thomas John; De Gerando Antónia; Heinrich Gusztáv; Kiss Áron, Hegymegi; Pauer Imre; Verédy Károly*

150 éve (1870)

- Eötvös törvényjavaslatot nyújtott be a *pesti tudományegyetem* és a *József Polytechnikum* újjászervezésére, valamint a *második magyar tudományegyetem Kolozsvárott* történő megalapítására
- elfogadták a pesti egyetemen létrehozott *Középtanodai Tanárképezde*, valamint a Polytechnikum mellett szervezett *reáliskolai tanárképző* szervezeti és működési szabályzatát
- megtartották Pesten a *népiskolai tanítók első országos gyűlését*
- született *Adler, Alfred; Kascsenko, Vszjevobod Petrovics; Krupszkaja, Nagyzezsda Krasztantynovna; Montessori, Maria; Ranschburg Pál*

125 éve (1895)

- az *1895. évi XLII. törvénycikk* törvényesen bevett vallássá nyilvánította az *izraelita* vallást
- rendeletileg szabályozták „a nőknek a *bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályára léphetését*”, valamint a nők *középkolai tanári vizsgálatra* bocsátását;
- az új központi épületben nyitották meg a tanévet a *kolozsvári egyetemen*
- a *Budapesti Tudományegyetem* díszdoktorává választották – több magyar és külföldi tudós mellett – *W. Wundtot, R. N. Bunsent, P. Berthelot-t, H. Spencert, Lord Kelvint, T. Mommsent* és *R. Virchowot*.
- megnyílt Budapesten a középiskolai tanárképzést szolgáló *Báró Eötvös József Collegium*
- megkezdődtek a *középkolai énektanításra* képesítő vizsgálatok a *Zeneakadémián*
- miniszteri rendelet tette lehetővé, hogy a *lányok magánvizsgát*, illetve *magánérettségít* tegyenek a fiúgimnáziumokban
- megjelent a *felső kereskedelmi iskolák* új tanterve és szervezeti szabályzata
- megkezdte működését Kolozsvárott az *Erdélyi Református Egyházkerület* teológiai fakultása és a református teológiai akadémia

100 éve (1920)

- az *1920. évi XXV. törvénycikk* szabályozta az egyetemekre való bejutást („*numerus clausus*”)
- az *1920. évi XXXI. törvénycikk* rendelkezett a *Budapesti M. Kir. Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának* felállításáról
- elbocsátották a Tanácsköztársaság idején kinevezett tanárokat a Budapesti Tudományegyetemről
- született *Ágoston György; Felkai László; Gáti Ferenc; Komlósy Sándor; Medvegy Antal; Tóth Gábor*

75 éve (1945)

- jelent meg az *általános iskoláról* szóló miniszterelnöki rendelet (66500/1945.M.E.)
- miniszteri rendelet szabályozta a *tankötelezettséget* (6-14 év), a *középiskolai oktatás átalakítását*, a különböző *iskolátípusok* közötti átjárást és az *iskolai oktató-nevelő munka* alapvető kérdéseit
- miniszteri rendelet írta elő a *tankönyvek központi felülvizsgálatát* (20793/1945.sz.)
- megalakult az *Országos Köznevelési Tanács*; elnöke *Szent-Györgyi Albert*
- megjelent a *Köznevelés*
- megalakult a *Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete*; megjelent elméleti folyóirata, az *Embernevelés*
- miniszteri rendelet írta elő a *jogi karok megnyitását a nőballgatók előtt*
- rendelet szabályozta a *munkástanfolyamok* indítását a *felsőoktatási intézményekben*
- rendelet a *felnőtt dolgozók középfokú tanulmányairól* (11/130. M.E. sz.)
- rendelet a *Magyar Agrártudományi Egyetem* felállításáról
- újjáalakult a *Magyar Cserkész Szövetség*
- megkezdte működését a *Világbank* (International Bank for Reconstruction and Development, *IBRD*)

70 éve (1950)

- „*megállapodás*” az *állam és a katolikus egyház* között oktatási intézmények fenntartásáról
- egyházi kezelésbe kerültek a *tudományegyetemek hittudományi karai*
- a budapesti *Pázmány Péter Tudományegyetem* neve *Eötvös Loránd Tudományegyetemre* változott
- rendelet született az általános iskolai tanárképzést folytató *pedagógiai főiskolákról*
- Párizsban létrehozták a *CIEP*-et (Centre International d'Études Pédagogiques), a *Nemzetközi Neveléstudományi Központot*

50 éve (1970)

- rendezték meg Budapesten az *V. Nevelésügyi Kongresszust*
- lezajlott Magyarországon az első *IEA*-vizsgálat
- új felsőoktatási intézmények létesítésére került sor (*Debreceni ATE, Keszthelyi ATE, Pénzügyi és Számviteli Főiskola, Élelmiszeripari Főiskola, Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Rendőrtiszti Főiskola*)
- elindult a *Magyar Rádió Nyitnikék* műsora
- megalakult a *Bölcsődék Országos Módszertani Intézete (BOMI)*
- lebonyolították az első *Nemzetközi Érettségit*

- az 1969-es szakképzési törvény alapján az NSZK-ban létrejött a Szövetségi *Szakképzési Intézet (Bundesinstitut für Berufsbildung)*

25 éve (1995)

- módosították a *közoktatásról és a szakképzésről* szóló 1993. évi törvényeket
- országgyűlési határozat született a *felsőoktatás fejlesztésének irányelveiről*
- a kormány elfogadta a *Nemzeti Alaptanterv* új követelményeket tartalmazó változatát
- a Művelődési és Közoktatási Minisztérium közzétette „*A közoktatás fejlesztési stratégiája*” című vitaanyagát
- kormányrendelet intézkedett a *tandíjról* és a felsőoktatási intézmények hallgatóinak nyújtható *támogatásokról*
- *négy évfolyamos alapképzés* indult a *tanítóképző főiskolákon*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kardos József – Kelemen Elemér (1996): *1000 éves a magyar iskola*. Korona Kiadó, Budapest.

Kardos József – Kelemen Elemér – Szögi László (2000): *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Mészáros István (1996): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996-1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Báthory Zoltán – Falus Iván főszerk. (1997): *Pedagógiai Lexikon I-III*. Keraban Kiadó, Budapest.

JEGYZET

- * Emlékeztető összeállításunkkal a következő évek neveléstörténeti évfordulóihoz kapcsolódó rendezvények, konferenciák szervezőit, illetve a kutatói tájékozódást kívánjuk segíteni.

TANULMÁNYOK

A CIVIL TÁRSADALOM ÉRTÉKONTOLÓGIÁJA A MODERNITÁS KORÁBAN

(ADALÉKOK A 21. SZÁZADI PEDAGÓGIAI GONDOLKODÁSHOZ)

GARACZI IMRE

A civil társadalom és a politika kapcsolatának története már az antik világ államaiban ismert kérdésnek számított, és az egyes pedagógiai ideákban is jelentőségre tett szert. A civilitas eszméje a görög poliszok politikai tevékenysége során született, és legtágabb jelentése az, hogy a közélet, a társadalom működésében a polgárok különféle megállapodások alapján intézik az ügyeket. Ehhez olyan intézményrendszereket alakítottak ki, amelyek lehetővé tették, hogy a szerteágazó érdekek világában a közösségek számára a szükséges döntéseket meghozzák. A kinevezett vagy választott testületek törvényeket alkottak, és létrejöttek olyan szervezetek, amelyek e törvények végrehajtását szorgalmazták. E tevékenység egyik legfontosabb morálbölcseleti alapelve az arisztotelészi „erényesség” képviselője. A fő cél pedig – legszélesebb értelemben véve – a „jó” megvalósítása. Kívánatos szempontként merült fel az, hogy a politikai életben való részvétel során a közérdek előnyt élvezzen a magánérdekkel szemben.

Természetesen fontos megjegyeznünk, hogy az antikvitás despotikus társadalmában mindez nem érvényesülhetett, hiszen a fő hatalmat egy vagy néhány személy gyakorolta, és a társadalom többi tagja pusztán elfogadó és végrehajtó szerepet töltött be. A civilitas eszméje fogalomként a középkori társadalmakban is használatos volt. Itt azonban a jelentősége rendkívüli módon korlátozott volt. Kivétel talán a 11-12. századi észak-itáliai városállamok és a 14-15. századi németalföldi iparosodott kereskedővárosok példája, ahol a civilitas fogalma már megjelent, és politikai hatótényezőként vették figyelembe a városi önkormányzatok helyi politikájában. A 17. századtól születtek olyan politikai filozófiák – Hobbes, Locke, Montesquieu –, amelyekben ismét fontossá válik a politika és a civil lét kapcsolatrendszerének vizsgálata. Itt a kiindulópontot a *társadalmi szerződés* elvének megfogalmazása jelentette. A politikai közösségek életét alakító törvények erre az eszmére épültek. Fontos még ehhez a természeti állam fogalmát is megemlíteni, mert ez szorosan kötődött a civilitas eszme különféle formáihoz. Th. Hobbes közismert megfogalmazása szerint a természeti állam legfőbb karakterjegye az, hogy „bellum omnium contra omnes”¹. Ezzel áll szemben a civilitas államának eszméje, amelynek ismérve az,

hogy a társadalmi szerződés nyomán a közösség tagjai a korábbi félelemmel teli, bizonytalan életet az intézmények által szavatolt biztonsággal váltják fel. Szorosan kötődött még ebben a korban a civilitas társadalmának fogalmához az a keresztény hitelv, hogy az embereket egyenlőknek kell tekintenünk. Mindehhez kapcsolódik a civil társadalom történetének fontos jellemzőjeként, hogy a köz ügyeinek intézője az autonóm és aktív férfi. A nő, mint önállóan tekinthető politikai szereplő, csak a 19. században jelenik meg.

Amikor a civilitas gondolatának szocio-kulturális és társadalomtörténeti vonatkozásait tesszük mérlegre, akkor nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a politikai viszonyok szorosan kapcsolódtak a gazdasági és piaci ügyletek világához. Mindehhez még szükséges hozzátenni azt, hogy az antikvitástól napjainkig a civilitas fogalomhoz szorosan hozzátartozott az együttérzés eszméjének erkölcsi érzülete. Ezt különböző korokban, különféle mértékben vették figyelembe.

A modern szerzők a civil társadalom megteremtésében kiemelkedő szerepet tulajdonítanak az *Ész* mindenhatóságának. Az *Ész* követelményeit veszik alapul a közösség normáinak és értékrendjeinek felállításához. Az *Ész*re vonatkoztatott alaptörvények a modern szerzők írásaiban az egyetemes érvényű elvek kidolgozását teszik lehetővé. A törekvés arra irányul, hogy az egyetemesség elve bármely korban és földrajzi helyen alkalmazható legyen. Mindennek eszmetörténeti háttere az, hogy a közösségi erkölcsi rend funkcióját már nem egy transzcendens világban képzelik el, hanem a mindennapi értelemben vett, konkrét társadalmi valóság jelentette a kiindulópontot. Ez határozta meg a 19. és 20. század politikai filozófiai gondolkodását.

A 20. század második felétől a civil társadalom fogalma, társadalmi értelemben, széles körben elterjedt. Ennek egyik legfőbb oka a médiatársadalom létrejötte. Korábban ezzel a fogalommal elsősorban a filozófusok foglalkoztak. A civil létről folytatott beszédmodok a történelem során az abszolút és központosított uralmi formák gyengülésével párhuzamosan kerültek a diskurzusok homlokterébe. Ennek alapja az, hogy a társadalomban fennálló véleménykülönbségek egyre bátrabban nyerhettek megfogalmazást. Rájöttek arra, hogy a civil társadalom fogalmával értelmezett jelenség arra szolgálhat, hogy az uralkodóval, az állammal szemben hatáskiegyenlítő szerepet töltsön be. Napjaink közbeszédeiben e fogalom elsősorban az intézményi és ideológiai monopóliumok ellentételezéseként vehető figyelembe. Ernest Gellner megfogalmazásában: *„A legegyszerűbb meghatározás szerint a civil társadalom azoknak a nemkormányzati intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az állambatalmat: nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja vagy – ami a legrosszabb – uralma alá próbálja bajtani. Ez a meghatározás magát az eszmét próbálja megragadni, s egyúttal kifejezi, hogy manapság miért írják fel oly sokan zászlójukra. A definíció azonban ugyanakkor súlyos problémákat bordoz. Érvényességi körén belül akár a legmesszebbmenőkig rigorózusnak is tekinthetjük – ám éppen*

érvényességi körét nem határolja le egyértelműen. A probléma egyszerű: a definíció alapján számos olyan jelenséget is a civil társadalom körébe kellene sorolnunk, amelyet mi a legkevésbé sem szeretnénk odatartozónak tudni” (Gellner, 2004. 11.o.).

Gellner mindezt azzal hozza összefüggésbe, hogy egyrészt az emberiség történeti korszakai nemcsak a despotizmus és zsarnokság uralma alatt teltek, hanem számításba kell venni az elnyomástól mentes időszakokat is. Rámutat arra, hogy a modern kor előtti politikai vezetés különféle intézményei ritkán rendelkeztek olyan eszköztárral, amely egy társadalmi rendszer egészét teljes mértékben rabságban tartotta volna. Ennek bizonyítéka, hogy a despotikus intézményi uralkalmak alatt is a helyi közösségek irányítása önállóan működhetett.²

Gellner gondolatmenetét folytatva, ezekben a közösségekben a belső rendet és a társadalmi szerepeket különféle hagyományokból fakadó rituálék erősítették. Például alapot nyújtottak ehhez a rokoni kapcsolatok, amelyek gyakran fonódtak össze gazdasági és szakrális funkciókkal. Ez is egyfajta hierarchiaképző folyamat, amelyben középponti szerepet a kapcsolatokban való kötelezettségvállalás jelenti, ha ugyanis valaki nem tett eleget vállalásának, a kialakított viszonyrendszere veszélybe került. Mindennek működését számtalan szabálykövető eljárás mód is erősítette, amelyek lelki terheket róttak a társadalom tagjaira.³

Gellner azzal zárja eszmefuttatását, hogy a civil társadalom rendszerének vizsgálatakor három alternatívát kristályosít ki: a *kasztosodott*; a *kapcsolatok és rituálék* alapján irányított; valamint a *kommunalizmustól* és *centralizált* hatalomtól egyaránt mentes típust.

A civilitas fogalma és az állam eszménye kölcsönös összefüggéseinek fontos kérdéseit elemzi Thomas Paine. (Paine, 1995) Kiemeli, hogy az emberek között kialakuló különféle kapcsolatrendszerek nem elsősorban a kormányzati hatalom következményeként jönnek létre, hanem a társadalomban felgyülemlett, hagyományokon alapuló elvekből és az ember természetes alkatából fakadnak. Ezt azzal összefüggésben állítja, hogy az emberek közötti kapcsolatok a kormányzattól függetlenül is léteznek és érvényesülnek, s legfőbb jellemzőjük a kölcsönös függőség és a közös érdekek mentén keletkezett kapcsolatláncok: *„A földtulajdonos, a farmer, a kézműves, a kereskedő, a boltos és minden foglalkozás képviselője a másiktól és az egészétől kapott segítséggel boldogul. A közös érdek szabályozza ügyeiket és alakítja ki törvényüket, és azoknak a törvényeknek, amelyeket a közös használat szentesít, nagyobb a hatásuk, mint a kormányzat törvényeinek” (Paine, 1995. 133.o.).*

Paine szerint, hogy milyen és mennyi kormányzat szükséges az egyes társadalmakban, azt részben a társadalom alkata és a kormányzat stílusa dönti el. Az ember egyik legfőbb jellemzője, hogy mint természet teremtette lény, közösségi módon kell egzisztálnia. Ebben fontos szerepet játszik az a tény, hogy az embernek általában szélesebb körűek a szükségletei, mint a rendelkezésre álló képességei. A reá-

lis vagy irreális szükségletigényeket hosszú távon az ember nem képes pusztán önmagára hagyatkozva kielégíteni. Mindenféleképpen rászorul családjára, rokonaira, társaira; azaz egy vagy több kapcsolatrendszerre. Ezek a kapcsolatrendszerek egy közösség vagy társadalom kohézióján belül gravitációs erőket hoznak létre. Paine fontosnak tartja mindehhez még megjegyezni, hogy a természet beleplántált az emberbe „...*olyan társadalmi érzelmeket is, amelyek létezéséhez ugyan nem szükségesek, de boldogságához lényegesek. Nincs az életnek olyan szakasza, amelyben a társadalom iránti szeretet megszűnnék működni. Létezésünkkel kezdődik és végződik*” (Paine, 1995. 134.o.).

Folytatva Paine gondolatmenetét, egy érdekes megállapításhoz érkezünk, ugyanis úgy véli, hogy ha megvizsgáljuk a közösséget alkotó emberek természetét és alkatát, valamint az egymáshoz való kölcsönös alkalmazkodás típusait, láthatjuk, hogy milyen sokféle készség- és képességforma alakul ki a társadalomból származó előnyök megőrzésére, „...*akkor könnyen rájövünk, hogy az, amit kormányzatnak neveznek, nagyrészt közönséges visszaélés*” (Paine, 1995. 134.o.).

Túlzónak tartjuk Paine eme megállapítását abban az értelemben, hogy a kormányzat szerepét mindössze arra zsugorítja, hogy azokat az ügyeket megoldja, amelyekben a civilizáció nem eléggé hatékony, valamint azt is, hogy a társadalom a közös megegyezés alapján a kormányzat segítségével nélkül is elvégezhetné feladatait. Paine véleményének két történeti tény is ellentmond: egyrészt a prehistorikus társadalmak pontosan azért hozták létre a kormányzatot, hogy csökkentsék a kaotikus világban szerzett félelem- és bizonytalanságérzetet; másrészt az antik kor folyóvölgyi kultúráinak társadalmi nem tudták volna megszervezni nagy közös munkáikat – a csatorna- és gátrendszer-építéseket –, ha nem alakítanak ki kormányzati főhatalmat.

Paine még azzal is érvel – s ezt történeti példákkal is megerősíti –, hogy ha a társadalom működéséből kivonjuk a formális kormányzati hatalmat, akkor az önszabályozás helyettesítheti azt. Ez részigazságnak tekinthető ugyan, de hosszú távon regionális és geomorfológiai társadalmi érdekeket nem volt lehetséges kikristályosított kormányzati szerepvállalás nélkül összehangolni, működtetni. Az is egy részigazsága Paine gondolatmenetének, hogy nem feltétlenül következik be a formális kormányzat megszűnésével a társadalom felbomlása, hiszen ebben az esetben a közösség kötelei elvileg megerősödhetnek. Azonban, ha ezzel szembeszegezzük például a történelem nagy birodalmainak felbomlását – mint a Római Birodalom, a Karoling állam vagy akár az Árpád-ház kihalása –, akkor láthatjuk, hogy elég hosszú anarchikus időszakok következtek be. De mindez természetesen a modern kor előtti világra értendő.

A karteziánus kor politikai filozófiáiban viszont realitásként jelenik meg a kormányzati hatalom társadalmi terjedelmének, mértékének kérdése, hiszen a premoderntől eltérően a fejlett nyugati társadalmakban már indokolatlan a mindenre kiterjedő, akár totális államhatalom szükséglete. Az állam, mint intézményrendszer

legyen minél kisebb és racionális, és ezzel párhuzamosan a civil szféra szélesedjen arra, hogy szuverén és autonóm módon intézze saját ügyeit. A 20. század közepétől viszont létrejöttek olyan, az egész globális rendre ható jelenségek, amelyek ismét szükségessé tették az etatizmus mindenre kiterjedő kompetenciáját. Ilyen folyamat az atomkor globális fenyegetettsége, a multi- és internacionális monopóliumok gazdasági versenye, valamint a nemzetközi terrorizmus egyre aggasztóbb növekedése.

Természetesen Paine-nek igaza van abban, hogy *„Minél tökéletesebb a civilizáció, annál kevesebb alkalom van benne a kormányzásra, mert annál jobban szabályozza a maga ügyeit és kormányozza önmagát, de a régi kormányzatok gyakorlata olyan ellentétes a dolog logikájával, hogy kiadásai annak arányában nőnek, ahogyan csökkenniük kellene. A civilizált életbe csak néhány általános törvény kell, ezek pedig annyira közhasznúak, hogy akár kormányzati formák kényszerítik ki őket, akár nem, az eredmény szinte ugyanaz lesz. Ha meggondoljuk, hogy milyen elvek tömörítették először társadalomba az embereket, és mik voltak azután azok az indítékok, amelyek szabályozták érintkezésüket, akkor azt találjuk, hogy arra az időre, mire a kormányzatok megjelentek, szinte mindent megoldott a részek természetes egymásra hatása”* (Paine, 1995. 135.o.).

A civil társadalmak világában, véleményünk szerint, reális igény az államtanításra való törekvés, hiszen az állam a társadalom költségeinek egyik legnagyobb felhasználója, de ezt a gondolatot rendszeresen visszavonjuk, ha olyan globális problémák jelennek meg, amelyeket a civil szféra nem képes kezelni. A civil társadalom rendszerei elsősorban önszabályozó módon működnek, és hatásukat az egészre önmaguk autonóm létében fejtik ki, az állam viszont elsődlegesen az egészre irányul, s kevésbé egy-egy részterület, regionális egység tevékenységére.

Paine logikája a természet törvényeire vezethető vissza, hiszen innen eredeztethetők a társadalmi működés törvényei is. Képletesen szólva a természet működésének „érdekei” áthelyeződnek a társadalomra. Paine-nel szemben viszont az is igaz, hogy az államot szintén érdek hozza létre. További probléma akkor keletkezik – Paine eszmefuttatása szerint –, ha a kormányzat intézkedései nagymértékben eltérnek a társadalom természetes hajlamaitól. *„Amikor a kormányzat, abehelyett, hogy beépülne a társadalom elveibe, úgy véli, hogy önmagáért létezik, és részrebajlón hol elnyom, hol kedvez, akkor azoknak a bajoknak az okává válik, amelyeket meg kellene előzni.”* (Paine, 1995. 136.o.).

Ezt az állítását Paine az angol történelem különböző korainak lázadásaival és zavargásaival kívánja alátámasztani. Szerinte gyakorta maga a kormányzat volt az oka annak, hogy a társadalom életében zavarok keletkeztek, s ezt azzal állítja szembe, hogy a helyi közösségek tagjainak természetes szövetségei, társulásai viszont önmagukban nem okoztak volna lázadásokat és zavargásokat. E két feltétel szembeállítása eléggé erőltetett abban az értelemben, hogy Paine nem fogadja el azt a tényt, hogy az állam és a civil alapokon szerveződő közösségek – hosszú távon – abszo-

lút módon egymásra utaltak. Mindez annak tudható be, hogy az állam, mint szükségyszerűség, ha jól oldja meg a reá bízott feladatokat, funkcionálisan pozitív szerepet tölt be. Ha viszont az állam maga hatalmi harcok keresztútjába kerül, s különböző érdekek gyűjtőpontjává válik, akkor negatívan hat a társadalom működésére. A két összetevő között egyfajta mérlegelv figyelembe vétele szükséges: képes-e az állam, kormányzat a társadalom koherens céljait és feladatait képviselni és gondozni, avagy pusztán önhatalma fenntartása a cél, s ennek érdekében a civil társadalmat teljes egészében korlátozza és leigázza.

A különféle történeti korszakokban ennek a mérlegelvnek az egyik legfontosabb szakítópórája az adóztatás kérdése. A kormányzat, a hatalom önkorlátozásán, realitásérzetén múlik, hogy az állam egészének működéséhez természetesen szükséges adóbevételeket milyen mértékűvé teszi. Ott, ahol hosszú ideig túlzott és egyenlőtlen az adó mértéke, a civil társadalom huzamosan szegény és elégedetlen, nem csoda, hogy állandó a zűrzavarra való hajlam. Paine helyesen érzékeli, hogy ha a közösségekben hiányzik a boldogulásra és a boldogságra való kilátás, akkor az államnak állandó belharcokra kell berendezkednie. Kitűnik ebből a gondolatmenetből az a tény, hogy konszenzus az állam és a civil társadalom között csak a kölcsönösen garantált és betartott elvek figyelembe vételével lehetséges. Paine példázata szerint, amikor az Egyesült Államok létrejött, a formális előzményekből arra lehetett következtetni, hogy ez az állam a világon a legbékéltlenebb lesz, hiszen a kivándorlók különböző nemzetekhez tartoztak, különböző nyelveket beszéltek, különféle kormányzati formákat ismertek korábban, eltérő habitusúak voltak, sokféle vallást gyakoroltak. Mégis az történt, sokak nem kis meglepetésére, hogy a társadalom kölcsönösen kikristályosított elvein és gyakorlatán alapuló, egységes jogrendszert létrehozó berendezkedést valósított meg, amely az Óvilághoz képest jóval korszerűbben és probléma mentesebben működött. Ez a képlet sem ilyen egyszerű, hiszen az amerikai példában ugyan megoldódtak a korábbi Európa gondjai, mint amilyen a feudális elnyomás, az udvari kiváltságok nyomasztó terhe, a kereskedelem és ipar korlátozása, magas adók stb. voltak, mindezek helyett viszont kitermelődtek az Újvilág újfajta, és nem kevésbé súlyos ellentmondásai.

Egyetértünk Paine eszmefuttatásának záró gondolatával, miszerint az amerikai forradalom egyik nagy újdonsága az volt, hogy létrehozta az elvek érvényének kormányzati szerepét, és ezzel jelentősen korlátozta bármelyik kormányzat túlhatalomra való lehetőségét. Mindezt alátámasztják Alexander Hamilton szavai is: *„... a szuverén hatalom természeténél fogva rosszul tűri az ellenőrzést, és ez hajlamossá teszi a hatalom birtokosait, hogy rossz szemmel nézzék a működésüket korlátozni vagy szabályozni óhajtó külső próbálkozásokat. Ebből a szellemből fakad, hogy minden politikai társulásban, amely a csekélyebb szuverenitások érdekközösségbe tömörítésének elvén alapul, a kisebb vagy alacsonyabb rangú bolygókat valamiféle centrifugális erő örökösen arra ösztökéli, hogy el akarjanak szakadni a közös központtól. Nem nehéz magyarázatot találni erre a haj-*

landóságra. A hatalomvágyban gyökerezik. A korlátozott hatalom majdnem mindig vetélytársa és ellensége az őt korlátozó hatalomnak. Ez az egyszerű tétel arra tanít bennünket: ne nagyon reméljük, hogy egy konföderációban az egyes tagok ügyeinek intézésével megbízott személyek minden esetben szívvel-lélekkel, a közérdek elfogulatlan szem előtt tartásával készen állnak a központi hatalom döntéseinek vagy rendeleteinek végrehajtására. Az emberi természetből ennek éppen az ellenkezője adódik” (Hamilton–Madison–Jay, 1998. 131.o.).

Mindezek az érvek alátámasztják a felvilágosodás korszakának a feudalizmusból a polgári típusú világba történő, modern eszmeiségű, demokratikus kormányzati forma létrehozására irányuló küzdelmét. Paine mérlege kézenfekvő ugyan saját korában, de mint megvalósítandó cél még napjainkban, a 21. század küszöbén is érvényes: „... a kormányzat semmi más, mint a társadalom elvei alapján működő nemzeti társulás” (Paine, 1995. 138.o.).

A civil társadalom és a különböző kormányzati formák összefüggéseinek vizsgálatában fontos szerepet kap a felvilágosodás kora óta a ratio és az individuum kapcsolattípusainak értelmezése. Az előzőekben bemutatuk, hogy az Egyesült Államok létrejöttének szellemi forrásaiban mekkora jelentőséggel bírt az ész és a kinyilatkoztatás szintézise, mint a civil társadalmat alapozó háttér. Mindennek gyökereit akkor tárhatjuk fel adekvát módon, ha megvizsgáljuk azokat a fontos előzményeket, amelyek a társadalom alakzatáról vallott közfelfogást létrehozták. Ez azért kívánatos, mert a modern civilizáció modelljeinek kialakulásában példa értékű. A 17. és 18. századi angol és francia filozófusok munkásságában kristályosodik ki a ratio és az individuum modern fogalma. Ennek lényege, hogy az erkölcsi értékek forrásait át helyezik a középkori transzcendens világképből a földi, racionális eszmerendszerekbe. A legfőbb szerepet itt a társadalmi szerződés elve tölti be. Ennek alapgondolata az, hogy az erkölcsi eszmények nem a túlvilági entitásokra vezethetők vissza, hanem gyökerük az egyéneket tömörítő közösségek belső kapcsolatrendszeréből fakad. Ehhez szorosan kapcsolódik az a tény, hogy a felvilágosodás késői korszakának gondolkodóinál már az új erkölcsi rendszer túllép a korábbiakban már jellemzett természetjog elvén. A fordulópontot David Hume színrelépése jelentette, aki látványosan szakított a korábbi, transzcendens rendből eredeztetett, morális alapú természetjoggal. A transzcendens moralitás létrejötté A. B. Seligman szerint szoros összefüggésben volt a tengelycivilizációk (Axial civilization) jelképrendszereinek kialakulásával: „A kereszténység, mint tengelycivilizáció megjelenése, vizsgálódásunk szempontjából döntő jelentőségű. E történelmi fordulattal (a nagy civilizációk, illetve történelmi vallások színrelépésével) ugyanis gyökeresen átalakult a gondolkodás, a társadalom, és a kozmoszt irányító hatalmak közti viszony természetéről. A tengelykor szétválasztotta a korábban egymásba fonódott égi és földi rendet, és a társadalmat a kozmikus (tehát transzcendens) szférától függetlenül, ám azal feszültségben állva képzelte el. Az evilági és túlvilági birodalom (a társadalom és a kozmosz) közti szakadás gondolatának intézményesítése, illetve, ami

*még fontosabb, a kettő újra egyesítésére való törekvés – Weber szavaival: az „üd-
vözülés” – a tengelycivilizációkban s mindenek előtt a kereszténységben a társa-
dalmi és politikai tevékenységről alkotott új képzetetek keretévé vált” (Seligman,
1997. 77.o.).*

Ebben az értelemben meghasonlott a földi és égi világ között létező egység esz-
méje. A kereszténység hitelvei az erkölcsi tekintély forrását a transzcendens szférá-
ba állítják, és az erkölcsi kívánalmakat az isteni kinyilatkoztatásból eredeztetik. A
keleti vallásoknál viszont a morális parancs a földi léttel való megbékélésből bonta-
kozik ki. A keresztény kultúrában az emberi lét a transzcendentalitáshoz képest ki-
szolgáltatott és alávetett. Ez az elv egészen a felvilágosodás koráig, mintegy másfél-
ezer éven keresztül volt érvényben. A modern kor kezdetétől fokozatosan nyert teret
az európai eszmetörténetben az a gondolat, hogy az erkölcsi rend forrása már a föld-
dön keresendő az autonóm egyének mindennapi közösségeiben. Ezzel párhuzamo-
san a hit iránya is áthelyeződött a túlvilágról az emberi észre. Fontos szerepe van
ebben az átmenetben a kálvinizmusnak is. A protestáns teológia létrejött a katoli-
cizmus hagyományainak megváltoztatására forradalmi újítást vitt véghez abban az
értelemben, hogy a korábbi szakrális kegyelemtant a transzcendens milióból az em-
ber személyiségébe ültette át, s így ez az e világban vált teljesíthetővé. Mindezt azért
fontos kiemelni, mert az egyéni és társadalmi létezés legfőbb alapja a lélekbe belé-
táplált kegyelemhez való viszony. *„A kálvinizmus a kívülről érkező kegyelem ha-
tékonyságának tagadásával megfosztotta a papokat közvetítői feladatuktól. A
szakramentális teológia fogalmaival leírva ez annyit tesz, hogy 'szentségtelení-
tették' az úrvacsorát, azaz nem tekintették többé a kegyelem eszközének. A kál-
vinizmus, mely nem hitt az emberre kívülről erőltetett normák üdvhátásában,
az isteni törvényeknek való önkéntes engedelmességet tette az igaz keresztényi
élet egyetlen forrásává. E hittanításból kiindulva a kozmikus rend egészen új
képzete nőtt ki, jelentősen befolyásolva az egyéni identitásról és a morális tekin-
tély alapjáról alkotott újabb meghatározását” (Seligman, 1997. 79.o.).*

Ezáltal a kálvinizmus új eszméi egy újfajta közösségi alapon szervezett keresz-
tény világot tettek követendővé. Hangsúlyoznunk kell a civil társadalom összetevői-
nek vizsgálatakor, hogy fontos szerepe van ebben a társadalom tagjainak vallások-
hoz való viszonyának. A kálvinista üdvtan szerint az úrvacsora szentségének újfajta
felfogását kell kialakítani. A fő cél már nem az, hogy a közösség tagjai együttesen
vesznek részt e szentségben, hanem az, hogy az individuumok saját, autonóm elha-
tározásuk alapján vállalják magukra Isten akaratának képviselőtét.

A civil társadalommal való összefüggésben a kálvinizmus további fontos újítá-
sa, hogy átalakította a keresztény társadalom kötelekeit. Ennek legfőbb jellemzője
az, hogy az egyén számára lehetőségként jelent meg az, hogy kiszakadjon a koráb-
bi premodern rokonsági és lakóközösségi állapotból, és megteremtették az új típu-
sú közösségi kapcsolatokat, amelyek alapja a nagy fokú bizalom és a szerződések.⁴

Mindez magával vonta azt a folyamatot is, amelyben megváltozott az emberi kap-

csolatok természete, annyiban, hogy nem a premodern természeti világképek alapján szövődtek, hanem metafizikai alapú ideológiaként jelentek meg.⁵

Hozzá tartozik mindehhez az a tény is, hogy fokozatosan átalakultak a közösség tagjainak kapcsolatait befolyásoló tekintélyelvek is. Ez a mindennapi gyakorlatban úgy érvényesül, hogy a szellemi gyökerek már nem a transzcendens milióból származtak, hanem a hívők megegyezésén alapuló megállapodásaiból és a közösség tagjai közötti egyenlőségi viszonyokból – beleértve a lelkipásztorokat is – bontakoztak ki.

Ebben a szellemi és lelki forradalomban új értelmet kapott a vallási élet és a világi *hivatások* összefüggése is. Ennek legfontosabb eleme az, hogy a protestantizmusban nyert elismerést a választott hivatásgyakorlás, mint az üdvözülés egyik lehetséges formája.⁶ Ebben a vonatkozásban használja már a hivatás szót Cromwell is.⁷

Weber említett alapművében a protestáns etika kialakulásának egyik legfontosabb összetevője az újkor kezdetének megváltozott gazdasági rendje, a „kapitalizmus szelleme”. Felhívja a figyelmet arra, hogy a hivatásesszme létrejöttében az új gazdasági világ csak részszerepet tölt be. Ebből fakadt a modern kor kezdetének embere számára az újfajta erkölcsi és felelősségtudat, amely már az e világ racionális intézményein belül törekedett az elfogadtatásra és a tökéletesedésre. A kegyelem szentsége már nem transzcendens előzményekből fakad, hanem a földi mindennapiság indíttatása. Ennek a gondolatnak a beteljesedése a 17. századtól kezdve az az elv, hogy a hivatás és kegyelem összefüggése már nemcsak a vallást gyakorló kiválasztottak monopóliuma, hanem az egész társadalomra érvényes. Mindez legkifejlettebb formában az angolszász eredetű észak-amerikai puritanizmusban valósult meg. Ez a folyamat a 17. század második feléig tartott, amikor a puritanizmus általános válsága miatt át kellett értelmezni a kegyelem és hivatás összefüggéseit.

A civil társadalom kialakulásának történetében a 18. századra erősödött meg a modern ember követendő képe, amely továbbra is megőrizte az Istenhez viszonyított transzcendentalitás státuszát. *„Az egyén e belső meghasadtága az asketikus protestantizmus intézményesülésének – köznapibb nyelven: szellemi hagyományainkba és erkölcsiségünkbe való beépülésének – sajátos módjával áll összefüggésben. Mint korábban láttuk, a személyiség e megosztottsága a polgári társadalom eszméjének egyik legfontosabb forrásává vált, s nemcsak a civil társadalommal kapcsolatos kérdéseket előlegezte meg, hanem a kérdésekre adandó válaszokat is. Mert ha a morális cselekvés forrása az egyéni lelkiismeretben keresendő, akkor maga a morális tett a szentek közösségére és egy kegyelem által meghatározott, ám mégis evilági birodalomra utal vissza. S ha a teológiát fel is váltotta az antropológia, és e közösség a tizenharmadik századtól fogva már nem a kegyelem, hanem az erkölcsi érzület révén tartozik együvé, a kor embere mégis a keresztény szellemiségben gyökerező univerzális fogalmak segítségével alkot képet róla”* (Seligman, 1997. 90.o.).

A civil társadalom politikai filozófiájának 19. századi történetében már az indivi-

dualizmus, a szabadság és az önrendelkezés joga kerül az értekezések középpontjába. A kontinentális hagyományra jelentős hatást gyakorolnak az észak-amerikai szerzők írásai. (Emerson, Garrison, Thoreau) Kifejezést nyer az értelmezésekben, hogy a demokrácia és az emberi jogok kérdése elsősorban filozófiai igazságokként értelmezendők. Az amerikai szemléletben – a jeffersoni alkotmányból is következően – az új típusú kormányzat forrásaként a morális egyén, mint szentségekkel felruházott lény jelenik meg. Ennek gyökerei kétfajta hagyomány találkozásából fakadnak: egyrészt a felvilágosodás immáron klasszikus eszméiből, mint a rousseau-i társadalmi szerződés elve, az alapvető szabadságjogok, illetve az államhatalom korlátozásának elve; másrészt a továbbra sem elfeledett vallásos transzcendencia világából. Ezek a viták alapozzák meg a modernitás új civilizációjának lehetőségét. Itt a civilitas eszméje már azokban a kívánalmakban fejeződik ki, amelyek az emberek egyenlőségéről, az általános választójog kivívásáról és a polgári státuszuk az egész társadalomra való kiterjesztéséről szólnak. Mindez már a civil társadalom 20. századra előre vetített fontosságát jelzi. Az eddigiekben bemutatottakat a folyamat, amelyben a civil lét természetjogi bölcselete szervesen összekapcsolódott a vallási hagyomány formáival, s ez az ötvözet vált a 19. században a civil társadalomért folytatott érvelés fő gondolatává. Gondolatmenetünk következő fázisában a civil társadalom és az állam kontextusának összefüggéseiben a társadalom és az egyén kapcsolatszerének univerzális kérdéseit tesszük mérlegre.

„Hol van bát az egyén szuverenitásának jogos batára? Hol kezdődik a társadalom hatalma? Mennyit kell az emberi életből az egyéniségnek és mennyit a társadalomnak a batáskörébe utalni?” – teszi fel a problémával kapcsolatos kérdéseit J. S. Mill *A szabadságról* című esszéjében. Válaszának kiindulópontja eléggé profán, amennyiben leegyszerűsítve azt mondja, hogy mindkettő reális érdekei szerint részesüljön az életből. Ezt követően tagadja a különféle társadalmakkal kapcsolatos szerződéselméleteket, mert úgy gondolja, hogy tévedtek azok, akik elméleteikben visszamenőleges hatállyal ebből próbálják levezetni az emberi társadalmak kialakulását.

A prehistorikus kor végét az emberek biztonságérzetének megalapozásától származtatja, amely azért jött létre, hogy a létbizonytalanságból fakadó félelmeknek háttér szabhassanak. Mindebben fontos szerepet tulajdonít az önérdekre épülő érényeknek, amelyek a társadalmi érényekkel összhangban értelmezhetők. Kiemelten foglalkozik a nevelés kérdésével, amelyet a pozitív társadalmi és egyéni érények kifejlesztésében tart fontosnak. Érvelésében erőteljesen alapoz az érzület-etikai készségekre: *„Az emberek tartoznak egymásnak azzal, hogy segítsenek egymásnak a jobb és a rosszabb megkülönböztetésében, és bátorítsák egymást az előbbi választására és az utóbbi elkerülésére. Arra kellene ösztönözniük egymást, hogy többet használják magasabb képességeiket, hogy bölcs és nem balga dolgokra, felemelő, nem pedig lealacsonyító tárgyakra és elmélkedésekre irányítsák érzelmeiket és törekvéseiket. De nincs joga egyetlen embernek vagy emberek egyetlen*

csoporthoz sem, hogy előírja egy felnőtt ember számára, hogy mit nem tehet életével a saját érdekében, vagy hogy mit kell vele tennie. (...) A társadalom beavatkozásának, hogy rákényszerítse saját ítéleteit és céljait valakire olyasmiben, ami kizárólag őt érinti, általános feltevéseken kell alapulnia, s ezek lehetnek tökéletesen elhibázottak, de még ha jók lennének is, legalább akkora a valószínűsége, mint az ellenkezőjének, hogy rosszul fogják alkalmazni őket az egyedi esetekben azok az emberek, akik annyira ismerik csak a körülményeket, mint bármelyik kívülálló” (Mill, 1983. 166-167.o.).

Mindezt az egyéniség sajátos hatóterületein képzelem el, ahol az emberek egymásra irányuló cselekedetei érelik ki azokat a szabályokat, amelyek a későbbi hasonló cselekedetek megítélésében irányadóak lehetnek. Fontosnak tartja az egyéni jellem akaratlanságát, amelyet utilitarista hagyománynak is tekinthetünk, mert kevésbé tartja hibának, „*ha egy egyén mások tanácsai ellenére elkövet valamilyen szabályszegést ahhoz képest, ha megengedi másoknak, hogy rákényszerítsék, amit rá nézve jónak tartanak*” (Mill, 1983. 167.o.).

Ezután részletesen elemzi a közösségen belüli egyének kapcsolatainak indítékait. „*Azt állítom tehát, hogy egy ember viselkedésének és jellemének azon része miatt, amely kizárólag őt érinti, s másokkal való kapcsolataiban nem hat az érdekei ellen, nem lehet más kényelmetlenségnek kitenni, mint amelyek a többiek kedvezőtlen véleményéből mintegy elkerülhetetlen következnek*” (Mill, 1983. 169.o.).

Kiemelt szerepet tölt be a gondolatmenetben a tekintélyelv méltóságának vizsgálata, abban az értelemben, hogy valaki eszességének fogyatékoságai miatt veszíti-e el tekintélyét, avagy azért ítéli el, mert megsérti mások jogait. Ebben a logikában az is választóvonalnak tekinthető, hogy az egyén önmagának okozott-e sérelmet, avagy a társadalomnak. Az utóbbi esetben szigorúbb büntetést érdemel. Finomítja a cselekedetek megítélésében azt az esetet, amikor valaki nem közvetlenül okoz kárt másoknak; ekkor korlátozni szükséges viselkedését. Mill utópisztikus feltételezése az, hogy az olyan dolgokat okvetlenül meg kell és meg lehet akadályozni, amelyekről bizonyosodott, hogy a történelem kezdetétől napjainkig mindenki számára károsak. Ez az érvelésmód itt arra épül, hogy ne kövessük el ugyanazokat a hibákat, amelyeket a történelemben már sokszor elkövettek, s bizonyosodott, hogy a későbbiekben is hibának számít elkövetésük.

Mill eszme-futtatásának pedagógiai jellege abban is kifejeződik, hogy a közösség felelőségének körébe utalja a célok érdekében felhasznált eszközök és módszerek minőségét. Egyes viselkedéstípusok ugyanis, adott történelmi korszakokban, függetlenül a közösségi megítélés értékétől, a társadalom egészében eluralkodhatnak, s ennek alapján egyes időkben adott viselkedésmódok akár a végletességig is fajulhatnak: „*S a szembeállítás az ilyen bitorolt hatalommal, mely kérdésével épp az ellenkezőjét váltja ki annak, amit megparancsol, könnyen válik a lelkiertő és a bátorság jelévé, ahogy a II. György idején eluralkodott ordináriság példája mu-*

tatja, amely a puritánok fanatikus erkölcsi intoleranciáját követte” (Mill, 1983. 179.o.).

Arra a kérdésre, hogy a közösség vagy a társadalom beavatkozzék-e a tisztán magánügyekbe, Mill azt válaszolja, hogy nagy a veszélye annak, hogy a közbelépés rosszkor és rosszul történik.⁸

Mill rámutat arra, hogy a társadalom és az egyén, valamint a társadalom és a közösségek között fennálló, érdekalapokon szerveződő kapcsolatrendszer igen nehezen szorítható szabályok közé, hiszen maga az egyén, a közösség és a társadalom is állandó változások közepette egzisztál. Ennek illusztrálására Mill a saját korát megelőző háromszáz esztendő európai történelméből hoz példákat. Ezek legfőképpen a különféle valláshoz tartozó hívek közötti ellentéteket mutatják be az egyén és a társadalom tükrében. Mindennek a terjedelme a kisebbségi csoportok üldözésétől egészen akár egy munkaszüneti nap bevezetése körüli vitáig terjedhet.

Mill iménti gondolatmenetét az egyén egyetemessége és partikularitása alapján tehetjük mérlegre a civilitas eszme szempontjából. Az egyetemes egyén történeti gyökereit tekintve valamikor a kozmosz sorsának volt részese. A görög polisz működése az égi minta földi projekciója. Mindkettőnek harmóniára kell törekednie. A kereszténység eszkatologikus hajlama tette egyéni döntéssé a hit vállalását, amelyben az ember saját személye okán részesül. A kereszténység legitimitásának elterjedésével a korábbi kozmikus rend, mint külső világ, teljesen összezsugorodott. A keresztény ember hitének személyes aspektusa a teremtőhöz már a kanonizált liturgia szűk terében fejeződik ki. Míg a korábbi időkben a kozmoszsal létesített kapcsolatot akár empirikus ismeretek is megalapozták, addig a teremtőhöz való viszonyt már csak a hit misztériuma mezsgyéjén közelítheti meg a keresztény hitvalló. Ezt az összefüggést csak árnyalják a kereszténység civilizációvá válásának körülményei. Mindez „... azzal járt, hogy a radikális döntés, amely eleinte egy közösséghez való csatlakozásban teljesedett ki, egyre fiktívebbé vált. Mindenki kereszténynek született, a hitet készen kapta, annak minden egzisztenciális és életvitelt illető következményével. Ennek ellenére az új vallás egyik meghatározó vonását adó emberkép volt, erősebbnek bizonyult a történelmi körülményeknél, és továbbra is hatékonyan alakította azokat. Már a korai évszázadoktól fogva keresni kezdték azokat az alternatív módokat, amelyek révén a hitet továbbra is radikális választás, döntés révén lehet vállalni. Ez egyúttal hatásos közösségformáló erőnek is bizonyult” (Balázs, 2003. 40.o.).

Az egyéniség partikularitásának kérdése az autonóm módon való cselekvés vizsgálatával kezdődik. Ezt egyenrangúnak tarthatjuk az egyéni cselekvéssel, amelyben a megismerő alany tölt be meghatározó szerepet.⁹ Ez a kérdés jelenkorunkban, mint az egyéniség egyetemessége és partikularitása, abban a folyamatban oldódik fel, hogy az önreferenciális kijelentések a politikum területén kitüntetett szerepet kapnak, mivel bennük kozmikus gyökereket sejtünk. Ez azonban, mint filozófiai

probléma, kisebb jelentőséggel bír ahhoz képest, hogy jelenkorunkban mindez a tömegtársadalom körülményei között történik.

A civil társadalom eszmetörténeti forrásainak értelmezésekor fel kell hívnunk a figyelmet a politika és a morál egymáshoz való viszonyaira. Nagyjából a reneszánsz koráig szorosan összetartozott a politikai jellegű kérdésfeltevések megválaszolása a velük kapcsolatban lévő morális tényezőkkel. Machiavelli fő művében (*Machiavelli*, 1981) hívja fel a figyelmet arra, hogy az erkölcsi eszmények figyelembe vétele nagyban csökkenti a politikusok döntéseinek eredményességét. Elsőként fogalmazza meg az újkor hajnalán az erény és a bűn adott szituációban való alkalmazásának módját. Számára a közösség érdekeinek összessége tűnik a legfontosabbnak. „*Mert igen kevés példás kivégzés után könnyőrelesebbnek tartják a fejedelmet, mint némelyeket, akik túlzott könnyőreletből szabad folyást engednek a rendetlenségnek, az pedig öldöklésre és rablásra ad alkalmat. A rendetlenség ugyanis általában az egész közösséget veszélyezteti, az uralkodó által elrendelt kivégzések pedig egy-egy személy ellen irányulnak*” (*Machiavelli*, 1981. 121.o.).

A premodern gondolkodáshoz képest itt jelenik meg az az újítás, hogy az erkölcs-höz való viszony immáron nem isteni eredetű, valamiféle sorsszerűségnek kiszolgáltatott, hanem maga az autonóm ember – akár egy fejedelem – saját akaratából származik.

A modern kor kezdetén az erkölcs-höz való viszony, mint a civil társadalom egyik alapkérdése, szorosan kapcsolódik a civilizáció fogalom értelmezéseihez. Civilizáltak tartják azt a közösségi formát, amelyik a „jó” megvalósításához kötődik, boldogságot és gazdagságot teremt. Civilizálatlan az a forma, ahol a szenvedés, a nélkülözés és a boldogtalanság jellemző hosszabb távon. „... mégiscsak az a helyzet, hogy a civilizáltak nevezett országokban az emberek nagy része jóval szegényebb és elesettebb, mint egy indián. Nem egy országról beszélek, hanem mindegyikről. Így van ez Angliában, így van ez egész Európában” (*Paine*, 1995. 182.o.).

Paine korának kérdésfeltevése ez, s ennek oka nem annak tudható be, hogy a civilizáció elméletei hiányoznának, hanem ezen elméletek működése akadályokba ütközik. Paine szerint korának európai kormányai, noha ismerik és vallják az európai egyetemes civilizáció elvét, működésükben mégis az ellenkezőjét alkalmazzák. Politikai döntéseik következtében gyakorta alakulnak ki barbár és civilizálatlan helyzetek. Paine megkülönbözteti az állampolgárok civilizációs igényeit és érdekérvényesítéseit, valamint az országaik kormányzatainak a civilizációs elvekhez való viszonyát. Míg a lakosok törekednek egymás civilizálására, addig maguk a kormányzatok inkább háborúznak, és a civilizált hajlamú polgárok által megtermelt javakat a háborúk keltette civilizálatlan állapotokra pazarolják. Ennek oka az, hogy a 18. század második felének európai kormányzatai anyagi szempontból jövedelmezőbbnek találják a civilizálatlan helyzetek fenntartását. Ez alapján különbözteti meg Paine a kormányzattípusokat, mert a polgári politikai rend a törvényei alapján egy országon belül működik, míg az udvari vagy kabinetkormányzat elsősorban külföldön való-

sítja meg céljait, s ezzel erősíti a civilizálatlan élet primitív rendjét. „Az egyik kevés költséggel jár, a másik szertelenül tékozló, és annyira különböznek egymástól, hogy ha a másodikat elnyelné a föld, és nyoma sem maradna, nem támadna zavar az első működésében. Működne tovább, mert a nemzet közös érdeke, hogy működjék, és ehhez minden eszköz adott” (Paine, 1995. 183.o.).

Paine gondolatmenetében itt nyer jelentőséget a forradalmak szerepe, amelyek azzal a céllal születnek, hogy megváltoztassák a kormányzat erkölcsi állapotát. Az erkölcsi közállapotok megváltoztatásának igénye elősegíti a civilizált élet formáinak kialakítását. Ennek politikai és gazdasági következménye, hogy csökkennek az adóterhek, és a kultúra szerepe nagyobb jelentőséget nyerhet. A békés kereskedelem – Paine állítása szerint – barátságossá teszi az embereket, egymás hasznosságát feltételezik, sőt, a nemzetek is hasznosak egymás számára. Mivel a kereskedelem az emberek érdekeinek természetes és speciális érdekeit is kifejezi, ezért ez egy jelentős lehetőség arra, hogy létállapotukat hatékonyan javíthassák.¹⁰ Paine állítása a kereskedelemről saját korában reális alternatívának tűnt ugyan, de a későbbiekben bebizonyosodott, hogy mindez csak illúzió. A modern és fejlett államok és a velük párhuzamosan létrejött multinacionális monopóliumok új helyzetet teremtettek, és ugyanúgy folynak a kormányzatok irányításával civilizálatlan körülményeket teremtő háborúk, mint Paine korában, ugyanis a globális kereskedelmi érdekek nagymértékben képesek befolyásolni, saját érdekeik alapján, az egyes kormányzatok működését. Például, a II. világháború utáni korszakban a gyarmatosítás ugyanúgy folytatódik, mint korábban, csak más eszközökkel, mert nemcsak katonai erőszakkal lehet gyarmatosítani, hanem piaci-fogyasztói magatartás kialakításával, kulturális eszmények terjesztésével, s akár életformaminták erőltetésével is.

Ehhez kapcsolódóan a modern civil társadalom történetének következő fontos kérdése a hatalom és szubjektum viszonya. A különféle emberi kultúrákban a közösséget alkotó egyének tipikus kapcsolatrendszerei hozzák létre a szubjektum fogalmát. A 20. században Michel Foucault kutatásai nyomán vált jelentőssé e kérdés vizsgálata, s ennek széleskörű irodalma alakult ki. E kérdés feltevése nem új keletű, hiszen többek között már Freud, Jung és Lacan is behatóan foglalkoztak a probléma leírásával. Mindezek alapján a 21. század reális politikai és pedagógiai programja lehet a civilitas eszméje alapján visszatérni a „gondolkodó” Európához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balázs, Zoltán (2003): *A politikai közösség*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gellner, E. (2004): *A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai*. Typotex, Budapest.
- Hamilton, A. – Madison, J. – Jay, J. (1998): *A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Hobbes, Th. (1970): *Leviatán*. Magyar Helikon, Budapest.
- Machiavelli, N. (1981): *A fejedelem*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

- Mill, J. S. (1983): *A szabadságról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Paine, Th. (1995): *Az ember jogai*. Osiris Kiadó – Readers International, Budapest.
- Seligman, A. B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Budapest.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Gondolat, Budapest.

JEGYZETEK

- ¹ „Mindenki háborúja mindenki ellen” (*Hobbes*, 1970. 108.o.)
- ² „... csupán arra kötelezték őket, hogy – büntetés terhe mellett – beszolgáltassák a javak egy részét, vagy elvégezzék a kijelölt munkákat. A kedvező körülmények között, például eldugott, nehezen megközelíthető hegyi falvakban élő kis közösségek akár teljesen önállóvá is válhattak, és hatékonyan dacolhattak a távoli hatalom utasításaival. Az ismert agrártársadalmakban azonban a hatalom egyetlen, mai mércénk szerint zsarnoki központban összpontosult.” (*Gellner*, 2004. 11.o.)
- ³ „Ennek következtében mindenki rá volt utalva a társak és az előljárók jóakarására, amellyel ellensúlyozhatta a számtalan függelemsértést, amelyet nem tudott nem elkövetni és amellyel folyamatosan kiszolgáltatta magát. Az egyes ember társadalmi szerepe nemigen változhatott meg, ráadásul a legmesszebbmenőkig összhangban kellett állnia a nagy rendszer egészével. Mindenki biztos és levetetetlen identitásra tett szert: tudta, túlságosan is jól tudta, hogy ki ő és hogy mit várnak tőle, és hogy önmaga újra meghatározására nincs esélye.” (*Gellner*, 2004. 12.o.)
- ⁴ Ennek klasszikus példája az észak-amerikai puritánok szerződésai a 16. században, amelyek az egyént – metafizikai módon – a szentek közösségének tagjává avatták, és így vélték részesülést a transzcendens tekintélyből.
- ⁵ Ennek a változásnak a legszeleesebb körű modelljeit a skót felvilágosodás vallásbölcselete dolgozta ki.
- ⁶ „Félreérthetetlen tény, hogy ebbe a német szóba: „Beruf” (hivatás – a ford.) s talán még hangsúlyosabban angol megfelelőjébe, a „calling” – ba legalább *belecseng* egy vallásos képzet – az isten által kitűzött feladaté –, s ez annál inkább érezhető, minél hangsúlyosabban ejtjük ki a szót. Kövessük most történetileg s a kultúrnyelvekben ezt a szót, s mindjárt kitetszik, hogy arra, amit mi (az egész életre szóló állás, a körülhatárolt munkaterület értelmében) „hivatás”-nak nevezünk, a túlnyomórészt katolikus népek körében éppoly kevésbé ismernek hasonló színezetű kifejezést, mint a klasszikus ókorban. Ezzel szemben e szót ismerik az *összes*, túlnyomóan protestáns felekezetű nép körében. (...) Úgy tűnik, hogy a lutheri bibliafordítás Sirák könyvének egyes helyein (11, 20 és 21) használta először e szót a mai értelemben, majd hamarosan felvette mai jelentését az összes protestáns nép világi nyelvében, holott korábban a világi irodalomban ennek semmiféle kezdetei nem mutatkoznak. (...) Kétségtelen, sőt, közhelyszámba megy, hogy a reformáció és különösen Luther egyik legnagyobb hatású teljesítménye a világi hivatásra való élet ilyen erkölcsi minősítése volt.” (*Weber*, 1982. 87-100.o.)
- ⁷ Cromwell a dunbari csata (1650. szeptember) után ezt írja a Hosszú Parlamentnek: „Legyen kedves feladatunk minden hivatás visszaéléseinek megreformálása: mert ha sokak elszegényednek

azért, hogy kevesek meggazdagodjanak, ez nem illik a köztársasághoz.” (Idézi *Weber*, 1983. 102.o.)

- ⁸ „A társadalmi erkölcs, azaz a többiek iránti kötelesség kérdéseiben a közösség – vagyis az uralkodó többség – véleménye, bár gyakran téves, valószínűleg még gyakrabban helytálló, mivel ezekben a kérdésekben csak saját érdekeiket kell megítélniük, azt hogy bizonyos viselkedésformák – ha megengedettek lennének – hogyan hatnának rájuk.” (*Mill*, 1983. 179-180.o.)
- ⁹ „... a megismerő alany a maga esetleges vonásait olyan komplex módon fogja föl, érti meg, vagyis azonosul velük, hogy egyetlen konkrét vonását sem képes anélkül megérteni, hogy a többi lényegi jellegzetessége abban ne játszana szerepet. Például amikor rájövök arra, hogy egyik jellegzetes tulajdonságom a rendszeretet, akkor egyúttal arra is ráébredek, hogy rendszeretemet egy összetett személyiség jellegzetes tulajdonságai közül az egyik, amely hatással van arra, ahogyan gondolkodom, érzek, amilyen vágyaim és szenvedélyeim vannak. A rendszeretet, mint tulajdonság, másokban is meglehet, sőt, ha nem volna meg, nem is szerezhethék róla tudomást; ugyanakkor az én rendszeretemet az teszi az enyémmé, s másokétől megkülönböztethetővé, hogy mögötte ott van az egész egyéniségem, az összes többi lényegadó vonásom és tulajdonságom. Ez az álláspont részben a descartes-i, úgynevezett *dualista*, az értelmi tevékenységet és a vágyakat-érzelmeket-érzéseket attól elszakító álláspont bírálata is, de csak részleges bírálata: a megismerő alany a bírálóat szerint is a reflexió útján talál önazonosságára.” (*Balázs*, 2003. 44.o.)
- ¹⁰ „A kereskedelem, ha megengednék, hogy olyan egyetemes méretekben működjék, amilyenben működni képes, gyökerestül kiirtaná a háború rendszerét, és forradalmat idézne elő a kormányzatok civilizálatlan állapotában. A kereskedelem találmánya e kormányzatok kezdete óta bukkan fel, és ez a legnagyobb haladás az egyetemes civilizáció felé, amelyet az emberiség olyan eszközökkel ért el, amelyek nem közvetlenül erkölcsi alapelvekből következnek” (*Paine*, 1995. 183.o.)

A HAZAI ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI IPAROKTATÁS KEZDETEI

SURÁNYI ISTVÁN

Európa nyugati országaiban a 16. és 17. században a feudalizmust felváltotta a kapitalizmus. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a nyugatitól eltérő gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok miatt a kapitalista fejlődés mintegy két évszázaddal később és számtalan ellentmondással kezdődött. A céhes kézműipart felváltó manufaktúrából a 19. század elején lassan fejlődött ki a gyáripár.

A 18. század végére az egyre népesedő Székesfehérvár újból Fejér megye székhelye lett. Ekkorra alakult ki az új szerepét és hivatását betöltő település mai képe. A 19. század első évtizedeiben a város társadalmi és gazdasági szerkezetét *hűbéri vonások* jellemezték. 1828-ban kimondottan *östermeléssel* a lakosság 33%-a foglalkozott. A megyeszékhelyen a 19. század első négy évtizedében nem halmozódott fel az ipari vállalkozást megalapozó *kereskedelmi* és *kézműipari* tőke. Éppen ezért volt nagy jelentősége a városi rendeletek által az 1848 után már nem gátolt letelepedésnek. A tőke beáramlása pedig elősegítette a *közlekedés*, a *kereskedelem*, a *pénz- és hitelviszonyok*, és kisebb mértékben a *gazdasági helyzet kapitalista struktúrájának* kialakítását.¹

1845-ben alakult meg a *Felmayer István* és fia kékfestő üzem, *Tschida János* pedig posztó-manufaktúrát alapított. A város kereskedőinek száma növekedett. 1865-ben már 66 *kereskedelmi társulati* tag cége 11 *kereskedelmi szakmát* képviselt. Helyzetük, szerepük, és egymáshoz való viszonyuk változása a város üzleti életének új haladó vonásait mutatta. Az osztrák függőség politikai és gazdasági korlátai ellenére Székesfehérváron is megindult a modern értelemben vett polgárosodási folyamat.

Az 1848 utáni új helyzet *demográfiai változásokat* is hozott. A város lakossága csökkent, csak 1869-re érte el a reformkor végi létszámot. A lakosság száma 1846-ban 18 027, 1850-ben 16 852, 1857-ben a távollévők nélkül 18 399, (azokkal együtt 19 345), 1864-ben 21 071, és 1869-ben 22 683 fő volt.²

A RAJZISKOLÁK, MINT AZ IPAROKTATÁS ELSŐ INTÉZMÉNYES FORMÁI

A 18. század utolsó évtizedeitől már egyre több intézkedés védte az osztrák ipart, és a felvilágosodás eszméi előtérbe állították a *közművelés* és az *iskola ügyét*. A gazdasági élet, a műszaki haladás pedig létre hozta a *szakképzés feltételrendszerét* és a műhelymunkán túlmutató *intézményes iskolai rendszerének*, a *rajziskoláknak* a fokozatos kialakítását.³

Egyre több *rajziskolát* hoztak létre Magyarországon is. Az első magyar rajziskola a *Scola graphidis* 1770-ben kezdte meg működését, melyek mintájára a nagyobb városokban megszervezték a „*nemzeti rajziskolákat*”.⁴ A legnevezetesebb ebben a korban a *Révai Miklós* nevéhez fűződő győri iskola volt. Ugyancsak ebben az időben alapította meg *Tessedik Sámuel* Szarvason a *Gyakorlati Gazdasági és Ipariskolát*.

Ezt szolgálta a népoktatást átfogóan szabályozó, 1777-ben megjelent *Ratio Educationis*⁵ is. A *Mária Terézia* által kiadott *Ratio* célul tűzte ki a tanügy egységes állami szabályozását. Az alulról felfelé épülő iskolarendszert a falusi 1 tanítós, a mezővárosi 2 tanítós és a városi 3 tanítós iskolák képezték. A nagyobb városok részére javasolta az ún. „norma” (normalis) iskolák – a *Felbiger-féle „methodus normalis”*-nak nevezett tanítási módszert alkalmazó mintaiskolák – létesítését.

Székesfehérvár vezetése, élve az I. Lipót által 1703-ban újból biztosított privilégiumával, 1777-ben engedélyt kért a királyi helytartótól egy városi „norma” iskola felállítására.⁶ A város tanácsa a kedvező választ követően határozatában kimondta: „az iskola létesítésére épületet biztosít és vállalja négy tanító fizetését.”

A tanítókkal kapcsolatban az 1777. július 14-én kelt Főhatósági leírát a többek között a következőket írta elő: „...*a nemzeti iskolák tanítói, akik a normális tanmódszer elsajátítására alkalmasak, a jövő tanév kezdetével a városi pénztár költségén a főiskolához küldessenek.*” E rendeletnek megfelelően a város egy tanító (neve nem ismert) Pozsonyba, és a *Fabó János* nagy gyakorlattal rendelkező „ludi rector” Budára küldte, hogy ott „nemzeti iskolai vizsgát” tegyenek.

A levéltári dokumentumokból arra következtetünk, hogy a város az ún. *Norma Elemi Tanoda* – majd *Nemzeti Minta Tanoda*, 1848-tól *Szent József Főelemi Fitanoda*, a későbbi *Belvárosi Községi Fiú Népiskola* – megalapításakor nem rendelkezett önálló épülettel. Az iskola két osztályát a „Funt-ház”-ban, két osztályát pedig átmenetileg a *Karmelita-rend* épületében helyezték el. Az iskola végleges elhelyezésére csak a *Funt-ház* bővítése után került sor.

A városi „norma” iskolákban – attól függően, hogy középfokú iskolában tovább tanul vagy szakirányú pályát választ –, választható tárgyként szerepelt az *elemi mértan* és *természettan*, valamint a gyakorlati, ipari célú *rajzoktatás* is. Az egyes városi iskolákban létrejött „rajzosztályok” a „rajziskolák”-kal együtt az *alsó fokú iparoktatás első államilag szervezett formái voltak, s egyben a reál és a polgári iskola előfutárai*.

II. József 1783-ban kiadott udvari rendelete a „*mesterinasoknak*” kötelezővé tette a vasárnapi rajziskolák látogatását. Intézkedett arról is, hogy a jobbágyfiúk is tanulhassanak: „*A vagyontalanokra való tekintettel czélszerű, ha a rajziskola rajztáblákkal, rajzsínegekkel és rajzeszközökkel rendelkezik, hogy emiatt a haladásban fennakadást ne szenvedjen.*” A tantervi anyagot az alábbiakban határozták meg: „*Ami a foglalkozáshoz tartozik: papíron egyszerű vonalakkal úgy tudjon rajzolni, hogy más is megértse. Ezt pedig úgy éri el, hogy olyan idomokat raj-*

zol, amelyek minden tárgyon előfordulnak, ha fogalma van fényről és árnyékról, ezeket a jelenségeket értelmezni tudja.”⁷

A rajztanulásnak az iparképzésben betöltött szerepét támasztja alá a Helytartótanács 1786-ban kiadott rendelete, amely alapján csak azok lehetnek segítők, akik „biteles bizonyítvánnyal igazolják, hogy a rajziskolát legalább egy éven át vasárnap és ünnepnapokon szorgalmasan látogatták.”⁸ A rendelet melléklete tartalmazta azoknak a szakmáknak a felsorolását, amelyek számára a rajz ismerete nélkülözhetetlen. E szakmák a következők voltak: ács, aranyműves, asztalos, bognár, bronzműves, díszvakoló, esztergályos fazekas, gombkötő, harangöntő, kőfaragó, kőműves, lakatos, nyerges, ötvös, paszományos, rézműves, sárgarézöntő, szerkovács, szerzőmunkás, szíjgyártó, takács.

I. Ferenc 1806-ban új Ratio Educationis-t⁹ adott ki, amelyben megszüntette a népiskolák királyi felügyeletét és azt a városokra ruházta. Megkülönböztetett 1 tanító (egy vagy kétosztályú), 2 tanító (kétosztályú), 3 tanító (háromosztályú) és tanítóképzővel összekapcsolt 4 osztályos „norma” iskolákat. Az ipari pályára készülőknél pedig előírta a rajz tanítását.¹⁰

Herschbing Dániel pécsi kanonok és királyi igazgató 1787. május 18-án kelt levelében közölte Székesfehérvár önkormányzatával, hogy „...e királyi városban egy rajziskolát kell felállítani”. Egyben információt kért arról is, hogy a város rendelkezik-e a *rajzterem céljainak megfelelő helyiséggel*, és tud-e biztosítani lakást és 300 forint fizetést a *rajztanítónak*. A város válaszában közölte, hogy a „normális” elemi iskolánál és a gimnázium épületében van egy-egy tanterem, amely alkalmas rajzteremnek. A tanító részére lakást tudnak biztosítani, fizetésére azonban segílyt kérnek a tanulmányi alapból.

A Magyar Királyi Helytartótanács 1788. január 28-án kelt 864. sz. engedélyével és támogatásával 1789-ben nyitották meg a *Rajztanodát* Székesfehérváron a belvárosi „normalis” fiúiskolában.¹¹ A rajztanítói állás betöltésére *Linzelrn Anzelrn Vilmos* Innsbruckból bevándorolt festő kapott megbízást az udvari kamarától. Fizetését az előzőekben már jelzett helytartósági engedély alapján a budai „*Fizető Hivatal*” (General Zahlamt) biztosította. A város feladata volt a tanítói lakás, a tüzelő és a rajztanoda berendezéseinek biztosítása.

A Helytartótanács 1789. május 11-én kelt leiratában elrendelte a városi rajziskola második tanterme megnyitását. Az előzőekben már közölt 1783-as udvari rendeletre hivatkozva meghagyta azt is, hogy a rajzterem „világos legyen, egy oldalról balról jobb felé adva világosságot, ha pedig a körülmények folytán a rajzolás alkony óráira esne” két-két fiúnak egy gyertyát vagy lámpát kell biztosítani. Az ablakokra elsötétítő függönnyt javasolt, továbbá a tanulók asztalai rajzolásához alkalmas „*állítható lapúak*” legyenek, és a tanári asztalon kell elhelyezni a rajzolandó modelleket, mivel a „rajzórán nem elegendő a fekete tábla és a kréta.” A rajz tanításának anyagát *Segédkönyv* (Methatenbuch) írta elő. A rajzeszközöket a szülőknek kellett megvásárolniuk.

A városi tanács *Korber* igazgatót bízta meg az új rajzterem berendezésének megvásárlásával, a rajztanár feladatai és kötelességei meghatározásával. A tanterem bérleményét és a felszerelés költségeit fele-fele arányban a Helytartótanács Fizető Hivatala és a város pénztára biztosította. A város második rajztermét a gimnáziumban alakították ki, ahol az oktatás 1889. június 1-vel kezdődött a meg.

Az iskolák irányítását, fenntartását és tartalmi munkáját meghatározó központi intézkedések az ország szabad királyi városaihoz hasonlóan Székesfehérváron is nagy vitát váltottak ki. A tanácsí testület egy csoportja „a fölös terhekre” hivatkozva a „normális” *iskola* megszüntetését indítványozta. A tanács a javaslatot elfogadta és 1790. június 4-én kelt határozatával a „normális” iskolát városi három osztályos tanodává nyilvánította.

A Helytartótanács 1790. szeptember 24-én hozott 23 155 számú határozatával a városi döntést hatálytalanította, és elrendelte a „normális” iskola visszaállítását. A négyosztályos iskola működését indokolta az iparoktatásról szóló új rendelet is, amely előírta, hogy a mesterek inasoknak csak azokat a fiatalokat vehetik fel, akik a „normális” iskola 4. osztályát eredményesen befejezték.

A csoport szószólója a városi *rajziskola megszüntetését* is javasolta. 1790. október 22-én folyamodványában kifejtette, hogy: „a szabad királyi városokban újabb időkben behozott rajziskolát, mivel annak semmi haszna nem látszik, vagy teljesen szüntesse meg, vagy ha beszüntetni nem lehet, az arra rendelt tanító” Linzer Vilmos fizetését 150 forintra csökkentse. A tanács a javaslatot elfogadta, amit a Helytartótanács 1790. december 7-én kelt határozatával elutasított. Így Linzer továbbra is megkapta az előzőekben közölt fizetését.¹²

A 19. század első évtizedeiből a rajziskola működéséről kevés írásos emlék maradt ránk. A látogatottságára utal az 1829 májusában kelt tanácsí jegyzőkönyv, amiben az olvasható, hogy az iparos gazdákat „keményen figyelmeztették, mert nem engedték tanulóikat a rajziskolába.” Valamint ismert az is, hogy Linzelm felmentését követően 1812-ben *Tischer András*, 1816-ban *Fridl Károly lett rajztanár*, majd 1847-ben őt *Schulz Ferenc* követte a városi rajziskola katedráján.

A reformkor egyik népszerű követelése volt, hogy a polgári átalakulás érdekében állítsanak fel minden városban *gyakorlati tanodákat*. A Kossuth Lajos kezdeményezésére 1842-ben megalakult Ipartestület is egyik legfontosabb feladatnak az iparosság kulturális és szakmai színvonalának emelését tekintette. Az Országos Ipartestület 1844-ben nyitotta meg a budapesti *mesterinas-iskolát*. A Helytartótanács 1846-ban pedig elrendelte városokban és népesebb községekben a *vasárnapi tanodák* felállítását a 12. életévüket betöltött ifjak, de főként a kézműves-inasok számára.

Az 1848-as Eötvösi szakoktatási terv is a szakoktatás *gazdasági intézetének* létesítését tűzte célul, és az ország négy részében a tanintézetek mellett *mintagazdaságok* létrehozását tervezték. A szakoktatással kapcsolatosan a rajoktatás fejlesztése támogatta volna az iparoktatást. A rajoktatás fejlesztése érdekében Eötvös átiratot intézett Pest szabad királyi város tanácsához. Eötvös terve az volt, hogy a pesti rajzis-

kola legyen a *képzés központja*, itt szakértői vélemények alapján különítsék el a különböző célokat maguk elé kitűző rajztanfolyamokat, iskolatípusonként állapítsák meg a rajzoktatás célját, és gondoskodjanak a megfelelő oktatói gárda képzéséről.¹³

Az 1868-as népiskolai törvény a rajz oktatását az elemi iskolák számára nem írta elő. Az 1869-es tanterv azonban javasolta, hogy mivel a „*látás és a kézügyesség, az ízlés és a nemzeti csinosodás kiművelésére szolgáló, majdnem egyedüli képzőeszköz, kívánatos, hogy e tantárgy tanítását, ahol megoldható, vezessék be.*” A miniszteri javaslatnak megfelelően Schulcz Ferenc középiskolai tanár 1874-ben kapott megbízást a tanítók módszertani felkészítésére. A belvárosi fiúiskola 3. osztályában az 1874-75. tanévben heti két órában kezdődött meg a rajz tanítása.¹⁴

Az 1877. évi népiskolai tanterv már részletesebben megjelölte a rajz oktatásának céljait és feladatait. A székesfehérvári községi iskolaszék a miniszteri utasítás szellemében úgy döntött, hogy „... *mivel a rajz oktatása a továbbtanuló és az iparos szakmát választók számára kívánatos*”, a külvárosi iskolák fiútanulói részére is bevezeti a tárgy oktatását, de végrehajtását gátolta a képzett rajztanítók hiánya.

A rajz tanításának módszertana több esetben szerepelt a városi tantestületi értekezleteken. Az 1887. évi tanítói tanácskozás például úgy döntött, hogy „...*a rajzot az első és a második osztályokban a beszéd- és értelemgyakorlat keretében kell tanítani, és az ismereteket a gyermekek fantáziájának megfelelően rajzi formában kell rögzíteni.*” A harmadik és a negyedik osztályos tananyag oktatásához mintalapok használatát javasolták, és kiemelték a forma érzékelésének fejlesztését. A következő évben tartott tanácskozás vitájának eredményeként megszüntették a „pontjelzett rajzirkák” használatát, és hozzájárultak ahhoz, hogy az önként jelentkező leánytanulók is részt vegyenek a rajzoktatásban. A tanítók rendszeres továbbképzését továbbra is Schulcz Ferenc szervezte és irányította.¹⁵

1892-ben a városi tantestület javaslatára az iskolaszék úgy határozott, hogy a 3. és 4., valamint az 5. és 6. összevont osztályokban a rajzot évfolyamonként külön tantárgyként kell tanítani. 1894-ben minden elemi iskola részére biztosították a Velősy-féle rajzmintákat, és véglegesen megszüntették a „pont vagy hálónallal” előre bejelzett rajzfüzetek használatát.

A városi rajziskola iparoktatásban betöltött szerepe a rajz oktatásának az elemi iskolák tantervében való felvételével és az államilag segélyezett *I. fokú Ipariskola* 1883-ban történt felállításával csökkent. Göbel János György, a város elemi iskolái és az ipariskola igazgatójának 1885/86-os évkönyvében az olvasható, hogy Schulcz Ferenc okleveles tanító vezetésével a *Lépcső utcában* működik egy rajziskola hétfőn, szerdán, szombaton és vasárnap délelőtt 8-11 óra között. A 109 hallgatót két csoportba osztották be. Az egyik csoportba a kőművesek, ácsok, kőfaragók, a másik csoportba a lakatosok, ötvösök, rézművesek, fazekasok tartoztak.

A vasárnapi rajziskolát pótolta az 1894/95. tanévben beinduló *iparossegédek rajztanfolyama*, amelyet az őszi, téli hónapokban (kb. 6 hónap) hetente kétszer 2 órában, este 1/2 8-tól 1/2 10-ig tartottak. A tanfolyam ingyenes volt. A kevés számú

jelentkező és évközi kimaradás miatt az iskola igazgatója a tanfolyam megszüntetésére tett javaslatot. A város közgyűlése a javaslatot nem fogadta el, így 1897. október 14-én a tanfolyam 8 segéddel indult meg.

Hogy minél eredményesebben tudjanak a segédekkel foglalkozni, képesített tanító oktatott a tanfolyamokon. A város és az ipartestület által biztosított pénzből szerezték be a szükséges *folyóiratokat*, rajzszereteket, műhely-rajztáblát, rajzbakot vásároltak. A rajztanfolyam oktatói az 1900-as évek elején a *szakmánkénti csoportbontást* és heti egy-egy órában *technológia* és *számítan* tanítását javasolta az iparitanonc bizottságnak. A javaslatot elfogadták, és azt az 1903/04-es tanfolyami évtől bevezették.

Az iparossegédek *továbbképző szakrajz tanfolyama* 1909-ben a kereskedelemügyi minisztérium fennhatósága alá került. A tanfolyam és az iskola tanulóinak munkából minden év végén nagysikerű kiállítást rendeztek. A megnyílt kiállítás alkalmat adott a város lakosságának, de főleg az iparos gazdáknak arra, hogy bepillantást nyerjenek, miként dolgoznak, és főleg, milyen mértékben készülnek a fiatalok az iparos életre.

A VASÁRNAPI ISKOLÁK, MINT AZ IPAROKTATÁS KIEGÉSZÍTŐ INTÉZMÉNYEI

Az inasok között voltak olyanok, akik „sem írni sem olvasni nem tudtak”. Ezért 1795-ben egy újabb rendelet úgy intézkedett, hogy a városokban állítsak fel *vasárnapi ismétlőiskolákat*, hogy az írni és olvasni nem tudó inasok ott tanulhassanak. A kétféle iskola azonban független volt egymástól, inasiskolának, mint a szakmunkásképző iskolák elődjének inkább a vasárnapi rajziskola nevezhető.¹⁶

A helyi iskolatörténeti kutatások az igazolják, hogy a tanoncoktatáshoz Székesfehérváron is kapcsolódott *ismétlőiskola*. *Korber Domonkos* 1798-ban az jelentette, hogy ünnepnapon a „normális” vagy „nemzeti iskolában” – eltekintve a már működő rajzoló iskolától –, ismétlő iskolai oktatás folyik. Egy 1802-ben kelt tanácsi jelentésben pedig az áll hogy vásár- és ünnepnapokon *Hotter András*, az akkori szuplens tanította az *inasokat és mesterlegényeket*.

Székesfehérvár az elemi iskolára épülő ún. *ismétlő osztályokkal* csak a 19. század ötvenes éveiben találkozunk. Az biztos, hogy az 1854/55. tanévben a külterületi iskolákban voltak ismétlő osztályok nem is kisszámú tanulóval. Az 1859/60-as tanévben még 88 fiú és 117 leány járt az ismétlő osztályokba. E tanévtől azonban e képzési formával már nem találkozunk. E megállapítás igazolja az is, hogy 1868. március 8-án a városi közgyűlés Liszits István indítványára kimondta „az évek óta elhanyagolt vasárnapi iskolák újra indítását a külvárosi iskolákban.”

A város döntését indokolta az 1868. évi XXXVIII. tc. is, amely megalkotta a népiskolai oktatás befejező tagozatát ismétlőiskola néven. Ez az iskola azt a célt szolgálta, hogy a tanulóknak a mindennapi iskolában szerzett ismeretei „el ne halvák-

nyodjanak, hanem ismétlés útján mélyebb gyökeret verjenek”. Természetesen ilyen célkitűzés mellett az ismétlőiskolának nem volt részletesen kidolgozott, szerves egész alkotó tanterve. Nem is volt szükség rá, mert a vizsgált időszakban a *mindennapi népiskola tananyagához* szabta munkáját. A város külvárosi iskoláiban 1871-től működtek újra ismétlő iskolai osztályok. Szerepük az iparoktatásban az 1872. évi VIII. tc. által létrehozott tanonciskolák létesítésével nagymértékben csökkent.¹⁷

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT I. FOKÚ IPARISKOLA KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE (1883–1920)

Az 1867-es kiegyezés követően a magyar társadalmi és politikai közéletet a régi köznemesség tagjai, illetve leszármazottai, és a kis létszámú polgári származású értelmiség képezte. Hazánk lakosságának 75-80%-a a mezőgazdaságból élt, s csak 10%-a foglalkozott iparral. Székesfehérvárt – beleértve Fejér megyét is –, a 19. század második felében megindult nagyipari fejlődés elkerülte. Az önálló törvényhatóságot képviselő Székesfehérvár a tárgyalat időszak kezdetén *kisipari és mezőgazdasági* jellegű volt. A dualizmus kezdeti éveiben a *város iparát a helyi kézműipar* jelentette. A 950 fő kisiparos körében legelterjedtebb a *bőr-, szabó- és szűcsipar volt*. A segédekkel és egyéb alkalmazottakkal együtt 2887 fő ipari dolgozót tartottak nyilván. A hagyományos kisipari ágak közül – a megindult nagyobb arányú építkezés miatt – a *kőműves* és az *ács* szakma fejlődött. A falusi gazdálkodáshoz szükséges iparágak a korábbi szinten maradtak.

A 19. század közepétől már létesült néhány üzem a városban. A *Felmayer-féle* kékfestőműhely a hatvanas években már 50 munkást foglalkoztatott. 1855-ben szervezték gyárrá a *Weisz és Tull* bőripari manufaktúrát és a *Karl-féle* gyarmatáru vállalkozást. Az 1861-ben alapított Márkus-Simon lakatosműhely a század végére már 40 főt foglalkoztatott. 1872-ben kezdte meg szolgáltatását a városi gázgyár, 1902-ben adták át a helyi villanytelepet.

Az 1860-as évek elejétől szinte a századfordulóig tartó vasútépítkezés megvalósításával a megyeszékhely vidéki forgalmi csomópont lett. A vasúttársaság által felépített *Járműjavító Műhelyben* 1896-ban 300, 1902-ben pedig már 480 munkás dolgozott. Ennek megfelelően a közlekedésben dolgozók százalékos aránya 1920-ban volt a legnagyobb (10,2%), majd fokozatosan csökkent 8,9%-ra.¹⁸

A tőkés társadalom fejlődését elősegítő hitelintézetek a 19. század utolsó harmadában jöttek létre. A városi *Kölcsönös Segélyező Egyesület* többek között támogatást nyújtott az Országos Ipari Vásár megszervezéséhez, a lakásépítkezéshez, de főként a mezőgazdaság fejlesztéséhez. A gazdasági fellendülés jeleként a városi *Közigazgatási Bank és Takarékpénztár* 1905-ben alapította meg az *Általános Takarékpénztár Részvénytársaságot*.

Az 1867-es kiegyezés hiába nyitott politikailag és gazdaságilag szabad utat, Székesfehérvár fejlődése a gyáripar hiánya és Budapest közelsége miatt stagnál, sőt, az

1920-as évek elején lelassult. Ezt jellemezte a lakosság számbeli változása is, ami az 1869-ben nyilvántartott 22 683 főről a századfordulóra csupán 32 167, 1910-ben 36 625, 1920-ban pedig 39 109 főre növekedett.¹⁹

Az első világháború idején a gazdasági élet általános hanyatlása következett be, ami főként munkáshiányból adódott. 1915-1916 fordulóján az élelmezési gondok miatt bevezetett fejkvóta fokozta a nép elégedetlenségét. A dualizmus utolsó éveiben – az országos viszonyokhoz hasonlóan – Székesfehérvár gazdasági helyzete is megromlott.

Az 1867-es kiegyezés után Fejér megye, és így a város politikai életében is új helyzet alakult ki.²⁰ A vezetésbe főleg konzervatív szellemű, dinasztia-hű nagybirtokosok kerültek. A századforduló után fokozatosan érezhetőek az *agrármozgalmak*, az *épitőmunkás sztrájkok*, *bérmozgalmak*. Az elégedetlenség és tiltakozás egyre szervezettebb kereteket öltött. 1918 őszén a hatalom a városi nemzeti tanács kezébe került. 1919. február 23-án létrejött a *Városi Néptanács*, majd *Horváth János* elnökletével megalakult a *Népgyűlés Székesfehérvári forradalmi tanácsa*.²¹

Székesfehérváron a proletárhatalom szervei augusztus 5-én összeomlottak. Még az e napon tartott munkástanács-ülésén *Velinszky László* és *Wágner József* a proletárhatalom védelme érdekében a munkásság és a polgárság összefogását hangoztatták. Védelmére azonban nem történt aktív kísérlet. 9-én román megszállás alá került a város, október 12-én pedig a nemzeti hadsereg élén *Horthy Miklós* bevonult a városba.²²

1919 augusztus elején ismét az 1818 előtti vezető réteg került hatalomra. A régi politikai struktúra restaurációja azonban nem következett be. Világossá vált az, hogy a negyvenezres város irányítására a dualizmus kori módszerek már nem alkalmazhatók. A város, mint megyeszékhely (bár két külön törvényhatóság) sohasem tudta magát függetleníteni a megyében érvényesülő politikai áramlatoktól. A politikai vezetés közös volt, mert a főispán a mindenkori kormány helyi megbízottja is.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT I. FOKÚ IPARISKOLA MEGNYITÁSA, TÁRGYI FELTÉTELEI ÉS FELÜGYELETE

Az 1872-es VIII. t.c. értelmében megszűnt céhrendszert helyett *ipartestületek* létesültek, amelyek szakmák szerint csoportosították a kézműipart. A céhek megszűnésével az *inasok nevelésének* eddigi keretei is megváltoztak. Az 1872. évi ipartörvény „...intelligens, művelt, jó iparosnak lenni, annyit jelent, mint jó hazafinak lenni.” jelmondat szellemében előírta a *tanoncok tankötelezettségének* tanonciskolában történő teljesítését.²³ Ennek biztosítása érdekében lehetővé tette a *tanonciskolák* létrehozását, azok kötelező felállítását azonban nem írta elő, azt társadalmi úton kívánta megvalósítani.

Az 1877-ben kiadott első „*tanonciskolai szervezet*” két és három évfolyamos tanonciskolákat különböztetett meg. A két évfolyamosok előkészítővel voltak összekap-

csolva. A tanítási órák száma heti 11 óra volt, ebből évfolyamonként 3-3 óra volt a rajz.

Az 1884. évi XVII. tc. kötelezővé tette a városok és a községek részére a tanonciskolák felállítását, és gondoskodott fenntartási költségeiről is. *Ezzel létrejött a rendszeres iskolai tanoncoktatás hazai gyakorlata.* A törvény 64. §-a megfogalmazta azt is, hogy a tanoncok (az iskolában eltöltött időt is beleértve) naponként legfeljebb 10 órai, a 14. évet betöltötték 12 órai munkára kötelezhetők.²⁴

Székesfehérvárott az 1883/84-es tanévben nyílt meg az Államilag Segélyezett I. fokú Ipariskola az Oskola utcában működő Belvárosi Községi Fiú Népiskolában. Az intézmény igazgatásával *Göbel János Györgyöt*, a községi elemi és polgári leányiskola igazgatóját bízták meg. A tanítás 1883. szeptember 16-án du. 2 órakor kezdődött 13 tanítóval, 318 tanulóval.²⁵

Az ipariskola megalakulásakor a tanításhoz szükséges *tantermi felszereléseket és eszközöket* a fiúiskola biztosította, A tanulókat tankönyvekkel, író- és rajzeszközökkel az iskola látta el. Kezdetben tanítás egyedüli eszköze az *Emerenczy-féle olvasókönyv* volt, a rajztanítók pedig *Szuppán mértanát* és *Vidéky szabadkézi rajzmintáit* tanították, a fogalmazáshoz pedig *Péterffy olvasókönyve* nyújtott segítséget. Az 1892/93-as tanévben a földrajz tanításakor a „A föld felületének fő alakjai” térképet, és *Vámbery: Utazás Közép-Ázsiában* című könyvet használták szemléltetésre. Ugyanekkor már számos könyvvel gazdagodott a tanítói könyvtár. Például már az oktatók rendelkezésre állt a hatkötetes *Magyar Helikon*, *Lotz Hermann: Logika és Psychológia* stb. című könyvek. A fizika oktatásának szemléltető eszközei voltak: csigaszorok, légsúlymérő, gőzgép-makett stb.

Az 1894/95. évtől kezdve az iskola tantestülete júniusban összeállította a *beszerzésre vonatkozó javaslatát*, és az igazgató beterjesztette a tanonciskola bizottságának. A beszerzések címszó alatt külön tételként szerepeltek a rajztár, a természettanis szertár és a tanítói könyvtár részére beszerzendő eszközök.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1905-ben kiadta a *taneszközök központilag javasolt és beszerezhető jegyzékét*. Erre az időre az iskola működése 22 éve alatt olyan nagymennyiségű tanszert vásárolt, hogy ekkor csak az összehasonlító munka volt hátra. Nagy problémát jelentett azonban, hogy nem volt megfelelő hely azok tárolására.²⁶ A későbbiekben látni fogjuk, e gond végül az új iskolaépület átadásával oldódott meg.

Az iskola *központi felügyeletét* a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Kereskedelmi Minisztérium részéről pedig az iparoktatási főigazgató gyakorolta. Az intézmény *városi felügyelete a községi iskolaszék* hatáskörébe tarozott. A *királyi tanfelügyelőség* által megbízott tanfelügyelő és segéd-tanfelügyelő a *közismereti tantárgyak* oktatását ellenőrizte, hogy „a tanítás a kor szellemének megfelelően az erkölcs jegyében folyjon.”

Az *iparos tanonciskolai felügyelőség* (bizottság) tagjait a város vezetőiből – polgármester, ügyvéd, az iskola igazgatója –, és elismert szakemberekből, tanítással

foglalkozó vagy oktatáshoz értő, jól képzett iparosok köréből választották. Ők ellenőrizték a felvételi vizsgák menetét, a tanmeneti és órarendi tervezést, az iskolában folyó nevelés-oktatás és gyakorlati felkészítését eredményességét. Döntési jogkörrel rendelkeztek az *igazgató* és a *tanítók személyi ügyeiben*. A tantestület javaslatait figyelembe véve elkészítették az iskola költségvetését, és rendszeresen ellenőrizték az iskola gazdasági ügyeit.

A TANULÓK FELVÉTELE AZ I. FOKÚ IPARISKOLÁBA

A tanulókat a felvételi vizsga alapján megállapított előismereteik szerint sorolták be az egyes osztályokba. Az első tanévben a „tanulók gyenge előkészültsége” miatt 1 *előkészítő* és 3 *rendes párbuzamos* osztály indult. Az igazgatói beszámolókból arra következtethetünk, hogy az előkészítő osztályokkal igen sok probléma lehetett. *„Hiszen az ipariskolai tanulók 35%-a alig járt elemi iskolába, vannak olyanok, akik végeztek ugyan kisebb-nagyobb eredménnyel népiskolát, de ezt elhagyva sokszor évek múlva léptek az ipariskolába, amely idő alatt eddigi ismereteik nagy részében a feledékenység tengerébe merültek, elannyira, hogy a felvételnél sem írni, sem olvasni nem tudtak.”*²⁷

A *beírási díj*, vagy más néven a *taneszközök díja* egy évre 2, fél évre 1 forint volt, a későbbiekben 4 és 2 korona, melyet az iparos gazdának a beíratás alkalmával kellett fizetnie. Ezen összeg ellenében a tanulók ingyen írófüzetet, rajzfüzetet, radírgumit kaptak. A tankönyveket csak *használatra kapták* a tanulók. Azok állapotáért a tanulók és az ipargazdák is feleltek. A tandíj nem az iskola fenntartását vagy egyéb kiadásait szolgálta. Ezzel akarták biztosítani azt, hogy a tanulónak a szükséges felszerelése meglegyen, mert nem látták biztosítottnak, hogy azokat „az iparos gazda, vagy a szegény sorsú szülők megvették volna.”

Az 1884. évi iparos törvény a *tanonc nevelését* és *tanítását* az iparosra bízta, így az ezzel járó költségek biztosítása is a mesterre hárult. Megegyezéstől függően a tanoncért járó költségeket fele-fele arányban vagy egészen a szülő is fizethette. A helyi tanügyi dokumentumok az mutatják, hogy a szegény sorsú – főleg tanyasi, falusi szülők – a tandíjat nagyon nehezen tudták megfizetni. Ezzel magyarázható, hogy az 1904/05-ös tanévben 406 tanulóból 127 után még év végéig sem fizették ki a tandíjat. A hátralékot a városi rendőrkapitányi hivatal hajtotta be. A hatóság által szegényesüket bizonyítvánnyal igazolók nem fizettek tandíjat.²⁸

A ma embere számtalanszor felteszi a kérdést, hogy *Kik voltak a vizsgált kor ipari tanoncai?* E kérdésre a válasz az iskola igazgatója az 1886/87. tanévi jelentésében a következőkben adja meg: *„Az iparos pályát három társadalmi osztály népe-síti be munkásokkal, úm. a földművelő, a szegényebb sorsú iparos, kisebb rangú hivatalnoki osztály. Előmenetel és emelkedés utáni vágyból az első, szükségből a másik kettő. Az a vágy sarkal ugyanis minden szülőt, hogy fiából különb embert neveljen magánál; mivel pedig szegény sorsú földműves, vagy napszámos ma-*

gánál jobb módú és boldogabb embernek tudja az iparost, gyermekeit szívesen adja az ipari foglalkozásra. De az iparos és a kisebb hivatalnok csak akkor választja gyermekének ezt a pályát, ha akár a tanuló csekély tehetségének következtében, akár a hibás kényeztető nevelésénél fogva az iskolában nem bír a tanulás útján sikerre jutni, úr nem lehet belőle.”²⁹

Az Iparos Tanonciskola Szervezetének 27.§-a szabályozta az *egy osztályba beosztható tanulók számát*. Közismereti tárgyaknál 60, rajznál 40 tanulónál többet nem lehet felvenni. Ezt azonban nem tudták betartani. Osztályba sorolásnál nem a tanulók ismeretileg, hanem az osztályterem térfogatához kellett igazodniuk. Az alsóbb osztályok nagy létszámúak lévén, kénytelenek azok „jobb elemét” magasabb osztályba tenni, csak azért, hogy elhelyezhessék őket. De már a színvonal emelését jelzi, hogy az 1895/96. tanéven az építő iparostanoncnál már nem volt szükség előkészítő osztályra.

A tanulókat – a közismereti tárgyaktól és osztályoktól függetlenül, de *rajztudásuktól függően kezdő, haladó vagy szakrajz* osztályba sorolták be. A rajz oktatása alól *„mivel ezen iparágaknak nincs feltétlen szükségük a rajzkészség fejlesztésére”*, felmentést kaptak a mészáros, hentes, szappanos, borbély, betűszedő (nyomdász), béléfjűtő, tímár, szalámikészítő, kéményseprő, molnár, halász, sütő, pék, kötélverő, ruhatisztító, bocsorkakészítő, kávé és kocsmáros tanoncok.

1901/02-es tanévben bevezették a rajz tanításánál a *szakcsoportos* oktatást. Az ábrázoló-mértani rajz tanítása évfolyamonként minden osztályban közös tematika szerint folyt. A szakrajz oktatásának különböző csoportokra bontását lehetővé tette az, hogy erre az időre már minden tanító szakképesítéssel rendelkezett. Szükséges volt ez azért, mert így a tanulóknak nem kellett megtanulniuk a más szakmához szükséges tananyagot, mely számukra felesleges volt. Saját szakmájukban pedig speciális, részleteiben, mélységeiben nagyobb anyagot kaptak. Több idő jutott a tanulók elmélyítésére, megszilárdítására. Ennek megfelelően:

- * Fémipari csoporthoz tartoztak: gépészek, bádgosok, lakatosok, kovácsok;
- Ruhaiipari csoportba tartoztak: kalaposok, kárpitások, könyvkötők, kelmefestők, kocsifényező, fényképészek;
- Bőriipari csoportba: cipészek, csizmadiák, szíjgyártók;
- Faipari csoportba: asztalosok, bográrok, kádárok, órárok.

A szervezeti szabályzat értelmében a rajzórán a tanulók száma nem haladhatta meg a 40 főt. Ennek megfelelően a magas osztálylétszámok és a kisméretű tantermek miatt a *rajzórán* az osztályokat „rajzcsoportokra” kellett bontani. A beiratkozó tanulók létszámát vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az 1908/09. tanévben volt a legmagasabb az egyes „rajzcsoportokba” beosztott tanulók száma. Így például 45-49, de 69-73 fős tanulócsoporthoz is tartoztak.

Az iskola életében nagy esemény volt az évente megrendezett *munka- és rajzkiállítás*. A munkakiállításra az iskola tanulói által készített munkadarabok szerepel-

tek, amelyeket bíráló bizottság minősített. A rendező és bíráló bizottság az ipariskolai bizottság, az ipartestület és a tanítótestület tagjaiból állt. Ők ítélték oda a kiállítás idején összegyűlt adományokból a szép munkáért járó jutalmat. A főhangsúlyt arra helyezték, hogy: a tanoncok *használati eszközök, tárgyak* készítésével mutassák be a szakmájukban való felkészültségüket, jártasságukat.

Az *építő iparostanoncok* – ács, kőműves, cserepes, kőfaragó, kövező, mázoló, szobafestő, kéményseprő tanulók – főképp vidéken dolgoztak, és addig, amíg az időjárás megengedte, végezték munkájukat. Éppen ezért számukra a tanítás *november második betében* kezdődött és *március végéig* tartott. Az öt hónapos tanítás miatt az ő elméleti oktatásuk heti óraszámát úgy határozták meg, hogy az azonos legyen a 10 hónapig járó tanulókéval. Hetenként négy alkalommal, hétfőn, kedden, csütörtökön és pénteken jártak iskolába. A rajztanítás délelőtt, a közismereti tárgyak tanítása délután volt.

Az 1890/91-es tanévi jelentésében az igazgató a következőket írta: *„Az idén történt meg az a sajnálatos eset, hogy az építő-iparostanoncok külön tanfolyamába a hatóság által kitűzött napon egyetlen egy tanonc sem iratkozott be; a tanítás első napján pedig 3 osztályban 9 tanulóval kezdtük meg.”* A városi rendőrkapitányi hivatal bízta meg a mulasztók figyelmeztetésével.³⁰ A beiratkozási és iskolába járási fegyelem csak folyamatosan változott meg, akkor, amikor már az iparosmesterek is tudomásul vették az iskoláztatási kötelezettséget, és belátták az iskolai tanulás szükségességét is.

AZ ELMÉLETI OKTATÁS SZEMÉLYI FELTÉTELEI, A TERVEZŐ, SZERVEZŐ ÉS A NEVELŐ-OKTATÓ MUNKA

Az *elméleti oktatást* a város elemi iskoláinak tanítói *kettős beosztásban* látták el, délelőtt az elemi iskolában, délután az ipariskolában tanítottak. A tanítókat hároméves időszakra választották meg. Az iskola történetét kutatva az a tapasztalat, hogy újraválasztáskor csak az önként lemondók távoztak. A lemondás oka főleg a kettős megterhelés volt. A hitoktatást 1919-ig a hitfelekezetek – római katolikus, görög keleti, helvét hitvallású, református és evangélikus, neológ és ortodox izraelita – oktatói tartották.

Az iskola első *kinevezett nevelői* a rajzot oktató tanárok voltak. Az előzőekben már jelzett 1884. évi XVII. tc. 82.§-a értelmében a rajz tanítására azokat lehet alkalmazni akik „elsősorban e szakra képesített ipar-, polgári vagy középiskolai tanárok; ilyenek hiányában akik tanfolyamot végeztek.” Végzettségüknek megfelelően az iskola rajztanárai voltak *Schulcz Ferenc*, a városi rajziskola vezető tanára, majd *Pausch Rafael*, az iskola későbbi igazgatója,

Mivel a tanítók szakirányú képesítéssel nem rendelkeztek, átképzésüket a polgári iskolákban szervezett *továbbképző* és *szakképesítést* nyújtó „nyári tanfolyamokon” biztosították. A 80-as években központilag is lépéseket tettek a *tanonciskolákban*

oktatók szakképzettsége érdekében. Így például a polgári iskola tanárok képzése számára kiadott harmadik tantervben a nyelv és történelemtudomány, mennyiség- és természettudomány és zenei képzés mellett az *ipari szakcsoportot* is létrehozták. E tárgykörön belül oktatták az *iparoktatás módszerét, technológiát, méréstant, rajzolást és mintázást, váltóismeretet, könyvvitelt, üzleti ügyiratok ismeretét és műhelygyakorlatokat*. 1883-tól a polgári iskolai tanítóképzőkben megkezdődött az *ipartanítók* képzése.³¹

A rendszeres havi *tantestületi tanácskozmányokon* a neveléssel és oktatással összefüggő kérdéseket tárgyalták. Fő témák voltak: A tananyag terjedelme és tanmeneti tervezése; Az egyes tantárgyak tanításának módszerei; Az egységes nevelés követelményrendszere; Az igazgató és a szakfelügyelet óralátogatásának tapasztalatai és az erről alkotott tantestületi vélemények. Az osztálytanítók évharmatonként jelentést tettek az igazgatónak.

A különböző tantárgyakat tanítók a *tanmenetek* összeállításánál arra törekedtek, hogy a tanulók az elsajátított ismeretanyagot a gyakorlatban hasznosítani tudják. „*Aki az ipart fejleszteni akarja, annak nem szabad figyelmen kívül hagyni az iparosok elméleti képzését sem: a kevésbé képzett iparos lehet ügyes, lehet jó munkás is, de versenyképes iparos soha. Versenyre képes iparos csak okos és képzett iparos lehet.*” – olvashatjuk a tanterv bevezetőjében.³²A tananyag mennyisége, a tanulók hiányos felkészültsége nagy erőfeszítést igényelt mind a tanítótól, mind a tanulótól.

A hazai tapasztalatokhoz hasonlóan a helyi kutatások is egyértelműen azt igazolják, hogy a tanulók hiányos, sok esetben rossz elemi iskolai *oktatás az eredményességet* nagymértékben csökkentette. Az iskola működésének első évtizedében az elégtelen eredmény elérte a tanulók 23-28%-át. Ennek tudatában az iskola tantestülete több esetben néhány tantárgy *tananyag-csökkentése* mellett a felvételi *követelmények emelését javasolta*. Ez utóbbi a hat elemi osztály eredményes elvégzését jelentette.

Az iskola igazgatója az ipariskola bizottságának 1903/04 tanévi munkájáról szóló beszámolójában a következőket írta: „*A szervezetben foglalt tanterv ellen több kifogásunk van, s azt a szakfelügyelő úrral tartott tanácskozmányi jegyzőkönyvekbe fel is vettük, azonban míg a tantervben változtatást törvényes formában nem tesz a kormány, addig az abban foglalt tananyagot tartjuk irányadónak azokkal a módosításokkal, melyek az adott kereten belül módszertani vagy tanítási szempontból szükséges.*”

A heti óraszám a harmadik szakosított osztály kivételével – a heti óraszám itt 7 órával csökkent –, 22 óra volt. Az *előkészítő osztályban* a heti hat órában tanított tantárgy számtan, írás-olvasás, szabadkézi rajzot volt. Az *első és második fejlesztő*, valamint a *harmadik szakosított osztályban* számtant és mértant, olvasást és fogalmazást, mértani és szabadkézi rajzot tanítottak. A korabeli Értesítő lábjegyzetében a következők olvashatók: „*Az olvasás-fogalmazás alatti órában oktatást nyertek a*

*tanulók: magyar nyelvtanból, földrajzból, hazai történelemből és természetrajzból; az elbeszélés utáni fogalmazásból és egyszerűbb levelek és könnyebb polgári ügyiratok szerkesztéséből.*³³

Az előkészítő osztályban kellett a tanoncot megtanítani *olvasni, olvashatóan írni, és a négy számtani alpműveletet gyakoroltatni*. A iskola 1883/84-es tanévi értesítőjében az előkészítő osztályokba felvett tanulók ismereteiről az alábbiakat olvashatjuk. *„Lebetetlenség, hogy beti négy órában egy vagy két tanév alatt megtanuljon az ipari tanuló annyit az írás, olvasás és számolásból, amennyit az elemi iskolai tanuló a IV. osztályig elsajátít. Az a tanuló, aki (hat évig tartó) tanköteles korban az elemi iskola I., II. vagy III. osztályáig jutott, vagy olyan iskolakerülő, aki a tanulás iránt tehetőségeihez mérten legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltetik a tanulás iránt. Helyeselni kell tehát a közoktatásügyi kormány erre vonatkozólag azon intézkedését, amely módot adott arra, hogy a tompa elméjű ipari tanuló az iskolában felmenthető.”* A későbbiekben, kísérletképpen, az előkészítő osztály tanulói *rajzból felmentést* kaptak. A így felszabadult időt is a közismereti tárgyak tanítására fordították. Az intézkedés eredményeként remélték, hogy egy-két tanuló még megmenthető a szakma, az ipar számára.

Az iskola megalakulása óta minden tanév végén *nyilvános vizsgán* vallástanból, a közismereti tárgyakból és a rajzból megszerzett tudásukról számoltak be a tanulók. A vizsgákon részt vettek az ipariskolai bizottságok által delegált *elnökök* és a *felekezetek kiküldöttei*, és meghívták az *ipargazdákat* is. A vizsgákat követően a tanévet ünnepélyes keretek között fejezték be. Ezekben értékelték az iskola tanévi munkáját, és az arra érdemes tanulók ekkor vették át az *ösztöndíjukat* és a *jutalmukat*.

A „jó előmenetelű és jó magaviseletű” tanulók nem kis összegű, 3-10-40-80 koronáig terjedő ösztöndíjban részesülhettek. (Ezekben az években egy rajztanárnak 260, a közismereti tanítónak 350 korona volt az évi fizetése.) Odaítéléséről a tantestület és az Ipariskolai Bizottság döntött. Az állandó díjakon kiül gyűjtöttek pénzt még az iparos gazdaktól is. Az így összegyűjtött pénzből évente 30-50 tanuló is részesült kisebb-nagyobb összegben. A vallástan vizsgán jól szereplők pedig dr. Prohászka Ottokár megvéspüspök adományát kapták.

AZ IPAROS FIATALOK ÖNKÉPZŐKÖRI EGYLETEI

Az 1800-as évek végén létre jött *iparos ifjak önképző egyesületének* fő célkitűzése az iskola nevelő-oktató munkájának folytatása, az erkölcsös életre való felkészítés volt. Az egyesületi összejövetelek tartott *előadásokon* és *felolvasásokon* adtak tájékoztatást a művészetekről, kiállításokról, egészséges életmódról, takarékoságról, a nyelvismertet hasznosságáról, a szociális körülmények javításának szükségességéről stb.³⁴

A városi önképzőkör *önálló könyvtárral* rendelkezett, szak- és szépirodalmi, politikai és élclapokat biztosítottak a könyvek kölcsönzőinek. Programjukban hangsúlyozták: *„Ha szaklapot nem olvas az iparos, akkor üzleti dologban soha nem*

*lesz kellőképpen tájékozott; sőt nem tarthat lépést a baladó korral, mert az ipar újabb vívmányait legtöbbször a szaklapok ismertetik.*³⁵

A tanulók és ifjú segédek művelődését, a szabad idő kulturált eltöltését biztosította az 1907-ben létrehozott vasárnap és ünnepnapokon működő *Inasotthon*. Vezetésével két tanítót bízta meg. Állandó programja volt: előadás 14-15 óráig, könyvtár 15-16 óráig, énekkar, szórakoztató játékok 16-18 óráig.

A könyvtárnak évente 100-150 beiratkozott tagja volt. A könyvtári állományt növelését minden évben költségvetésében biztosították. *„Az ipariskolánál a nevelés fő feladat; az eredményes nevelésnél hiányzik nálunk az idő. Az időt pótoljuk az ifjúsági könyvtár hasznos műveivel..”* – írja az iskola igazgatója az Iparos Inasiskola 1904/05 tanévi értesítőjében. Az ifjúsági könyvtárak felállítására a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1907-ben adott utasítást.

A HELYI IPAROKTATÁS ÚJ, KORSZERŰ ISKOLÁJA

Dr. Sára Gyula polgármester áldozatos, hosszan tartó munkájának eredményeként 1909-ben átadták az iparoktatás önálló épületét. Az ipariskola emléktábláján a következők olvashatók: *„Ezen épületet iparoktatási célra Saára Gyula polgármester, iparügyeink régi buzgó barcosának önzetlen munkásságára és lankadatlan törekvésére nyert államsegéllyel Székesfehérvár szab. kir. város közönsége emelte az 1909. évben.”* Egy másik emléktábla szövege pedig arról tudatja szemlélőit, hogy *„Ezen iskola építése körül érdemet szerzett Pausch Rafael ipariskolai igazgató. Az épület vezetője Winkler Vilmos városi főmérnök, építője a Föschl cég volt.”*

Az ipariskola falán Sára Gyula arcképének a tanulók adományából történő elhelyezése *„a polgármester egész életében az iparosok ügyében tett intézkedéseinek”* állított emléket. E tényről az akkori Értesítő a következőket írja: *„Az összegben nem egy fillér van olyan, mely rongyokban burkolt gazdájának egyetlen fillérje volt, vagy amely úgy jutott a munkától kiszarolt kézbe, hogy a szegény fiú az esti munkázás után időre kért gazdájától szorgalmi munkát, hogy annak némi béréből módja legyen az adakozásra. Avítt elme ily önzetlen cselekedetre nem képes, ilyen virágot csak romlatlan, ártatlan szív nyújt!”*

Az építkezéshez a telket a város biztosította. Az épület építési költsége meghaladta a 97 ezer, a bebútorozása pedig a 10 ezer koronát. A korabeli megállapítás szerint: *„Székesfehérvár evvel az iskolával tanúságot tett arról, hogy az iparoktatást a nemzeti művelődés tényezőjének tekinti, és az új iskola helyiségeiben modern szellemben oktatja tanulóit, akinek jövőjétől függ a magyar ipar fejlődése.”*³⁶

Az egyemeletes intézmény központi fűtéses, villanyvilágításos modern épület volt 4 tanteremmel, 5 rajzteremmel, szertárakkal, tornateremmel, kísérleti műhellyel, tanítói és igazgatói szobával, állandó Inasotthonnak egy teremmel. A tantermek közül négyet *rajzteremnek* rajasztalokkal, négyet pedig *tanteremnek* tanulói padokkal bútorozták be. A *bentlakásos otthon* megteremtésével kapcsolatban a kora-

beli iskolai értesítő következőket írta: „*Ha Saára Gyula polgármester a bentlakásos inasiskolánál egyebet nem létesített volna, akkor is hálára kötelezné városi társadalmunkat, iparosainkat.*”

Az új, minden igényt kielégítő intézmény lehetővé tette az oktatás szervezeti és tartalmi munkájának korszerűsítését. Az igazgató elkészítette a *közismereti tárgyak szakcsoportos oktatásának* tervét, ami szerint a tanulókat hat csoportba osztotta: *fémipari, bőr- és bőripari, faipari, ruhaipari, vegyes iparági szakcsoport és az építők téli tanfolyamára*. A terv „tanerő-fejlesztést” is igényelt, amire szintén javaslatot tett. Pausch Rafael korszerű tervezetét az ipartestületi bizottság elfogadta, s jóváhagyásra felterjesztette a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

A VKM engedélyével és anyagi támogatásával a közismereti tárgyak szakcsoportos tanítására azonban csak az 1912/13. tanévben került sor. A gyorsabb intézkedést gátolta, hogy nem állt rendelkezésre a szükséges tankönyv. A tanítók különböző szakkönyvekből állították össze a tantervet. Az iskola történetének kutatásai azt mutatják, hogy e tanév volt az iskola életének egyik legjelentősebb tanéve. Az iskola fennállása óta a tanulók létszáma ekkor volt a legmagasabb: 812 fő. Megkezdődött a kor igényeit optimálisan kielégítő korszerű oktatás. Az iskola termékeny nevelő-oktató munkájukról a felügyeleti szervek is dicsérettel szóltak, kiemelték az intézmény célját: „*Olyan művelt iparost képezni, aki szakmájában megállja a helyét.*”

A szegény sorsú iparosok és szülők segítségével hozták létre a *bentlakásos inasotthont*. Ez 20 fémipari tanoncnak biztosított ingyenes szállást és 14 koronáért napi egyszeri étkezést. Az otthonban lakó tanulók felügyeletét az igazgató látta el, így az iparos gazda mentesült a tanulók munka utáni ellátása és felügyelete alól.³⁷

Az első világháború az iskola életébe is beleszólt. A 22 tagból álló tantestület a felére csökkent. A tanítókat behívták katonának. A tanulók létszáma is egyre csökkent: az 1912/13-as tanévben még 782 tanuló, az 1915/16-os tanévre pedig már csak 503 tanuló iratkozott be az iskolába. Az új iskolaépületet *kórház céljára* lefoglalta a katonaság. A tanulókat és az iskola felszerelését az árvaházban és a gimnáziumban helyezték el.

1918 szeptemberében járvány és szénhiány miatt nem kezdődött el a tanítás. November 30-án a Székesfehérvár és Vidéke, valamint a Népszava című lap útján közölte az iskola igazgatója, hogy a tanítás még aznap elkezdődik. Ezen a napon jelentkezzenek az építőiparban dolgozó tanulók is. Kéri az iparmestereket, hogy a tanulókat pontosan küldjék iskolába.³⁸

1919. március 24-én Velinszky László napiparancsa értelmében a *város összes iskoláját államosították*. A szociális intézkedések mellett a Tanácsköztársaság ideológiájának szellemében történt az oktatás. A hitoktatást megszüntették. 1919 áprilisában külön foglalkoztak az ipari tanulók képzésével. Velinszky egyik rendeletében felhívta a figyelmet arra, hogy a tanoncok a heti 12 órás elméleti képzést is figyelembe véve heti 36 órában foglalkozathatók. A tanoncot elbocsátani, testileg bántalmazni nem szabad.

A bevezetett intézkedésekről a város lakossága a helyi sajtón keresztül értesítették. Június elején az újság a következőket közölte: „*A szocialista párttitkárság, a helyi vas- és fémipari munkáltatók és a munkaügyi megbízott részéről tartott értekezlet elhatározta, hogy a mai súlyos gazdasági helyzetben a Budapesten kiadott tanonc bérfizetést megváltoztatja a következőképpen: Első éves tanonc órábérére 50 fillér; másodéves tanonc órábérére 60; harmadéves tanonc órábérére 70 fillér. A munkaidő a tanoncok részére napi 8 óra, amelybe már az iskolai, illetve az elméleti oktatás is beszámít. Abol a tanuló étkezést és ellátást kap, fizetésre nincs joga. Minden munkaadó köteles a tanulót a jegyzőkönyv aláírásától számított 8 napon belül munkába állítani.*”³⁹

1919. június 7-én a közoktatási népbiztos rendeletére bezárták az iskolák kapuit. A vizsgákat eltörölték, megszüntették az osztályzatokat, csak azt vezették rá a bizonyítványra, hogy a tanuló „megfelelt-e vagy sem”. Eltörölték javítóvizsgát, aki a tantestület határozata alapján nem felelt meg, osztályismétlésre kötelezték.⁴⁰

Az iskola életéről 1919. június 13-án jelent meg az alábbi, egyben utolsó híradás: „*Rajzkiállítás. Az iparitanonc iskola tanítványainak lefolyt tanévben készített rajzaiból az iskola vezetősége kiállítást rendez. A kiállítás az ipariskola földszint 1. sz. rajzteremben f. hó 12-től 15-ig lesz nyitva, naponta du. 4-7 óráig, vasárnap pedig de. 9-12-ig és du. 2-5-ig. Az ifjúmunkás tanulók rajzlapjait a bezárási óra után osztják ki.*”⁴¹

AZ IPAROKTATÁS FEJLŐDÉSE SZÉKESFEHÉRVÁRON (1920-1948)

Székesfehérváron az *1920-as éveket követően is lassú az ipari fejlődés*. Magyarország 3700 gyári jellegű ipartelepe közül 1930-ban Fejér megyében 43 (1,1%), Székesfehérvárott 19 (0,5%) volt üzemben. 1945-ig Fejér megyében a határozott mezőgazdasági színezet miatt az őstermelő lakosság aránya a legnagyobb. Az *egyes foglalkozási ágak városrészenkénti elosztása is sajátos*. Az 1930-40-es években a külvárosban 39%-os, a belvárosban mindössze 1,4%-os az őstermelői réteg. A belvárosban (itt él a vezetői elit) a közszolgálati és a szabad foglalkozásúak népessége 21%, a kereskedelemé és a hitelé 18%. A gyárak és üzemek dolgozóinak nagy része a Palotavárosban (44,6%) és a Vizivárosban (35,6%), a pályaudvarhoz közeli Tóvárosban (12,5%) és az Almái-telepen (12,6%) élt. E területi elosztás elsődleges meghatározója az iskoláztatás, és így az iskolai végzettség városi jellemzőinek.⁴²

Székesfehérvár a 20-as években *Károlyi József* főispán vetésével még a *legitimista* ellenzék egyik központja. Az 1929. évi törvényhatósági választás azonban már jelzése volt azoknak a változásoknak, amelyek a harmincas évek politikai rendszerét jellemezték. A *virilisták* között háttérbe szorultak a *liberális* eszme képviselői, és ez biztosította a *konzervatív* irányzat előretörését.

A városi ellenzéknek egyre több tagja került be a törvényhatósági bizottságba. *Karl István* nagykereskedő és gyáros, *Kovács Ferenc* gyáros, *Kaltenecker Viktor* ügyvéd

hármasként volt a helyi politika megteremtője és irányítója. E hatalmi csoport szorgalmazta a városfejlesztés meggyorsítását, amely ekkor csakis kölcsönök felvételével volt megoldható. Terveik megvalósítását elősegítette a *Zavaros Aladár* polgármester panamája⁴³ miatt létrejött polgármester-csere. *Dr. Csitáry G. Emil*⁴⁴ új polgármester a városfejlesztési koncepciót elfogadva nagy tehetséggel és hallatlan energiával látott hozzá Székesfehérvár városfejlesztéséhez, amely a vidéki nagyvárosok sorába ekkor emelkedett fel.

A korabeli leírások szerint az 1930-as években Székesfehérvárt soha nem látott fejlődés jellemezte. A város az utóbbi „*bat év alatt két és fél millió pengőt áldozott az oktatás céljaira*”. Ebben az időszakban épült a *Szent István Központi Elemi Népiskola*, a *Cisztercita Gimnázium*, a *Városi Szent Margit Leánygimnázium*, a *Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola*, a *Szent István Középfokú Mezőgazdasági Középiskola*. Megvalósult a *Városi Múzeum* bővítése, *Egyházművészeti Múzeum* létesült, *30 000 kötetes Városi Könyvtár* alapítottak, korszerűsítették a Vörösmarty Színházat. A testi kultúra igényeit szolgálja az elkészült a városi Fedett sportcsarnok (1937-ben), az esztétikus kivitelű *Strandfürdő*, a *Korcsolya- és teniszcsarnok*, az új *Leventelőtér* és a *Városi Egészségház*.

Új vízmű-teleppel, köztisztasági üzemmel, korszerű, nagyszabású vágóhíddal, jéggyárral, hűtőházzal és új várostérrel bővültek a város *kommunális* létesítményei. Fejlesztették a csatornahálózatot, a villamos hálózatot, az aszfaltozott utak és járdák kiépítését. Új városrészek épültek, új terek képződtek, restaurálták a székesegyházat, kiépítették az altemplomot, renoválták a belvárosi plébánia épületét, a Mátyás korabeli Szent Anna-kápolnát, a város legrégebbi műemlékét. Átépitették a barokk városházát, megépítették a hadtestparancsnokság új épületét. Az ország közösségeinek adományából készült el Prohászka Ottokár emléktemploma.

Székesfehérvár 1938-ban országos ünnepségek színhelye. Alba Regia adott helyet *Szent István, első királyunk halálának 900 éves évfordulója megemlékezésére*. Országgyűlést tartottak a városházán, 1900 embert avattak vitézzé a koronázó bazilika romjai mellett, itt tisztelegtek a külföldi delegációk. A városban kiemelt tudományos konferenciák, kulturális és sportrendezvények voltak.⁴⁵

A háborús évek felé haladva a kormánypolitika a németek felé tolódott, ami a régi konzervatív közigazgatási tisztviselők lecseréléséhez vezetett. A háború vége felé a német elvárásoknak a 30-as évek végén hivatali apparátusba került vezetés nem tudott eleget tenni. Ismeretes, hogy Hóman is szembe került a német megszállással. Így *hazai és helyi vonatkozásokban is további jobbrtolódás* következett be. 1944 nyarán a hatalmon lévő szélsőjobboldal a város erőforrásait a háborús érdekek szolgálatába állította.

A súlyos harcok színhelyévé vált Székesfehérvár 4000 embert veszített. A lakóházak 10%-a teljesen, 40%-a nagyobb mértékben elpusztult. A városban úgyszólván minden középület használhatatlanná vált. Az iskolák is. A Szent István iskola a pusztulás képét mutatta, porig égett a Deák Ferenc utcai Népiskola, súlyosan megsérült.

A cisztercita fiú gimnázium Ady Endre utcai épülte is magán viselte a háborús pusztítás nyomait.

A gyárak, üzemek 14,82% – elpusztult, 23,91%-a súlyosan megrongálódott, 61,33%-a könnyen sérült. Teljesen megsemmisült a jelentős vasúti csomópontot képező személy- és teherpályaudvar. A MÁV Főműhely, a Vadásztölténygyár, a Felmayer Kétfestőgyár, az Alumíniumgyár, a Repülőgépjavító műhely, a Tobak utcai Bórgyár, a Bory-féle Gépjármű-műhely és öntöde igen súlyos károkat szenvedett. A Vörösmarty Színháznak csak az üszkös falai álltak. A műemlékek nagy része is tönkre ment. Elpusztult a Városi Múzeum gyűjteményének nagy része. Bomba- és gránátölcsérek, felrobbantott útburkolat, felszaggatott gáz- és vízvezeték-hálózat, leszakadt villanyvezeték voltak láthatók mindenütt.⁴⁶

A város vezetését és az építőmunka irányítását *dr. Gáspár János* elnökletével 21 tagból álló ideiglenes *városi bizottság* látta el. A *21-es bizottság* működését a *Nemzeti Független Front* pártjai és a szabad szakszervezet küldötteiből megalakult székesfehérvári Nemzeti Bizottság vette át. Az 1945. május 30-án megalakult közgyűlés 60 tagú törvényhatósági bizottságában a Demokratikus Polgári Párt 6, a Független Kisgazda Párt 12, a Magyar Kommunista Párt 12, a Magyar Paraszt Párt 8, a Szociáldemokrata Párt 12, a Szabad Szakszervezet 10 tagja vett rész. A város polgármestere *dr. Gáspár János*, polgármester-helyettes *Mikó István*, a főjegyző *dr. Surányi Jenő* lett.⁴⁷

A HELYI IPAROKTATÁS FEJLŐDÉSE

A fiúk és a leányok részére előzőekben közölt választható szakmák *szakrendszerű* elméleti oktatása nem valósult meg. Csak azokban a szakmákban alakítottak ki szakmai csoportokat, ahol ezt a tanulók száma lehetővé tette. Ilyen szakmák voltak az építőipari és a faipari szakmák, cipészeké és a csizmadiáké, valamint a lakatosoké.

Az iskola és az Ipartestület által működtetett *rajztanfolyamokat* 1949-ig folyamatosan szervezték. Ezek célja és feladata kettős volt. Egyrészt a segédek továbbképzése, másrészt a polgárit, a gimnázium négy osztályát, vagy érettségizett tanulók rajzoktatása, mivel ők felmentést kaptak a közismereti tárgyak hallgatása alól.

Az 1920-as, '30-as években Budapesten, Debrecenben, Szegeden szervezték meg a tanítók szakmai továbbképzését. 1930-tól az építőipari tanulók elméleti szaktárgyait, a szakrajzot és a technológiát építészmérnökök tanították.

Az 1924/25. tanévtől megkezdődött a leányok szakképzése. Ettől kezdve az iskolában óraadóként tanítónők, ill. tanárnők is tanítottak. 1950-ig az iskolának csak *Lambert Jolán* volt a főhivatású nevelője. 1920-tól a hitoktatást újra a különböző hitfelekezetek oktatói látták el. 1949-től megszűnt a hitoktatás.

A '20-as évektől egyre több új tankönyv jelent meg. Az ipariskolában oktató tanítók, szaktanárok pedagógiai munkáját segítették a *tanítói könyvtár* könyvei és az

egyre korszerűbb szemléltető eszközök. Az iskola szertáiraiban szakmai csoportok szerint tárolták a berendezéseket. Ezek használatát a szakfelügyelet kiemelkedőnek minősítette. A mérnökök bevonásával a nyári szünetekben rendszeresen tartott *rajtfolyamok* permanens szakmai felkészítést biztosítottak.

1929-ben a Várkörút felől egy szárnyal bővítették az épületet. Ekkor adtak át kilenc új tanteremet a hozzájuk tartozó szertárakkal, és két szoba összkomfortos pedelluslakást.

Az 1930-as évektől fokozódott az egyes tantárgyak közötti *koncentráció*. Az azonos tantárgyakat tanítók szorosabb együttműködésével megjelentek a mai értelemben vett *szakmai munkaközösségek* első jelei. A havonta megtartott tantestületi tanácskozmányokon rendszeresen beszámoltak munkájukról, az addigi „évharmon-tonkénti” írásban történő beszámolót a félévi osztályzatot követő, „a tanulók előmenetelét értékelő tanítói közlés” váltotta fel.

Az iskola igazgatója rendszeresen látogatta az órákat. A szakfelügyelet ellenőrzése a tantárgyi oktató-nevelő munka mellett az iskola egész tevékenységére kiterjedt. 1948-ig az ipartestület tagjai az iskola gazdasági munkáján túl a pedagógiai munkáját is ellenőrizték.

A II. világháború pusztításait a tanonciskola épülete elkerülte. A tantestület néhány tagja csak az 1946/47-es tanévre érkezett vissza a hadifogságból. Az 1945/46-os tanévben az egész város iskolája lett. Dél előtt gimnazista fiúk és leányok, délután elemi iskolai tanulók, este pedig tanoncok népesítették be az intézet tantermeit.

1946-ban egymást követve jelentek meg rendeletek és törvények. Törvényben rögzítették a tanoncok munkaidejét, és azt is, hogy milyen munkára vehetők igénybe, ösztöndíjuk mértékét stb. Rendelet írta elő a tanműhelyi képzés bevezetését stb. 1948-ban, a fordulat évében került sor az iskolák államosítására. Az 1949-ben kiadott IV. törvény hatályon kívül helyezte a tanonctörvényt, megkezdődött a szocialista szakmunkásképzés.

Az iparoktatás 1949-ig az 1922. évi XVII. tc. valamint az 1924-ben kiadott Ipariskolák szervezete, tanterv és tantervi utasítása szerint folyt. 1920-tól az államosításig a következő szakmákat oktatták: *ács, aranyozó, asztalos, borbély, cipész, cserepező, csizmadia, díszvakoló, fazekas, fodrász, géplakatos, kádár, kalapos, kaptafakészítő, kárpitos, kelmefestő, kéményseprő, képkeretező, kesztyűkészítő, kosaras, kovács, kőfaragó, kőműves, köteles, hentes, lakatos, mészáros, mézeskalácsos, műlakatos, nyerges, pék, pintér, reszelővágó, rézműves, sütő, szűcs, szabó, szíjgyártó, szobafestő, tímár, üvegező, villanyszerelő.*

Az 1920-as évektől fokozatosan javult a *tanulók előképzettségének színvonala*. Egyre többen jelentkeztek algimnáziumot, polgári iskolát, sőt középiskolát végzetek is tanoncnak. Az 1925. március 7-én megnyílt leány ipartanonc osztályokban felvettek előképzettsége meghaladta a fiúkéét, nagy számban elvégezték az elemi iskola hat osztályát és nagy számban a polgári iskolát is.

Az *építőipari tanoncok* oktatása a szakma természetéből adódóan 1949-ig to-

vábbra is tanfolyami (intenzív) formájában október 1-től március 31-ig tartott. Az iskola államosításától szünetelt az építőipari szakképzés. 1954-től a jelenleg is működő 323. sz. Vörösmarty Mihály Szakmunkásképző intézet vette át a nagyüzemi, majd a helyi ipari és az építőipari tanulók oktatását.

1948-49-re lényegében eldőlt a társadalom fejlesztésének iránya. A hangsúly a nagyüzemi termelés megteremtése felé irányult. Ez szükségessé tette a szakmunkásképzés korszerűsítését is.

Az iparos-és kereskedő tanulókról szóló 1949. évi 4. tc. hatályon kívül helyezte a régi tanonc törvényt, és megteremtette új szakmunkásképzési rendszer alapjainak lerakását.

Az intézetben folyó nevelő-oktató munkát 1949 februárjától az Iparügyi Minisztérium Szakoktatási Főosztálya, majd 1950. január 1-től 1957-ig a Munkaerő Tartalékok Hivatala (MTH), majd 1973-ig a Munkaügyi Minisztérium, ezt követően a megyei, majd a helyi tanács bevonásával – mint fenntartók –, a Művelődésügyi Minisztérium irányította.

Az iskolák államosítását követően (1948) az intézmény továbbra is az „iparos tanoncok” (szakmunkások) képzését biztosította. A még ma is működő intézmény neve 2005-ben „Árpád” Ipari Szakképző Iskola és Kollégium.⁴⁸

AZ ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT IPAROS TANONCISKOLA ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1898-1945)

Az 1898-ban megalakult *Iparos Ifjak Önképző Egyletének* fő célkitűzése „az iskola nevelő-oktató munkájának folytatása, az erkölcsös életre való felkészítés” volt. A tanulók az egyleti összejöveteleken tartott *előadásokon* és *felolvasásokon* kaptak tájékoztatást a művészetekről, az egészséges életmódról, a takarékoságról, a nyelvismeret hasznosságáról, a szociális körülmények javításának szükségességéről stb.

A városi önképzőkör *önálló könyvtárral* rendelkezett, szak- és szépirodalmi, politikai lapokat, könyveket biztosítottak kölcsönzőinek. Az önképző körnek Oláh József művész rajztanár vezetésével képzőművészeti köre is működött. A résztvevők munkáiból tanévenként kiállításokat rendeztek. A zsűri által odaítélt díjakat a Városi Ipartestület biztosította.

Az önképzőkör feladata volt a *mestervizsgára* történő felkészítő tanfolyamok szervezése is. A kör tagjainak száma meghaladta a kétszáz főt.

IRODALOM ÉS DOKUMENTUMOK

Az Alsó fokú Iparitanonc Iskola iratai 1888–1948. (SzVL)

A Székesfehérvári Iparos Tanonciskola évkönyvei A-tól Z-ig

Lauschmann Gyula (1999): *Székesfehérvár története*. IV. k. Székesfehérvár.

Surányi István (2004): *Az ipari szakoktatás főbb jellemzői Székesfehérváron 1948-ig*. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 413-444.o.

AZ ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT IPAROS INASISKOLA OTTHONA (1907-1945)

A tanulók és ifjú segédek művelődését, a szabadidő kulturált eltöltését biztosította az 1907-ben létrehozott vasárnap és ünnepnapokon működő Inasotthon. Vezetésével két tanítót bíztak meg. Állandó programja volt: előadás 14-15 óráig, könyvtár 15-16 óráig, énekkar, szórakoztató játékok 16-18 óráig.

A könyvtárnak évente 100-150 beiratkozott tagja volt. A könyvtári állomány növelését minden évben költségvetésében biztosították. „Az ipariskolánál a nevelés fő feladat; az eredményes nevelésnél hiányzik nálunk az idő. Az időt pótoljuk az ifjúsági könyvtár hasznos műveivel.” írja az iskola igazgatója az Iparos Inasiskola 1910/11 tanévi értesítőjében. Az intézmény 1945-ig működött.

IRODALOM ÉS DOKUMENTUMOK

Az Alsó fokú Iparitanonc Iskola iratai 1888-1948. (SzVL)

A Székesfehérvári Iparos Tanonciskola évkönyvei A-Z-ig

Surányi István (2004): *Az ipari szakoktatás főbb jellemzői Székesfehérváron 1948-ig*. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár. 413-444.o.

AZ ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT I. FOKÚ IPARISKOLA TANTESTÜLETE (1883-1948)

Az iskola igazgatói 1883-1949: Göbel János György (1883-1902); Pausch Rafael (1902-1920); Zavaros István (1920-1938); Kiss Dezső (1938-1940); Vaimár István (1940-1949)

Az iskola tantestületének (ismert) tagjai 1883-1949: Almásy Ferenc, Aramay László, Auerbach Gábor, Bajnak János, Bardon Gyula, Borbély Imre, Czeczey Sidónis, Csendes Géza, Csipkés Gyula Mihály, Domonkos János, Eördögh Mihály, dr. Farkas József, Fejér Ferenc, Fejér József, Fűzy Árpád, Geiszt József, Geiszt Júlia, Greizinger Márton, Gyurtsik Márton, Harajda András, Hargita András, Herder István, Hoffer Lajos, Jancsek Rafael, Jávör Nándor, Joachim László, Kamarás Józsefné, Kapitány Lajos, Kárpáti Sándor, Kelemen Béla, Kiss Dezső, Kiss Imre, Kiss Jenő, Kniess Ferenc, Kolb Emília, Koppány Tibor, Lambert Vilmos, Manner Lipót, Medgyesy István, Medgyesy József, Molnár Béla, Nagy József Béla, Nemes Sándor, Nyak Jenő, Nyék Jenő, Oláh József, Perényi Béla, Priza László, Podhorszky Vendel, Rainiss Mátyás, Rónai Elemér, Rónai László, Sólyom Lajos, Schulz Ferenc, Szabó István, Szeib István, Sziklai Béla, Sziklai P. Gyula, Szirbek József, Takáts Ferenc, Tóth László, Tressza Ödön, Vaimár István, Varga Imre, Velinszky László, Velósy Lipót, Vermes Sándor, Vezér László, Vida Dezső, Vinkóczy Károly, Vinkovich Lajos, Walter Rudolf, Wágner Antal.

IRODALOM ÉS DOKUMENTUMOK

Székesfehérvári Iparos Tanonciskola évkönyvei A-tól Z-ig

Iparos Tanonciskolai Felügyelőség (Bizottság) iratai A-tól Z-ig. (SzVL)

Székesfehérvár és Vidéke a Népszava. 1919. 127. sz.

A HAZAI ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI IPAROKTATÁS KEZDETEI

- Az Alsó fokú Iparitanonc Iskola iratai 1888-1948. (SzVL)
- Lauschmann Gyula (1999): *Székesfehérvár története* IV. k. Székesfehérvár.
- Surányi István (2004): *Az ipari szakoktatás főbb jellemzői Székesfehérváron 1948-ig*. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 413-444.o.
1872. évi 8. tc. Az ipartestületek létesítéséről.
- Az 1877-es „tanonciskolai szervezet”.
1922. évi 12 tc. az iparitanonc-képzés új rendjéről.
- 1924-es új tanonciskolai szervezeti szabályzat és tanterv.
1936. évi 7. tc. a tanoncoktatás továbbfejlesztéséről.
- Községi Iskolaszék iratai A-tól Z-ig. (SzVL).
- Az Alsó fokú Iparitanonc Iskola iratai 1888–1948. (SzVL).
- A székesfehérvári iparos tanonciskola évkönyvei A-tól Z-ig.
- Iparos Tanonciskolai Felügyelőség (Bizottság) iratai A-tól Z-ig. (SzVL)
- Székesfehérvár és Vidéke a Népszava*, 1919. 127.sz.
- A vallás- és közoktatásügyi miniszter 37 000/1945. VKM sz. rendelete az 1945/46. iskolai év megnyitására és tanulmányi rendjéről. Bp., 1945. augusztus 16.
- A VKM 20 793/1945. sz. rendelete a tankönyvek központi felülvizsgálatáról. Budapest, 1945. június 23. *Az iskolák államosítása*. Kiadja a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1948.
- Székesfehérvári Magyar Királyi Tankerületi Főigazgató iratai 1948-ig (FML).
- Arató Ferenc (1976): *Az államosítás közoktatásunkban*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Farkas Gábor (1996): *A gazdaság történeti régiói Fejér vármegyében a tőkés fejlődés korában 1850-1950*. Térségfejlesztés és organikus társadalom. (Tudományos konferencia előadásai.) Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém-Székesfehérvár.
- Farkas Gábor (1973): *Fejér megye politikai viszonyainak vázlatja a dualizmus korában*. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 7. Székesfehérvár.
- Hóman Bálint (1938): *Művelődéspolitikai*. Budapest.
- Kardos József - Kordiesz Mihály (1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Károly János (1898): *Fejér vármegye története, I., II., III.* Székesfehérvár.
- Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. Budapest, 1927.
- Kornis Gyula (1927): *A magyar művelődés eszményei I–II*. Budapest.
- Kovács Máté (1945): *A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő kérdése*. Köznevelés, 1-2. sz.
- Lauschmann Gyula 1999): *Székesfehérvár története* IV. k. Székesfehérvár.
- Pukánszky Béla – Németh András (1994): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Surányi István (2004): *Az ipari szakoktatás főbb jellemzői Székesfehérváron 1948-ig*. In: Laudatio et salutatio. Tanulmányok Farkas Gábor születésnapjára. Székesfehérvár, 413-444.o.
- Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): *A szakmunkásképzés 100 éve Székesfehérváron 1883-1983. (A 320. sz. Árpád Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet és jogi elődjei története.)* Székesfehérvár, 107 o.
- Szterényi József (1897): *Iparoktatás Magyarországon*. Pesti Könyvnyomda, Budapest.

JEGYZETEK

- 1 Farkas Gábor dr.: A tőkés viszonyok kialakulásának és fejlődésének néhány kérdése Fejér megyében. FMTÉ. 6. Székesfehérvár, 1972. 40. o.
- 2 Székesfehérvár népessége 1720 - 1830. Magyar Statisztikai Szemle. XVI. évfolyam 1938.
- 3 Dr. Surányi István: Alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. (Későbbiekben: dr. Surányi I. im.: ALO. Szfv.) Fejér Megyei Pedagógiai Szolgáltató Intézet, Székesfehérvár, 2000. 34. o.
- 4 Dr. Gyöngyvári Sándor: A budapesti szakoktatás évszázados múltja. Budapesti nevelő 1980/3. sz.
- 5 Mária Terézia által Magyarország számára 1777-ben kiadott tanügyi szabályzat. Címe: Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. (A nevelés és az egész oktatásügy rendszabálya Magyarországon és tartományaiban, Bécs 1777).
- 6 Surányi I. im.: ALO. Szfv. 14. o.
- 7 Dr. Surányi I. Iparoktatás Székesfehérváron. (Kézirat)
- 8 Sztéryni: Iparoktatás Magyarországon (Budapest, Pesti Könyvnyomda RT. 1897. 29. o.
- 9 Az új szabálykönyv címe: Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias adnexas (A köznevelés és művelődésügy átfogó rendje a magyar királyságban és tartományaiban).
- 10 Kőrösi - Szabó: Az elemi népoktatás enciklopédiája. (Későbbiekben: Kőrösi - Szabó: ENE) Budapest, 1913. II. kötet. 211. o.
- 11 Surányi I. im.: ALO. Szfv. 22 - 24. o.
- 12 Uo.
- 13 Felkai László: Eötvös József Közoktatásügyi tevékenysége. Akadémia Kiadó Bp. 1979. 108. o.
- 14 Városi Iskolaszék iratai az iskolák abc rendjében. SzVL.
- 15 Uo.
- 16 Dr. Gyöngyvári Sándor: A budapesti szakoktatás évszázados múltja. Budapesti nevelő 1980/3
- 17 Részletesen lásd: dr. Surányi I. im.: ALO. Szfv. 75-92. o.
- 18 Farkas Gábor dr.: i. m. FMTÉ. 6. Székesfehérvár. 1972. 28 - 29 o.
- 19 Uo.
- 20 Farkas Gábor dr.: Fejér megye politikai viszonyainak vázlata a dualizmus korában. FMTÉ. 7. Székesfehérvár, 1973. 141. o.
- 21 Strasszer György dr. A tanácsköztársaság politikai viszonyainak néhány kérdése Fejér megyében. Székesfehérvár. 1969. 2-35. o.
- 22 Juhász V.: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Függelékek: A román megszállás. Székesfehérvár. 1927. 1-412. o.
- 23 Ipari Tanonciskola Értesítője (Továbbiakban ITÉ) 1898/99. 5. o.
- 24 Törvények könyve 1884. XVII. tc. 64.§.
- 25 ITÉ 1913/14. 2. o.
- 26 ITÉ 1906/07. 15. o.
- 27 ITÉ 1901/02. 4. o.
- 28 AIÉ 1894/95. 25. o.
- 29 ITÉ. 1896/97. 5. o.

A HAZAI ÉS A SZÉKESFEHÉRVÁRI IPAROKTATÁS KEZDETEI

- 30 ITÉ 1900/01. 9. o.
- 31 Dr. Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története. Tankönyvkiadó Bp. 1979. 163. o.
- 32 IIÉ. 1906/07. 10. o.
- 33 AIÉ 1883/84. 9. o.
- 34 Lásd: ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT IPAROS TANONCISKOLA ÖNKÉPZŐ EGYLETE 1898 – 1945.
- 35 ITÉ 1900/01. 5. o.
- 36 Lauschmann Gyula: Székesfehérvár története. IV. kötet. Székesfehérvár, 1999. 255. o.
- 37 IIÉ 1915/16. 21. o.
- 38 Székesfehérvár és Vidéke a Népszava 226. sz. 1919.
- 39 Székesfehérvár és Vidéke a Népszava 127. sz. 1919.
- 40 Uo. 1919. 132. szám
- 41 Uo. 1919. 136. szám
- 42 Magyar Statisztikai Szemle. 1938. XVI. évfolyam. 3. szám. 277-280. o.
- 43 Zavaros Aladár és Varga Elemér fegyelmi iratai. SzVL. 1930.
- 44 Csitáry G. Emil Karl István Gyáros veje volt.
- 45 Vitéz Szarka Géza dr. és vitéz Láng István: Székesfehérvár ünnepi éve 1938. Székesfehérvár, 1939.
- 46 Polgármesteri jelentés az 1946-os évről. SzVL.
- 47 Polgármesteri iratok 1945. SzVL.
- 48 1954-től a jelenleg is működő MÜM. 323. sz. „Vörösmarty Mihály” Szakmunkásképző intézet vette át a nagyüzemi, majd a helyipari *építőipari tanulók* oktatását. A még ma is működő intézmény neve 2005-ben: „VÖRÖSMARTY MIHÁLY” IPARI SZAKKÉPZŐ ISKOLA. 1970-ben a „vasipari szakmák” képzését a városban létesített új ipari szakmunkásképző intézet a MÜM. 327. Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet vette át. A még ma is működő intézmény neve 2005-ben: „Váczai Mihály” IPARI SZAKKÉPZŐ ISKOLA ÉS KOLLÉGIUM.

„IDEGEN TEST...”

ADALÉK A MAGYAR KÖZOKTATÁS 1944/1945 – 1988/1989 KÖZÖTTI TÖRTÉNETÉHEZ

GERGELY FERENC

A REMÉNYKEDÉSEK ÉVEI

Az antifasiszta nagyhatalmak hadseregeinek csapásai nyomán hazánkban is megroppant a „neobarokk”- rendszer gerince, az államgépezet megbénult, széthullott/ szétverték, az „úri Magyarország” elitjének jó része külföldre menekült, nem kevesen fellélegeztek, a társadalom többsége remények és kétségek között hanyódot a közvetlen jelent, még inkább a várható jövőt illetően. Az országot szovjet csapatok szállták meg, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban egyértelmű szovjet dominancia érvényesült. A politikai színtér szereplői, nem zavartatva a bukott rezsim egykori pártjaitól, a természetellenes gyorsasággal nagyra nőtt Magyar Kommunista Párttól a Kereszténydemokrata Pártig, programjaikban és napi politizálásukban egyaránt hitet tettek őszintén vagy taktikai megfontolásból a régi rendszer gyökeres felszámolása, egy, a nyugati demokráciákhoz hasonló berendezkedés, életforma kimunkálása mellett¹ A súlyos háborús veszteségek ellenére a világformáló erők valódi törekvéseinek ismeretének sejtése, félreértése, vagy szándékos félremagyarázása mellett a lakosság döntő többsége őszinte lelkesedéssel fogott hozzá a romok eltakarításához, egy lényegesen emberibb, korszerűbb, életképesebb haza megteremtéséhez, egy új életforma alapjainak, kereteinek kimunkálásához, a lelkek katarzisz útján történő megtisztításához, az egykoron már megízlelt polgári lét korszerűsített, népi erőkkkel felfrissített változatának kiszenvetéséhez.

Ebben a nekiveselkedésnek komoly tényezői voltak az ún. történelmi egyházak, felekezetek, kiségyházak, vallási közösségek. Eltérő múltjuk, a két világháború közötti rendszerhez fűződő kapcsolataik, az államhatalommal kiépített viszonyuk, támogatottságuk vagy üldözött voltak, függetlenül attól, hogy híveik száma és azok hitének mélysége, az egyházakhoz tartozásuk szorossága mekkora volt és milyen elmozdulásokat mutatott, számolniuk kellett sok kedvezőtlen (?) vagy kedvező változással, az új és egészségtelenül sebes változások következményeivel, igényeivel. Minden politikai párt foglalkozott az egyházak, felekezetek, kiségyházak és vallási közösségek múltjával (többségük éles kritikával illetve azt), a demokratikus államhoz (köztársasághoz) fűződő kívánatos viszonyával, szerepével és lehetőségeivel a lelkek ápolása, a gyermekek és a fiatalok nevelése-oktatása, a szociális és egészségügyi szolgálat terén.² A szélsőbaloldali pártok kivételével, amelyek a marx-lenini „harcos-ateizmus” ideológiáját képviselték és a politika eszközeivel, majd az államhatalom minden lehetőségét felhasználva kívánták egyeduralgokdóvá tenni, minden

párt – eltérő mértékben és módon – szükségesnek és üdvösnek tartotta az egyházak és az állam viszonyának rendezését (= szétválasztását), ami a legjobb esetben a mellérendeltséget és a termékeny jó viszonyt jelentette volna.³

Kitüntetett igény lett az *ifjúság demokratikus szellemiségű nevelésére* (ami alatt számtalan változatot értek politikusok, oktatásügyi szakemberek, világiak és egyháziak egyaránt), mert a két világháború közötti irredenta–sovén–antiszemita hatások és dresszúra, mindezek fölött maga a háborús szenvedések és sokkoló hatások, kiegészülve a demokratizálódással sajnálatos módon együtt járó durva, leegyszerűsítő, kioktató és szidalmazó megnyilatkozásokkal káoszt és nihilista tendenciákat táplált, amelyek mereven ütköztek az őszinte lobogó demokratizmus megnyilvánulásaival (jampecek és világforgatók, istentagadók és vakbuzgók). Ezek az ellentétes hatások: a múlt differenciálatlan pocskondiázása (fasiszták, reakciósok), a jelen fenntartás nélküli harsány dicsőítése és a (beláthatatlan) jövő („népi demokrácia”) egyetlen üdvözítő voltának túlhangsúlyozása – nem lehet csodálni –, súlyos konfliktusokat is eredményezett, amelyek csak tovább mérgezték a közhangulatot, élezték a társadalmi-politikai ellentéteket, és nem a remélt demokrácia épülését, hanem a szovjet jelenlét által meghatározott egypárti diktatúra bevezetését szolgálták. (Kamaraerdő, P. Kis Szaléz, piarista diákok stb.)

LASSAN TISZTUL A KÉP

Témánk *általános bätteréül és keretéül* szolgáló históriáról, benne az egyházak 1944-1989 közötti történetéről sokat, sokat írtak és a ma is folyó kutatások egyre árnyaltabban mutatják be ezeket az évtizedeket, a magyar történelem „hamis vágányra” futtatását, okait és következményeit. Ennek ellenére sok még a „fehér folt”, nem szűnik (csökken) az „udvari történetírás” jelenléte és csak kezdeténél tart a „kis történelem” hívei által szorgalmazott munka. Zavaróan hat a sérelmeket bemutató művek túlsúlya, a pártállami rendszer vezető tényezőinek egymástól is lényegesen különböző visszatekintése (pl. Hegedűs András contra Biszku Béla), nem csökken az egymás melletti „elbeszélés”, hiány van a színvonalas tudományos vitákban.⁴ Mivel a nevelésnek-oktatásnak mind a kívánt polgári demokrácia, mind pedig az erőltetett „szocializmus” kiépítésében kitüntetett szerepe volt (van és lesz is mindig ! GF.), módfelett fájjaljuk ennek az ugyancsak bonyolult és tárgyyszerűen nehezen megragadható lét-mezőnek a viszonylagos elhanyagoltságát.

MÍG FELÜL A GÁLYA, ALUL A VÍZNEK ÁRJA. . .

Írásunkban – ezúttal – *egyetlen* kérdéssel kapcsolatos kutatási eredményeinket tesszük közzé, amelyek a kommunista diktatúra vezetése által a katolikus szerzetesrendek egy némelyikének visszaadott *nyolc gimnázium és nébány bentlakásos in-*

tézmény sorsának alakulását és a batalom egyes tényezői által nekik szánt jövőt sejtető elképzeléseket körvonalazzák.

Az idevágó gazdag irodalom ellenére nem térhetünk ki néhány közismert adat felsorolása elől. Hazánkban – 1949-es adatok szerint – 6 240 427 (67,8%) római katolikus élt, felekezeten kívüli mindössze 12 291 (0,1%). Az 1937/38-as tanévben a katolikus egyház fenntartásában 2995 elemi, 160 középfokú és 32 felsőfokú oktatási-nevelési intézmény működött, mellettük 26 internátus, kollégium. Az 1945/46-os tanévben az iskolareform alapján a gimnáziumok mellett az általános iskolának csak az V. osztálya működött, majd (1946 novemberi adat) a gimnáziumi oktatás mellett a legtöbb helyen megnyitották az általános iskola I. osztályát, ami megfelel a régi elemi I. osztályának, és az általános iskola V. és VI. osztályát, ami a régi gimnázium I. és II. osztályának felel meg. Ezek figyelembe vételével az egyes rendi, katolikus gimnáziumokban és a velük kapcsolatos általános iskolákban a tanulók létszáma a következő volt:

		1945/46	1946/47
Szent Benedek-rendi:	1. Budapest	514	530
	2. Csepel	242	360
	3. Esztergom	282	347
	4. Győr	605	685
	5. Kőszeg	237	475
	6. Pannonhalma	211	304
	7. Pápa	379	509
	8. Sopron	353	350
Ciszterci rendi:	1. Baja	515	632
	2. Budapest	914	1151
	3. Eger	473	666
	4. Pécs	605	698
	5. Székesfehérvár	408	606
Szent Ferenc-rendi:	1. Esztergom	199	259
Jézus Társaság:	1. Kalocsa	376	423
	2. Pécs	693	735
	1. Budapest	881	900
Kegyesrendi:	2. Debrecen	496	671
	3. Kecskemét	327	525
	4. Magyaróvár	375	483
	5. Nagykanizsa	560	680
	6. Sátoraljaújhely	396	629
	7. Szeged	710	716
	8. Tata	608	1027
	9. Vác	544	619
	10. Veszprém	432	699

Premontrei (csornai):	1. Keszthely	367	477
	2. Szombathely	437	498
Premontrei (jászói):	1. Budafok	456	538
	2. Gödöllő	385	912
	3. Gödöllő (francia)	67	64
Szalézi-rendi:	1. Nyergesújfalui	93	151
Egyesületi:	1. Budapest (érseki)	414	794
Egyházközségi:	1. Gyula	471	332
Leánygimnáziumok és a velük kapcsolatos általános iskolák:			
	1. Budapest. Angolkisasszonyok	589	699
	2. Budapest. Isteni Megváltás Leányai	783	1124
	3. Budapest. Isteni Szeretet Leányai	361	392
	4. Budapest. Szent Orsolya Rend	281	203
	5. Budapest. Philippineum	366	825
	6. Budapest. Sophianum	361	627
	7. Debrecen. Miasszonyunk	267	522
	8. Eger. Angolkisasszonyok	357	421
	9. Esztergom. Irgalmas nővérek	192	247
	10. Kecskemét. Angolkisasszonyok	299	583
	11. Nagykanizsa. Miasszonyunk	225	573
	12. Nyíregyháza. Angolkisasszonyok	307	573
	13. Pécs. Miasszonyunk	589	1246
	14. Sopron. Szent Orsolya Rend	198	422
	15. Szeged. Miasszonyunk	299	944

Ezek szerint 1945-46-ban a rk. gimnáziumok II.-VIII. osztályainak és a velük kapcsolatos általános iskolák V. osztályos tanulóinak létszáma 20 384 volt. 1946-47-ben a III-VIII. és az általános iskolák V-VII. osztályaiban tanulók létszáma már 22 694. A gyarapodás 2310 tanuló. Ehhez számítandó még az általános iskolai tanulók I-IV. osztályainak 5511-es létszámát. Így, tanév kezdetén 28 205 volt a rk. gimnáziumok és a hozzájuk kapcsolódó általános iskolások összlétszáma. Ezeket az adatokat a Magyar Kurír közölte 1946. november 12-i számában, válaszként az egyházi iskolákat ért sorozatos támadásokra. Más adatok szerint helyhiány miatt ismeretlen számú jelentkezőt el kellett utasítani. Óvodákat, népiskolákat, általános iskolákat, polgári iskolákat, fiú- és leánygimnáziumokat, ipari-mezőgazdasági és kereskedelmi középiskolákat, valamint tanító- és óvónőképzőket összegezve, a rk. fenntartású oktatási-nevelési intézmények száma az 1946-47-es tanévben 3269 volt. Az intézményekben dolgozó egyházi és világi munkaerőről sem összesített, sem pedig részletesen elemzett adatsorunk nincs. Ugyancsak hiányzik a tanulók szociális összetételének korszerű, szociológiai igényességű elemzése.

Köztudott, hogy az elkerülhetetlen földreform – kárpótlás híján – a katoli-

kus egyház anyagi alapjára mért megrendítő csapást, amelyet más, rövidebb-hosszabb ideig még mozgósítható bevételek ellenére sem lehetett csökkenteni. A gyors és mélyreható társadalomszerkezeti változás pedig minimálisra csökkentette annak lehetőségét, hogy a katolikus állampolgárok jelentős anyagi támogatásban részesítsék egyházukat. Az idők folyamán növekvő, bonyolult és törvénytelennek minősített csatornákon keresztül érkező külső segítség nagyon fontos volt, de a veszteségeket nem pótolhatta. A pótolhatatlan történelmi–művészettörténeti értékektől az oktatási-nevelési intézményekig, az egyház kulturális intézményeitől a papság mindennapi megélhetését biztosító fizetésekig, minden veszélybe került. *Az egyház anyagilag szinte teljes mértékben kiszolgáltatottá vált, az állam tetszése szerint élhetett az anyagi támogatás (pl. a kongrua) csökkentésének, megvonásának eszközével. Márpedig ez az állam, az 1946 tavaszától, az MKP (a Magyar Kommunista Párt, Rákosi Mátyás és társai) vezetésével megindított támadás sikeres csapásainak eredményeképpen 1947/48-ra meghozta a „fordulatot”, ami szertefoszlatta a még élő illúziókat egy pluralista polgári társadalom és állam kiépítéséről. A proletárdiktatúra, minden mozgósítható eszközt bevetve – a baloldali sajtó rágalomhadjáratától a politikai jellegűnek minősített perek sorozatáig –, a katolikus egyházzal is leszámolt.*

A legérzékenyebb csapást az 1948. évi XXXIII. tc. (az iskolák államosításáról szóló törvény) parlamenti elfogadása jelentette, *amely 6505 katolikus nevelési-oktatási intézményt érintett.* A katolikus irányítással működő egyesületek 1946-tól folyó felszámolása, a tudományos és kulturális intézmények működésének lehetetlenné tétele, a tömegtájékoztató lehetőségének minimálisra csökkentése és szigorú ellenőrzése, a hitoktatás megszabott keretek közé szorítása sokirányú hatást gyakorolt a katolikus egyház további működésére. Ezek közül, témánk okán, *az egyháznak a gyermekektől, a fiataloktól, s rajtuk keresztül a családoktól történő elszakításának célját, tendenciáját, számos kedvezőtlen hatását emeljük ki.* Bár az egyházi iskolák, főként a kistelepülések elemi iskoláinak működését (ellátottságát, irányítási módszereit stb.) számos jogos bírálat érte már a II. világháború előtti évtizedekben is, ezek felszámolása, egy sokszínű, egyenjogú és egyenrangú, egyenlő feltételek között működő iskolarendszer biztosítása útján *megoldható lett volna*, hasonlóan a szeparációhoz, annak keretében. De a *politikai baloldal* szolgálai követve a szovjet mintát, a nyugattól, a Vatikántól sem szorongattatva *barcot választotta, azt élezte a végsőkig.*

A történeti irodalom nem képvisel egységes álláspontot az iskolák államosításával kapcsolatban sem. A dicshimnusztól az „egész nemzeti nevelésügyre mért megsemmisítő csapásig” terjednek a vélemények, az alapos kutatáson nyugvó mérleg megvonása helyett, amelyben a nyereségek és a veszteségek tényszerűen szerepelnek.⁵ Mindezek a történések, keveredve az 1944/45 előtti idők politikatörténeti-egyház-történeti tapasztalatokkal, élményekkel, tudással és érdekhálózattal, megosztotta az egyház vezetését, a szerzetesrendekét is, a világi papság és szerzetesség egészét, valamint a híveket, azok kiemelkedő, befolyásos, nagyhatású szereplőivel együtt. A

fő kérdés az volt: milyen magatartást tanúsítsanak a diktatúra nyílt és brutális támadásával kapcsolatban? Mi a legcélszerűbb magatartás: 1. a merev, következetes, hajthatatlan ellenállás, 2. a passzív rezisztencia, a belenyugvás, a lapulva kivárás, 3. lojalitás, a békés együttműködés, az új, szocializmusnak nevezett társadalom építése értékesnek ítéltető tendenciáinak támogatása, akár a szószekekről is. A hatalom kihasználta és fokozta (ld. „bomlasztás”, mint belügyminisztériumi módszer) ezeket a belső ellentéteket. Az ellenállás vezéralakjait „kilötte”, a maradékot, a helyükbe lépőket igyekezett teljesen elszigetelni, ellenőrizni, kompromittálni, a derékhadat képviselőket ellenőrzés alatt tartani, és „bomlasztás” útján egy részüket megnyerni, a lojalisokat pedig egyházpolitikájuk kiszolgálóivá züllesztetni. (Ld. békepapi mozgalom, ügynöki beszervezések, karrierajánlatok stb., erkölcsi lejáratás=kiskorúak megrontása, fajtalanokdás egymás között, devizagazdálkodás szabályainak be nem tartása, kémanyag gyűjtése és továbbítása idegen országok kémiszervezetei számára, a Magyar Népköztársaság érdekeit sértő anyagok illegális kijuttatása pl. a Vatikánhoz stb.)

Mindszenty József hercegprímás perbefogása, „kirakatpere” és elítélése, ami egyet jelentett a magyar katolikus egyházkormányzat első emberének végérvényes félreállításával, lehetővé tette a diktatúra vezetésének, hogy tárgyalásra kényszerítse a püspöki kart és a szerzetesrendek képviselőit az állam és az egyház közötti hosszú távú megállapodás elfogadtatására.⁶

SAROKBA SZORÍTVÁ

A kormánybizottság és a katolikus egyház képviselői közötti tárgyalások - amelyek során a döntő szó Rákosi Mátyásé volt, míg a másik oldalon Sík Sándor piarista rendfőnök képviselte legkörültekintőbben az egyházi érdekeket -, 1950-ben folytak, még az év végén is, de hivatalos lezárásukra az államhatalom korlátok nélkülisége folytán nem is került sor. Ezeknek a tárgyalásoknak a keretében az ún. „Iskola Bizottságban” vitatták meg és tettek javaslatot a kormánybizottságnak egyes katolikus iskolák visszaadásáról, működési feltételeiről, az államosított iskolarendszeren belüli helyéről. Ez nagy horderejű kérdéskör, benne a hatalom és az egyház szempontjából oly fontos, a szerzetesrendek jövőjét érintő problémával, a nem egyházi, „marxistaként” emlegetett történészek (egyháztörténészek és oktatáskutatók) és az egyháztörténészek egész sorát foglalkoztatta, foglalkoztatja még ma is.⁷ Nekik köszönhetően a tárgyalások elsőrendű forrásainak zöme és maga a folyamat jól ismert. Ugyanakkor számos részletkérdés tisztázatlan. Gergely Jenő joggal hangsúlyozta: *a megállapodás végrehajtása még feldolgozatlan.*⁸

Kiemeljük: a tárgyalások előkészítésében, lebonyolításában, majd a megállapodás végrehajtásában és annak ellenőrzésében fontos szerepet játszó Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot (VKM), élén Darvas Józseffel, amely még a pártvezetés kívánalmainál is radikálisabb tervezeteket készített és terjesztett elő, és ezeknek

igyekezett is érvényt szerezni. Jóboru Magda államtitkárként, Kádár János pedig belügyminiszterként érvényesítette Rákosiék irányvonalát. Céljuk az volt, hogy néhány szerény múltú, kevéssé ismert iskolát, néhány bentlakásos intézményt (internátust, kollégiumot), valamint a működésükhöz szükséges tárgyi és személyi feltételeket (épületek, felszerelések, szerzetestanárok, apácák és segédszemélyzet stb.) biztosítják azoknak a szerzetesrendeknek, amelyek ellen különösebb politikai kifogásuk nincs. Ezeket a VKM felügyeli szakhatóságai által, a felállítandó Állami és Egyházi Hivatallal, az állambiztonsági szervekkel, valamint a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) helyi bizottságaival karöltve. A visszaadandó szerzetesrendi iskolák szigorúan betartandó minimális létszámkerettel, rendi vezetéssel és utánpótlással rendelkezének, olyannal, amely nemcsak terjeszkedésüket, de hosszabb távon létüket sem biztosítaná. A megállapodásnak szavatolnia kellett az állami iskolák zavartalan működését, fejlesztését, oktató-nevelőmunkájuk hatásfokának folyamatos növekedését, versenyképességüket (és végső fokon teljes győzelmüket) minden téren, de mindenekelőtt a marxista-ateista nevelés, az „új embertípus” tömeges „termelése” terén. Ez az elvárt folyamat – sok más hatással együtt – biztosította volna az idős, idősödő évfázatok, generációk és a fiatalok szembefordítását is, a minden téren érvényesített „szalámitechnika” machiavellista értelmében.

Ezzel szemben a hátrányos, sőt kimondottan fenyegetett helyzetben lévő katolikus tárgyaló fél igyekezett menteni, ami menthető, legnevesebb iskoláit, kipróbált, az ifjúság nevelésében kiemelkedő teljesítményre képes szerzetesrendeket (férfi és női rendeket egyaránt), autonómiájának lényeges elemeit, mindenekfelett pedig a fiatalok katolikus szellemű nevelésének zavartalanságát kiküzdni, és mindehhez a szükséges személyi és tárgyi feltételeket biztosítani. Ennek az egymásnak feszülésnek kompromisszum lett az eredménye, de a hazai és a nemzetközi erőviszonyok adott körülményeit figyelembe véve az állam került ki belőle győztesen.

Felidézük ennek a folyamatnak néhány tényét és a hangulatra jellemző mozzanatát, szóbeli megnyilvánulását. A VKM 1950. augusztus 9-i javaslata szerint visszaadás szempontjából szóba jöhet a Rozgonyi Piroska Leánygimnázium (IX. Knézits u. 5-7.), a Fazekas Mihály Gimnázium (VIII. Baross u. 62.), a Gyakorló Gimnázium (Trefort u. 8.), és a Vörösmarty Mihály Gimnázium (VIII. Horánszky u. 11.). Nem adhatók át az Ady Endre Gimnázium (IV. Piarista u.1.), a Szent Imre Gimnázium (Szt. Imre hg. útja 27.), és a Szent Margit Gimnázium (Szt. Imre hg. u. 5-7.)⁹ A katolikus Püspöki Kar kezdettől fogva azt az álláspontot foglalta el, amely szerint csak volt katolikus iskolák visszaadását fogadhatja el. Utaltak az állam és a protestáns egyházak közötti megállapodásra és Rákosi Mátyás ismételt kijelentésére, miszerint a visszaadandó iskolák kijelölését a Püspöki Kartól várja, sőt, „a legutóbbi tárgyaláson azt is hozzátette, hogy a megnevezendő iskolák átadásának aligha lesz akadály a még akkor is, ha a legnagyobb iskolákat kérnők...” Darvas miniszter szerint „nem is olyan rossz iskolák” a felajánlottak. Sík Sándor azt hangoztatta, nekik, rendi veze-

tőknek, „valamit mutatni is kell. Például az állam biztosítja, hogy érvényesüljön az egyházi fegyelem és katolikus erkölcs elve és, hogy tanerőink képviselhessék a katolikus tanítást”.

A megegyezésről szóló Jegyzőkönyvet 1950. szeptember 7-én írta alá Sík Sándor és Jóboru Magda. A legfontosabb részeket idézzük: *„Átadásra kerül 6 fiú- és két leánygimnázium és hat kollégium. A bencések visszakapják a pannonhalmi és a győri Czuczor Gergely gimnáziumot, a piaristák a kecskeméti Katona József gimnáziumot és a budapesti Piarista gimnázium számára az Ady Endre gimnázium által használt iskolai helyiségeket, a ferencesek az esztergomi volt ferences rendi és a szentendrei gimnáziumot. A szegedi Iskolanővérek pedig a budapesti Rozgonyi Piroska Gimnázium és a debreceni Svetits intézet gimnáziumi részét. Üzemképes állapotban adják vissza a pannonhalmi, győri, kecskeméti, esztergomi, budapesti és debreceni kollégiumot. Az állam rendezi az átadásra kerülő iskolák és kollégiumok adósságait. A visszaadandó épületek az egyház tulajdonába mennek át, a közösen használtakét a pénzügyi bizottság állapítja meg.”* Az egyházi iskolák növendékeiket részint azokból toborozhatják, akik az állami iskolákban nem tudtak elhelyezkedni, részint az állami iskolákból szabadon átlépő tanulókból. *Senkit hátrány nem érhet amiatt, hogy egyházi iskolába jár, vagy gyermekét oda járattja.*

„Minden iskolában nyílhat egy négy osztályos reál és egy négy osztályos humán tagozat. Az osztályok létszáma 40 tanuló. Ettől eltérni csak VKM-engedéllyel lehet. A kollégiumi növendékek létszáma az iskolai tanulók 50%-a, kivéve Pannonhalmán és Esztergomban, ahol a kollégiumi hallgatók és az iskolai tanulók aránya az 1947/48. tanévvel azonos.¹⁰ A tanárok létszáma osztályonként 2, a kollégiumi nevelőké kollégiumonként 2-3-4 az állami kollégiumoknál használt kulcs szerint.¹¹ Eszerint állapítandó meg a segédszemélyzet létszáma is. Ahol a rend nem rendelkezik kellő rendtaggal a tanítás ellátására, alkalmazhatja más megmaradó rend tagjait, vagy más katolikus személyeket. Ezen kívül egy rendtag mint iskolai referens működhet.”

A megegyezés részletesen szólt az iskolák katolikus szellemének biztosításáról. Bár állami tanterveket és tankönyveket kellett használniuk, szükség esetén a *tanároknak jogukban állt a katolikus álláspont kifejtésére*. Ennek jegyében használhattak „állandó jegyzeteket”, melyeket a VKM-nek joga volt felülvizsgálni. A tanároknak nem volt kötelező részt venni a pedagógusoknak szervezett szakmai és ideológiai tanfolyamokon. Kimondták: „A katolikus iskolák *növendékeit* nem szabad meggátolni abban, hogy demokratikus pártok vagy tömegszervezetek az egyházi iskolán kívüli szervezeteinek tagjai legyenek, de *nem szabad kényszeríteni őket arra, hogy egyházellenes manifesztációkban részt vegyenek vagy a katolikus hitet, erkölccsel és egyházfegyelemmel ellenkező nézeteket valljanak.*” Az iskolák főfelügyeletét a VKM a nagy-budapesti és a megyei tanácsokon keresztül gyakorolja. A kinevezés az önrendelkezési jog értelmében az egyházi hatóságot illeti meg, de szükséges a VKM jóváhagyása. A fegyelmi eljárást az egyházi hatóság folytatja le, de

jelentést ad róla a VKM-nek. A katolikus iskolák a VKM által jóváhagyott saját iskolai és kollégiumi rendtartást használhatnak.

A megegyezés a tanítás ellátásához szükséges rendtagok számáról a következőképpen rendelkezett: a fennmaradó férfirendeknél az osztályonkénti 2 tanerő, valamint a kollégiumi 2-3-4 nevelőn kívül szükség van egy 16-18 tagú rendi vezetőségre és az utánpótláshoz 14 állandó növendékre. A női rendeknél az iskolai és kollégiumi nevelőszemélyzetten kívül 8-10 tagú rendi vezetőségre és 10 állandó növendékre. A növendékek tanárképzése az állami egyetemeken történik. Végül a megszűnt – pontosan a működési engedélyüktől megfosztott – rendek pedagógusai a VKM által időben (helyesen: idejében, vagy kellő időben) kibocsájtott jelentkezési íven szeptember 22-ig jelentkezhetek a VKM-nél. A jelentkezők állami iskoláknál kapnak beosztást „ kivéve azokat, akik ellen súlyos és indokolt politikai és erkölcsi vád merül fel”.¹² A megállapodást Jóboru Magda államtitkár szóban is közölte a rendek meghökkenett képviselőivel – holott más céllal keresték fel a minisztériumot –, és a döntés méltán vegyes érzelmeket váltott ki a megjelentekből.¹³ A jezsuiták, az egyház harcos élcsapata, már az 1946-os, az ifjúsági és más egyesületekre mért első csapásnál érzékelhették a baloldalt vezető MKP ellenszenvét. A ciszterek sorsát Endrédy Vendel és a kemény ellenállás vonalát követő társai, valamint a rend „Horthy-korszakbeli reakciós” tevékenysége pecsételte meg, az Angolkisasszonyokét pedig (az elenség képét felidéző nevükön túl) az letűnt elit nevelésében játszott szerepük.

Forrásainkban vannak utalások a döntés anyagi-pénzügyi vonatkozásaira is, de ezek alapján *nem lehet megítélni* játszottak-e, s ha igen milyen mértékben szerepet a rendek működési engedélyének megvonásában, ill. egyesek néhány iskolájának, kollégiumának visszaadására, működésük részleges engedélyezésére. Ugyanígy vagyunk a párt és az állami legfelső vezetés meghatározó tagjainak (Rákosi Mátyásnak, Révai Józsefnek, Darvas Józsefnek, Sulyok páternek, netán Sík Endrének) a szövetségserűen is megmutató, a ferencesekkel kapcsolatos kedvező álláspontjának mélyebb indítékaival.¹⁴

Az eddig ismertetett adatok alapján a katolikus középiskolák iskoláztatás számszerű vesztesége nyilvánvaló, főként a „jó tanárokként és rossz papokként” emlegetett piaristáké és a kimagasló nevelői hagyományokkal rendelkező bencéseké. De szinte semmit sem tudunk a szakmai-emberi-erkölcsi, anyagi veszteségről. Mindössze annyit, hogy az állam által az egyezményben felajánlott lehetőséggel alig néhány szerzetes/nő élt.¹⁵ A többiekkel együtt, akiket a rendházakból űztek el kényszerartózkodási helyükre, és képességeiknek, *képzettségüknek, tapasztalataiknak nem megfelelő*, attól többnyire távol álló kenyérkereseti munkára kényszerítettek, megfosztva őket a rendi közösségben való, esküvel vállalt szerzetesi élet folytatásának lehetőségétől. Az állami kézbe került volt egyházi (rendi) középiskolák „szellemisége” jó esetben is csak lappangva, a hivatalos szakmai-ideológiai burokból csomagolva, rejtve élt tovább, vagy tűzzel-vassal irtották. Papi, szerzetesnői személy civilben csak rendkívüli esetekben maradt helyén.¹⁶ A protestánsok „meghagyott”, és a katoliku-

sok „visszaadott = kivételezett” oktatási-nevelési intézményei minden oldalról körülzárt és ostrom alá vett végvárhoz váltak hasonlatossá. A hatalom ugyanis nem csak az országot, de az egyházakat, felekezeteket, „vallási közösségeket” is *bermetikusan el akarta zárni a külvilágtól és a hazai társadalom egyre nagyobb részétől*. Egy világegyház esetében ez a hatalmi politika, a kétpólusú világrend történelmileg tartós fennállása esetén beláthatatlan következményekkel járt (volna) az egyházak működése, a hívő emberek vallásos életének újratermelődése terén. Magyarán, *amennyiben az egypárti diktatúrának sikerül a vallásos élet gyökereit maradéktalanul elvágni, kitépni, egy 20. századi katakomba kereszténységgé zsugorodtatott volna össze az államalapítás egyik megteremtője és megtartója.*

A „SZEMFORGATÁS” MAGASISKOLÁJA

A megállapodást az országgyűlés 1950. december 1-i ülésén Dobi István a következőképpen értékelte: *„Mint ismeretes népi demokráciánk kormányzata éveken keresztül arra törekedett, hogy békés megegyezést hozzon létre a katolikus egyházzal úgy, mint a többi egyházakkal. A Katolikus Püspöki Kar azonban hosszú ideig elzárkózott a békés megegyezés elől, népi demokratikus kormányunk nem kímélte az erőfeszítéseket, hogy az országépítés nagy munkájában eddig is derekasan résztvevő hívő katolikus tömegek segítségével rendezze ezt a kérdést. Erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók. A katolikus tömegek és a katolikus alsópapság néppel együtt érző részének a segítségével sikerült létrehozni a Püspöki Karral a megegyezést. (Ez) . . . érzékeny csapás volt a külső és belső ellenségre egyaránt és hozzájárult népünk egységének kiszélesítéséhez.*

*Ezért kezdtek féktelen uszításba – hangoztatta Dobi István – az imperialisták és nem maradt el mögöttük a Vatikán rádiója és sajtója sem. A katolikus egyházzal való megegyezés mindmáig jól működik s a magunk részéről mindent megteszünk, hogy ez a jövőben is így legyen. (Taps.) Reméljük, hogy a Katolikus Püspöki Kar is híven kitart a megegyezés mellett és fellép a helyenként mutatkozó, a megegyezéssel ellentétes támadások ellen. Dolgozó népünk az elmúlt év során számtalanszor kifejezésre juttatta egységes és elszánt akarátát, hogy megőrzi országunk békéjét, függetlenségét és szabadságát. Erre az egységre és elszánt összefogásra és helytállásra ma nagyobb szükség van mint valaha.”*¹⁷ Ilyen, a tényektől messze elrugaszzkodó retorikai fondorlatokkal méltatták a megállapodásokat (reformátusok, evangélikusok, izraeliták közöttit) a hatalommal szemben lojalitást hirdető és követelő egyházi vezetők, akik az egyházak illegációinak működését ostromozva, kiálltak a megállapodás mellett.¹⁸

A hatalom minden eszközt bevetett ennek a távlati célnak az érdekében. A tanévkezdés időpontja által is felgyorsított tárgyalásokat, a megállapodások jogszabályi megerősítésének egész sora követte.¹⁹ Ez a természetellenes ütem – ami egyébként egyik fő jellemzője lett hazánk II. világháborút követő éveinek (is?) –, rendkívüli

erőfeszítéseket követelt, elsősorban a két iskola működtetését nem egészen önszántából vállaló ferencesektől.²⁰ Darvas József mondta a már hosszan idézett tárgyalásokon: 1948 óta – az iskolák államosítása óta – a magyar közoktatásügy lényeges változásokon ment keresztül... Ezek a változások – tesszük hozzá –, többek között azt is eredményezték, hogy az egyházi iskolák iránti vonzalom, az üldözés ellenhatásaként jelentkező hívői kiállás 1946-47-ben tapasztalható ereje, mértéke 1950-51-re, a pártállami önkény következtében érezhetően/ kimutathatóan megcsappant és ez a beiskolázásokban is jelentkezett. Az egykori válogatás, a menetközbeni erős szelektálás lehetősége megszűnt, a megadott keretszámok elérése érdekében minden jelentkezőnek örülni kellett, sőt, kezdetben némi „kegyes csalásra” is szükség volt.²¹

MEGADÁSRÓL SZÓ SINCIS

Am az akció-reakció törvénye ezúttal is érvényesült, támadó lépéseket védekező és ellentámadó lépések követték. Ezek – témánk szempontjából idevonható – megnyilvánulásai már a nemzeti függetlenségre és a vallásszabadságra különösen érzékeny fiatalok és fiatal felnőttek körében 1944. március 19-től, Magyarország náci német csapatok általi megszállásától folyamatosan jelen voltak, csak a célpontok változtak, a programok váltak részletesebbé. Az ország szovjet megszállását követően ennek mielőbbi megszűnéséért, a fordulat évétől pedig az egypárti diktatúra brutális gyakorlásának felszámolásáért, egy korlátozott piacgazdaságra épülő, az ember természetjogból levezethető szabadságjogainak, benne a teljesen *korlátozatlan vallásszabadságnak* érvényesülését biztosító rendszerért szálltak síkra különböző társadalmi összetételű, készítetésű, méretű és határfokú „erőcsoportosulások” – szerte az országban. Ezek közé tartoztak azok is, amelyek döntően olyan személyekből rekrutálódtak, akiknek családi múltja, társadalmi-közéleti szerepe, vallása, életeszménye, történelmi tudata, iskoláztatása és közösségi élménye azonos vagy hasonló volt. A bajai ciszter gimnázium egykori növendékeitől Hagemann Frigyeséig, tehát 1944-től az 1970-es évek elejéig, elsősorban a férfi és női szerzetesrendek „konok” tagjai és csoportjai számtalan formában, egymástól is jelentősen eltérő céllal és módon, minden „lebukást” követően rövidesen újjászerveződve, egymásról tudva, de mégis önállóan küzdöttek, és *ennek a küzdelemnek értelemszerűen az ifjúság megnyerése, megvédése a marxista-ateista hatásokkal szemben állt a középpontjában.*²² A hatalom, annak kommunista vezető magja (történelmi rokoniakhoz hasonlóan) tévedett, amikor a társadalmi önszerveződéseket 1945 és 1950 között, három hullámban szétverte, az egyházakat a „sekrestyéikbe”, parókiákba, magánlakásokba kényszerítette, a szerzetesrendek működését lehetetlenné téve, eredeti működési helyüktől, híveiktől messze száműzte, az híven, hogy ezzel a törekvéseikkel szembenálló fő erőket egyszer s mindenkorra megbénította, akcióképtelenné tette, a hatalmat zavartalanul gyakorolhatja a „szocializmus világméretű” győzelmének történelmileg belátható idejéről szónokolva. Az egyesületek, mozgalmak, szerzetesren-

dek, a hozzájuk kapcsolódó intézmények és sajátos kultúrkinccsük szétzúzása, anyagi javaik megkaparintása, mesterségesen életre hívott szervezetek harcbevételére (pl. a demokratikus, majd egypárti gyermek- és ifjúsági szervezeteké) súlyos csapás volt, *komoly veszélyt jelentett*, de a politikai rendőrség és a szovjet jelenlét és ellenőrzés-beavatkozás ellenére nem volt halálos. Az 1944-1988 közötti hatalmat támadó „erőcsoportosulások” tagjai között meghatározó számban voltak jelen az egyházi iskolák egykori növendékei, a leventék háborús kálváriáját megjártak, cserkészek, szívgárdisták, a Mária Kongregáció, a KALOT (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete), a Foederatio Emericana (a Katolikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége), a KIOE (Katolikus Ifjómunkások Országos Egyesülete) stb. tagjai, leszármazottai, szűk, kipróbált baráti körök legmegbízhatóbbjai úgyszintén. Tevékenységük döntően a világ, a világ- és egyházpolitika alakulásának nyomon-követésével, *a keresztény embernek a változó helyzetekben való helyes magtartásának kialakításával* az ellenséges hatások kivédésének módozataira irányult.

RÉSZEI VAGYUNK A VILÁGNAK

A küzdelem ritmusát, hőfokát eszközeit és módszereit – mindkét fél részéről – a világpolitikai tendenciák alakulása („éleződés” - „enyhülés”), az egypárti diktatúra nagyobb akciója (külső parancsra, vagy a minimális mozgásteret kihasználva), az érintett hatalmi szervek önmenedzselése, létének, jelentőségének mesterséges úton történő növelési kísérlete szabta meg. A háborús bűnösökkel szembeni eljárások, a ’45-ös, majd a ’47-es választás, az egyesületek felszámolása, az iskolák államosítása, a koncepciók nagy perek sorozata, a Tito-ügy, a koreai és vietnami háború, Sztálin halála és Hruscsovék fellépése stb. ilyen alkalmakat jelentett, folytatva a sort a Szovjetunió széthullásáig.

A hatalom telepíthetett aknazárat, állíthatott drótkerítéseket, emelhetett megfigyelőtornyokat, a határőrizeti szervek (HŐR) kutyás járőrei vigyázhatták a határsárvot (a nyugati és a déli határainkon), a vonatokat és az autóbuszokat ugyancsak. Együtt működhetek a szomszédos népi demokráciák hasonló szerveivel, *a kapcsolatteremtés kényszerítő ereje mindig megtalálta* – nem kis áldozatok árán – azokat a *lehetőségeket*, amelyek a magyar egyház helyzetéről, az ország erkölcsi állapotáról, az ifjúság nevelésének, magatartásának tendenciáiról *tájékoztathatták a nyugati világot*, elsősorban a Vatikánt. Ezeken a hajszálvékony csatornákon közlekedtek a hírek, jöttek-mentek a küldemények, szellemi és anyagi táplálékul szolgálva. Ez jóval kevesebb volt a szükségesnél, a kívántnál (ld. pl. a jezsuiták elméleti útkeresését, a „Világszolidarizmus” gondolatkörének nemzetközi összetevési lehetőségét), de több a hatalom által elviselhetőnél. A BM munkatársai által elkobzott könyvek, iratok és levelezések, valamint naplófeljegyzések, kiegészülve a vallomásokkal, jól mutatják, hogy a katolikus illegáció, a püspöki kar egyre csökkenő számú „keményvonalas” tagjától támogatva milyen tekintélyes szamizdat anyagot jut-

tattak el a megbízható katolikusokhoz. Fontos lenne tudni, hogy ezekből, pl. az NDK (Német Demokratikus Köztársaság) püspöki karának oly határozott kiállású körleveléből jutott-e el a „kivételezett” iskolák és bentlakásos intézmények tanáraihoz, és ezek útmutatása befolyásolta-e, és milyen mértékben tanári-emberi magatartásukat, oktató-nevelő munkájuk tartalmát.

De nem hozta meg a várt eredményt az önszerveződés lehetőségének tiltása sem. Az „egyesületi joggal való visszaélés” fenyegetése ellen – pl. a jól ismert munkásmozgalmi megoldáshoz folyamodva –, fedőszerveket kerestek és találtak, főként vállalati-intézményi Természetjáró Szakosztályoknál. Ahogy a szociáldemokrata és illegális kommunista fiatalok 1945 előtt, a m. kir. rendőrség fenyegetése elől az erdőbe, hegyekbe húzódtak, „turistaként” ezt tették most a katolikus illegáció fiatalokkal foglalkozó vezető is „cserkész módszerek” alkalmazásával. Ez olyan méreteket öltött, és annyira ingerelte a hatóságot, hogy folyamatos megfigyelésük érdekében országos térképet kívántak készíteni a leglátogatottabb „turista” bázisokról. Ha ismeretlen is volt, ha idegenkedtek is tőle, de a helyzet megkövetelte az illegális munka különböző fokozataihoz (féllegálístól a mély illegalitásig) kapcsolódó konspirációs szabályok elsajátítását, szigorú betartását. A hősködés, a feltétlen őszinteség minden helyzetben sok kárt okozott.

Az állambiztonság szervei – ugyancsak ősi módszereket követve, némi modernnek feltüntetett technika alkalmazásával kiegészítve –, igyekeztek mindenütt jelen lenni, ha ők személy szerint nem is, „meghosszabbított” karjaik, „füleik” útján igen. A Vatikántól a magánházak kutyaóljáig mindenütt voltak fedőnévvel ellátott, tartótisztek által irányított és néha több ügynök által is ellenőrzött emberük, akik függő helyzetük, személyes céljaik, vagy csak grafomániájuktól űzve mázsaszámra írták jelentéseiket még saját papi nevelőjükről, gyóntatójukról, rendi vezetőikről is. Ezt a felderítő, nyomon követő, regisztrációs munkát segítették a házfelügyelők, a háztömb-megbízottak, a rendőrség körzeti megbízottai, a munkahelyek személyzetisei, a szakszervezeti bizalmiak, a helyi párt- és tömegszervezet illetékesek (pl. a DISz, majd 1957-től a KISz – Kommunista Ifjúsági Szövetség) és a „hazafias kötelezettség-re” utaló egyszerű állampolgárok, párttagok és szimpatizánsok.²³

Mit tehetett a katolikus egyház vezetése, papsága, a szétszórt szerzetesi közösség tagjai, az illegáció különböző csoportjai? Egyrészt összebb zárták soraikat, bizalmatlanságuk nőtt, igyekeztek elszigetelni a gyanús társakat, mohón gyűjtötték a jó részt ellenőrizhetetlen forrásokból származó híreket, de volt tanítványaik útján (Ld. ÁVH-s – Államvédelmi Hatóság – fiatalok pere) még a beépülés forrásaiból is csurran-cseppent némi információ. A legfontosabbak persze a Vatikánból és a római rendi központokból, valamint a bécsi papi emigráció vezetőjétől érkező hírek voltak.²⁴ A hírek áramlásának biztosításából több nyugati ország követsége is kivette a részét, így pl. az olaszoké, spanyoloké, belgáké, franciáké. Ennek ellenére *a nemzetközi helyzet valós tendenciáinak pontos felmérése, a hazai állapotok tárgyyszerű és valóságghű értelmezése komoly nehézséget jelentett, komoly vitákat váltott ki,*

főként ami a szocialista rendszer életképességét, fennmaradásának távlatait illette. A külföldi rádiók adásai, elsősorban a magyar nyelvűek, részesei voltak a felvilágosításnak és a félrevezetésnek egyaránt. Ez a szerepük nem kizárólag az 1956-os események időszakára korlátozódott.

Mit érzékelhettek ebből a rendi iskolákban a tanárok, a növendékek? A humán tárgyak oktatásának során a jogukban álló keresztény értelmezés tartalmazta-e a hazai és a nemzetközi változások mibenlétét? Volt-e ennek nyoma bármilyen „rejtjeles” formában azokban a jegyzetekben, amelyeket készíthettek és VKM-engedéllyel használhattak is? Forrásaink erről nem beszélnek, sem a visszaemlékezések, sem pedig az Évkönyvek. Pedig *nagyon fontos lenne tudnunk*, hiszen fiatalok százainak világ- és életszemléletét, politikai gondolkodását, alakuló történelmünkben való részvételét befolyásolták ezek a hatások. Pannonhalma, mint az illegáció elsőszámú központja, vagy a pesti Piarista Gimnázium és az ellenállás vezetőinek egyik fő találkozóhelye, a Rendház mit őrzött meg mindebből az oly hőn áhított politikai változások idejére, mi él mindebből az újra nekilendülő katolikus nevelési-oktatási intézményeikben?

A FŐ VESZÉLY

A körülzárt „végvárból”, de valamennyi rendi illegációból is *az ifjúság marxista-leninista-ateista szellemiségű nevelését figyelték aggodalommal*, amibe némi harag és felháborodás is vegyült. Ez az érzelem azután az őket támadó baloldal nem egyszer minősíthetetlen stílusához hasonlatos válaszokat is szült, ami a megtámadottak lelki állapotából levezethető, de papi személyhez méltatlan, ellenszenvet, ellenállást kiváltó volt. (Pl. A jó Isten a kommunistákat ledobja a mennyországból stb.) Az államosított rendi középiskolákban tanító új tantestületeket – ahol a legjobb esetben egy-egy, a rendi időkből itt maradt személy dolgozott –, főként a kisvárosokban gyanakvás, ellenszenv, esetenként gyűlölködés fogadta és kísérte, évtizedek múltán sem enyhülve. Bírálták a régi „szellemiség” ápolásának hiányát, az erkölcsi nevelés keresztényi értelemben vett gyakorlatát, az itt-ott mutatkozó szakmai fogyatékoságokat, a marxista-leninista-ateista szellemiség bíráló nélküli továbbítását.²⁵ Ezzel szemben középiskoláikban mindent megtettek, hogy az ifjúságot *hermetikusan elzárják* a nap minden szakában és az élet minden területén a károsnak ítélt hatásoktól. A nap teljességét kitöltő, óramű pontosságú napirend, a vallásos élet rendszeres gyakorlása, a külvilággal való kapcsolat (szülőket is beleértve) rigorózus ellenőrzése (levelek elolvasása stb.), a művelt emberhez méltó magatartás kikényszerítése, a becsület, a tisztesség mindenek felettségének hirdetése és gyakoroltatása, a családi életre nevelés idealista tartalma, az idegen nyelvek és a természettudományi tárgyak színvonalas oktatása sok, tartós, a társadalmi életben is hasznosítható eredményt hozott, de *életidegenséggel*, elszigetelődéssel párosult, ami a várt kapitalista viszonyok között és a keresztény hit és magatartás kapcsola-

tok útján való terjesztésében komoly hátrányt jelentett általában, de 1988 után különösen.

A katolikus egyház vagyonának 1945 előtt nagyságáról, összetételéről, és magáról e számottevő gazdasági tényező szakmai kezeléséről, ezen belül az egyházi iskolák fenntartásának és működésének költségeiről, ennek fedezetéről – ismereteink szerint – tudományos elemzés nem készült, miként az oktatási-nevelési intézményeik háborús veszteségeiről sem.²⁶ Magyarország bombázása, a náci fegyveres erők visszavonulása, majd a szovjet vörös hadsereg alakulatainak harcai és tartós berendezkedése, a magyar lakosság öntevékeny harácsolása az iskolák és a bentlakásos intézmények épületeiben és felszerelésében érzékeny veszteségeket, károkat okozott. Hogy az államosításig, majd a középfokú oktatási intézmények töredékének visszadadásáig mit sikerült helyreállítani, pótolni, netán fejleszteni (könyvtárakat, szertárakat), nem tudjuk.²⁷ Érthető, hogy a katolikus nevelés-oktatás visszaszorítása és állandó fenyegetettsége nem csak tartózkodást, félelmet váltott ki a katolikus családokból, hanem fokozta segítőkészségüket is. Tudjuk, hogy jogszabályi tilalomfák ellenére az egyház papjai (világiak és szerzetesek egyaránt) minden hazai és külföldi lehetőséget megragadtak, hogy a fokozódó versengésben anyagi-technikai téren, és nem utolsó sorban tudományos felkészültség terén lépést tartsanak a világi iskolákkal, sőt az övéknél jobb feltételek között végezhesék a minőségre összpontosuló munkájukat. Nyilván, minden visszakapott iskola és bentlakásos intézmény *más bázisról indult*, eltérő ütemben gyarapodott, de, hogy mindez tényszerűen mit jelentett, mikorra lettek és melyek közülük „mintaiskolák”, iskolatörténeti feldolgozások híján nem tudjuk. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy *az intézmények belső életét*, ismételt és sok tényező bevonásával eszközölt *fürkészése ellenére sem sikerült felderítenie* a szakfelügyeletnek sem. Az intézmények vezetői és a testületek pedig mindent megtettek a „titkok” felderítésének akadályozására. Így érthető, hogy „realizált” (lebuktatott) illegáció tagjainak bírósági anyagából több tény tudunk meg a folyamatos keresztény – marxista-ateista nevelési harc formáiról, a módszerek lassú, majd a 60-as években felgyorsuló módosulásáról, mint az oktatási kormányzat, az ÁEH (Állami Egyházügyi Hivatal), vagy az ifjúsági mozgalmak (DISz, KISz, úttörőmozgalom) iratanyagaiból.

Itt csak utalunk arra, hogy *ez a harc nem nemes versengés volt*, hanem annak mindenáron való igazolása, hogy a hatalom nevelési-oktatási tényezői, az állami iskoláktól, a koedukációtól, a bálozáson át a táborozásokig az „ördög” műve, tönkreteszi a felnövekvő nemzedékeket, tehát ezzel állították szembe a katolikus iskolák nevelő-oktató munkáját, az általuk szervezett kirándulásokat, „cserkész jellegű” táboraikat, még fényképekkel, filmmel is illusztrálva a kettő közötti minőségi különbséget. Az ifjúsági kör, amelyre ezek a hatások kiterjedtek, nagyságrendileg különbözött. Ez lassan, egyre nyilvánvalóbban jutott kifejezésre, és ezt jól látták a katolikus fiatalok nevelésében kiemelkedő szerepet játszó személyek is. *Tömegnevelés terén az állam lehetőségeit figyelembe véve, képtelenség volt felvenni a versenyt.*

De maga a diktatúra is kizárta az 1948-ig alkalmazott tömegmozgató módszerek alkalmazását. Az új helyzethez való alkalmazkodás lassan és nehezen ment, és sokáig csak a papság szűk, reformhajlandóságú körében tudatosult. Ez a csoport erőt merített az egyházon belül világszerte jelentkező hasonló törekvésekből.

A kommunista vezetés, oktatáspolitikai és mozgalmi egyaránt, e téren is követve a szovjet példát úgy vélte, hogy a család mellett, vagy inkább – reakciók esetében – ellenében, a mozgalmi szervezetekben végzett munka, a szocializmusért végzett termelési versenyek és önkéntesnek hirdetett építőtáborok, kiegészítve az iskolai neveléssel, elegendők az „új ember” kimunkálásához. 1956 ennek a „koncepciónak” a csődjét is jelentette. Az „ifjúság forradalmában” a fiatalok valóban szerepet játszottak, főként kezdeményezőként, félelemmentes harcosokként, a különböző mérvű és jellegű változásokért harcba szálló felnőtt vezető csoportok támogatóiként. Hogy ’56-ban az egyházi iskolákban mi történt, az egykori és az éppen falaik között dolgozó tanárok és fiatalok közül hányan és milyen minőségben vettek részt a barikád egyik vagy másik oldalán – *nem tudjuk*. Az idevágó gyér irodalom nem ad alapos, az egész országra kiterjedő képet. Arra a kérdésre viszont, hogy „hol volt az egyház 56-ban?” általánosságban és előlegként azt mondhatjuk, hogy az 1945 és 1956 közötti üldöztetése és kivézetése ellenére jelen volt, egyesek fegyveresen is, és jelen voltak azokon a politikai és ifjúságnevelési tényezők újjászervezését célzó tanácskozásokon, amelyek csak a szovjet fellépés miatt nem járhattak a kívánatos következményekkel.

1956 mindenki számára tanulságokat kínált. Sokfélélt, eltérő súlyúakat. Ezek között *kiemelkedő jelentősége volt az ifjúság nevelésére vonatkozóaknak*. A propaganda hajtogathatta napestig, hogy a ’45 előtti uralkodó osztályok (földbirtokosok, tőkésék, katonatisztek, állami hivatalnokok) leszármazottai lázadtak a nép állama és a vele szorosan összekapcsolódó szovjet katonai megszállás, külpolitikai-gazdasági függőség ellen, minden józanul gondolkodó ember tudta itthon és külföldön egyaránt, hogy a rendszer elsőszámú „kivételezettjei” az „uralkodó osztálynak” kinevezett munkásosztály gyermekei (közülük került ki még éveken át a felsőfokú oktatási intézmények hallgatóinak döntő többsége) lázadt fel, fogott fegyvert, ontotta vérért, került börtönbe, állt a bitófák alá. Ők írták azokat a megrendítő leveleket, verseket a börtönökben a szabadságról, ’56-ról, vágyaikról egy szabadabb élet után. Az 1956. november 4-ét követő megtorlás nem csak fiatal életet oltott ki, tett tönkre, hanem értékes, tehetséges fiatalokat kényszerített hazája elhagyására, átmenetileg, legtöbb esetben örökre.²⁸ Ebben a menekülő áradatban voltak börtönből szabadult, a katolikus ellenállást kezdeményező személyek is. De hány egyházi iskolában tanító tanár, növendék hagyta el Magyarországot, hányan vesztették életüket, hányat állítottak bíróság elé és ítélték el, hányat zártak ki az „ellenforradalmi” tevékenysége miatt, ezek közül mennyi volt a fiú és mennyi a leány? Tudjuk ezt? Nem, sok mindennel együtt nem, ami a közoktatásiügy területén ’56-ban és azt követően történt a

minisztériumtól a falusi általános iskoláig. És vajon miért ez a hallgatás, ez a könyöngés ennek az értékes tapasztalatnak az összegyűjtése iránt?²⁹

Azt viszont tudjuk, meg is írtuk, hogy a kétségbeesésből lassan magához térő hatalmi tényezők (elsősorban a MSzMP – Magyar Szocialista Munkáspárt – központi vezetése), a megtorlással párhuzamosan hozzáálltak az „események” marxista-leninista értékeléséhez (ld. decemberi határozatok), és a munkára kész volt ifjúsági vezetők (MADISz-tól – Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség – a DISz-ig) feladatul adták az ’56-ban létrejött rétegszervezetek minél gyorsabb felszámolását és a DISz-nél harcosabb, ütőképesebb, a politikai-ideológiai nevelést monopolizáló, az ifjúság egészére kiterjedő feladatokkal felruházott, államilag anyagi téren egyre nagyobb mértékben támogatott élcsapatot, ami egyben a tömegszervezeti feladatokat is képes ellátni. Így született meg a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISz) 1957. március 21-én, és szervezett monopol-helyzetet ez év őszére.³⁰ Az ifjúság nevelésével foglalkozó közismert személyiségek az első évek tapasztalatai alapján veszélyesebbnek ítélték, mint elődjét, a DISz-t. Ám az a romantikus hevület és visszavágási vágy, elegyedve nem kis érvényesülési ingerrel, viszonylag hamar, majd a 60-as évek elejétől az élcsapat-jelleg híveinek visszaszorításától, a tömegesítés szorgalmazásától fogva rohamosan csitult.

DILEMMA

Az egyházi iskolákban (?), de az illegáció csoportjaiban mindenképpen *a fiatalok egyik fő kérdése volt: keresztény fiatal beléphet-e egy marxista-ateista szervezetbe?* Papi lelki vezetőiket sokan és sokszor ostromolták ezzel a kérdéssel, főként azok, akik tovább szerettek volna tanulni felsőfokú oktatási intézményben, ahol – mint köztudott –, a származás (munkástól az osztályidegenig) és a mozgalmi jellemzés (KISz-tag vagy nem, hogyan dolgozik, volt-e építőtáborban és hányszor stb.) még hosszú éveken át fontos kelléke volt a belépő megszerzésének. A válasz erre a kérdésre sem volt egyöntetű: forrásaink megörökítették olyan állásfoglalást, amely kategorikusan tiltotta, voltak olyan papi vezetők akik a belépőktől remélték első kézből szerzett információkat az „ellenségről”, a többség viszont (vázolva a dilemma erkölcsi lényegét: két urat nem lehet egyszerre szolgálni) a fiatalokra bízta a döntést. Nincs adatunk arról, hogy hány hívő katolikus fiatal lépett be a KISz-be, de feltételezzük, hogy szilárd meggyőződésűek közül csak kevesen. Mint ahogy arról sincs tudásunk, hogy a beléptettek közül hányan távolodtak el az egyháztól, egykori társaik közösségétől, netán váltak renegátokká, álltak át a másik oldalra. Azt viszont tudjuk, hogy a KISz vezetése kidolgozott egy javaslatot, amely az egyházi iskolákban is szeretne volna megalapítani alapszervezeteit, áttörve ezzel a különféle praktikákkal élő védők sáncait.

Az „ellenforradalom” utáni egy év jórészt a rendcsinálással és a megújítandó állárszervezetek alapjainak megszilárdításával telt el. A fiatalok nevelésének

(politikai, állampolgári, erkölcsi, szexuális) ügye csak ezután került napirendre. Az Ifjú Kommunista és a Pártélet adta meg az alaphangot, amit azután számtalan változatban tárltak a fiataloknak, akiknek alapszervezeti és más összejövetelek keretében kellett meghallgatni, megtárgyalni ezeknek a lapoknak a magvas gondolatait.³¹ A broszúraterger szerzői legjobb esetben a következő meghatározásig jutottak el (1963-ig): „...erkölcsös mindaz, ami az emberi haladás ügyét, a szocializmust építő közösség érdekét szolgálja”, és „...a mai magyar ifjúság erkölcsös, így él, tanul és dolgozik!”³² Egy ismert szerző a kommunista vezetés és ideológusi kör erőfeszítéseit így összegzi: „*Mivel a kommunisták egészen bukásukig képtelenek voltak ésszel felfogható módon meghatározni a szocialista erkölcs fogalmát – igaz uralmuk utolsó esztendeiben már nem is igen próbálkoztak a kör ilyenformán való négyesítésével –, főleg azon morfondírozni, mit is jelentett számukra az erkölcs, ill. az ember erkölcsi tulajdonságai.*”³³

Ám az 50-es évek végén még sejtetni sem lehetett, milyen távlatok előtt áll a szocialista tábor, élén a Szovjetunióval.

„ÚJ SZELEK” FÚJNAK

Ám az alatt az idő alatt, amíg a katolikus illegáció az újjászerveződéssel, maradék iskoláik az oktatás, első renden a természettudományos tárgyak oktatása színvonalának további emelésével, a kommunista nevelési tényezők pedig a marxista-ateista alapú nevelés határfokának növelésével és az egész ifjúságra történő kiterjesztésével foglalkoztak, a világpolitikában olyan horderejű változások gyorsultak fel, amelyek merőben új helyzetet teremtettek a szembenálló erők részére. A békés egymás mellett élés, az eszmék szabad áramlása, a beat-forradalom, a nyugati életforma eddiginél jóval közvetlenebb és erőteljesebb napi hatásai a hatalom eddig úgy ahogy bevált eszközeit és módszereit túlhaladták. A „test megtöretését”, a *jogtípró eljárásokat*, az ún. „adminisztratív” lépéseket fel kellett adni, lassan háttérbe kellett szorítani. Alkalmazni kellett a kifinomultabb, az újra tudományként kezelt pszichológia és szociológia eredményeit. „*Az ifjúság megnyerése – olvasható egy jelentésben – a Szocialista Tábor országaiban és egyre inkább a kapitalista országokban is ideológiai harc kérdése, ezt világosan látják az egyházak is.*” Nem csak látták, de az illegálitás körülményei arra kényszerítették őket, hogy csoportjaik tagjait, a csatlakozni kívánókat a megújuló pszichológia klasszikus vizsgálati módszereivel szűrjék. Igaz volt ez a korszerű technika (diavetítők, magnetofonok, filmfelvevők stb.) alkalmazása terén is, amelyeket jórészt külföldről érkező segélycsomagokban juttattak el az érintettekhez.

Ez a *változás* azonban nem ment egyik napról a másikra, horizontálisan és vertikálisan is eltérő volt az új szemlélet és gyakorlat térhódítása mindkét oldalon. De visszafordíthatatlannak bizonyult. Ebbe a bonyolult folyamatba illeszkedett az oktatási rendszer ideológiai hatékonyságának sürgetése, a vele kapcsolatos gondolatok,

tárgyalások, döntések sora, amelyek közelről érintették, és látszólag megsemmisítésű hatásúnak ígérkeztek a meghagyott katolikus iskolákat illetően is. A KISz és a pártsajtót követve a pedagógiai folyóiratok is rendszeresen foglalkoztak a nevelés, az erkölcsi nevelés (huligánok, szexualitás, drogok, fiatalkorúak bűnözése stb.) kérdéseivel. A Pedagógiai Szemle egyik szerzője írta 1963-ban: *„...szüntelenen magyarázni szükséges, hogy a békés egymás mellett élés nem terjeszthető ki az eszmék területére. Az eszmék harcban állnak egymással – nincs és nem is lehet ideológiai fegyverszünet.”*³⁴

A 60-as években érzékelhető nemzetközi és hazai tendenciákat sokféleképpen ítélték meg. A megfelelő válaszok érdekében a helyi párt- és állami szervektől a legfelsőbbekig ismételten napirendre tűzték az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás óta eltelt időszak elemzését, távlati tervek körvonalazódtak, és az illetékes politikai és szakmai műhelyekben megindult a szükségesnek ítélt lépések részletes kimunkálása.³⁵ Az állam és a katolikus egyház viszonyának alakulásával és benne a meghagyott oktatási-nevelési intézmények működésével elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium vezetése (főként a VIII. Főcsoportfőnökség) volt elégedetlen. A BM házon belül is megvitatott tervezetével kapcsolatban állapította meg annak egyik bírálója: *„(a tervezetben foglaltak) helyes gyakorlati végrehajtása esetén biztosítható az egyházak és a vallás társadalmi bázisának jelentős visszaszorítása... az egyházi reakciós erők nagyobb mérvű (elszigetelése). A jelentés (olvasható ugyanott), a tíz egyházi középiskolát 2.500 hallgatójával és évi kb. 500 érettségijével teljesen jogosan nevezi 'idegen testnek' a szocialista közoktatás rendszerében.* A Belügyminisztériumnak sok negatív tapasztalata van az egyházi iskolákban végzettekről. Többen szerepeltek közülük az illegális csoportokban. Soraikból került ki az a szilárd mag – főleg értelmiségi foglalkozásúakból –, amely perspektivikusan is az egyház politikai bázisát erősíti. Véleményünk szerint a tíz-tizenöt éves távlatban készülő (sic!) párthatározatból nem maradhat ki e fontos kérdésekben feladataink elvi megfogalmazása. E mellett – és ezt hangsúlyozták a felső pátszervek is –, *tervezettebb, tudatosabb, hatásosabb ateista nevelést kell folytatni közép- és felsőfokon, mert az eddigi munka igen szerény eredményeket hozott.”*

A helyi párt- és állami szervektől számos panasz és javaslat érkezett a központokba (MSzMP TKKO – Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály -, MM KOF – Középfokú Oktatási Főosztály -, Pedagógus Szakszervezet stb.): társadalmi-politikai szempontból kifogásolható családok gyermekeit felveszik a főiskolákra, egyetemekre, az egyetemi felvételi bizottságok nem figyelnek föl erre, a minisztérium semmit nem tesz ennek a káros gyakorlatnak a felszámolására, az egyházi iskolákban tanulókat viszont személyes kapcsolatok révén veszik fel.³⁶ Ez a gyakorlat rontja a helyi közhangulatot, rombolja a tanácsi és pártvezetés tekintélyét. Egyes plébánosoknak a „zsebében” vannak a beiskolázási ügyekben illetékesek. A megyei rendőr-főkapitányságok politikai osztályainak időnkénti közbelépései nem bizonyultak

elegendőnek. A vártnál kevesebb felvételre jelentkezőt fosztottak meg ettől a lehetőségtől. A Művelődésügyi Minisztérium – általában nem túl lelkesen –, de az általános- és szakfelügyeleti rendszer mindkét alapváltozatával – centralizált és a megyék jogkörébe utalt decentralizált – próbálkozott, szinte eredménytelenül. A felügyeleti jelentések egy része *nagy elismeréssel írt az egyházi középiskolákban folyó, főként természettudományos és nyelvi oktatásról, az erkölcsi és hazafias nevelésről, az egyre bensőségebbé váló tanár-diák viszonyról.* Volt aki „hosszannázott” a tapasztaltak hatása alatt. Beszámoltak arról a kifinomult előadói technikáról, ahogy ki-ké tanárján belül képes volt érvényesíteni a keresztény tanítást. Kiemelték, hogy „Évkönyveik”, főként a bencéseké, milyen nagy gondot fordít a rend és az iskola múltjának megismertetésére, még attól sem riadva vissza, hogy szóljanak az 56-os „eseményeket” követő, igazgatójukat is sújtó megtorlásról. Ezek gépiratok, nem tudni ellenőrizte-e őket elkészültük előtt, s ha igen, milyen hivatal, panaszolta a jelentő.³⁷ Hiába ismétlődtek az iskolák belső, főként politikai, vagy annak minősíthető megnyilatkozásainak mibenlétére vonatkozó vizsgálatok, puhatolódzások, szimatolások, a hatalmi tényezők által várt eredmények elmaradtak. Halmazódtak és eltérő változatokban (MM, ÁEH, BM, KISz) formát öltöttek azok a kifogások, amelyek az 1950-es megállapodás idevágó határozatainak megszegéséről, kijátszásáról, azon keresztül a nevelő-oktató munka feltételeinek olyan mérvű javításáról szóltak, amelyek messze meghaladták a világi középiskolákét. Ez, előretekintő számítások szerint, figyelemmel a munkás-paraszt származású tanuló továbbtanulási arányának és a középfokon továbbtanulók összlétszámának kb. 30%-os csökkenésére, fokozná az egyházi iskolákban tanulók esélyeit, tovább rontaná a felsőfokú oktatási intézményekbe kerülő, majd onnan diplomásként kilépő értelmiségiek szociális összetételét, szűkítené a hatalom támogatóinak körét ezen a téren.³⁸

A döntéseket sürgette az állam és a katolikus egyház közötti megállapodás 1968-ban esedékes megújítása. Az előterjesztések az egyházi iskolák vezetésének minden, a megállapodás szövegét és szellemét sértő lépésére válaszokat adtak, kezdve az 1950 óta az állami szervek – elsősorban a MM – által elhanyagolt, nem gyakorolt felügyeleti jogtól az egyházi iskolák tanárainak, főként ifjúságának bevonásáig az állami iskolák kulturális, sport és szórakoztatási akcióiig. *Hangsúlyosan szerepelt, főként a BM javaslatában az állami támogatás megvonása.* Ezt egyébként fenyegetésként Pannonhalmával, általában a bencésekkel kapcsolatban az illegáció elleni „harc” során alkalmazták. Az MM Középfokú Oktatási Főosztálya pedig a következőkben foglalta össze a teendőket: *„Távlati célunk, hogy a nagy hírű, nagy hagyományokkal rendelkező katolikus gimnáziumok – elsősorban Pannonbalm, Győr, Esztergom, Budapesti Piarista Gimnázium – vonzóerejét csökkentésük.”* A környékükön lévő állami gimnáziumoknak pedig személyi és tárgyi feltételeit számottevően javítva, fokozzuk vonzóerejét. Itt tartottak a tervezetek 1967-ben.

Tervezgetni lehetett, de figyelmen kívül hagyni a „prágai tavaszt”, az olajválságot, Kádár János vatikáni látogatásában csúcspontú közeledési tendenciát, általában az

emberi és állampolgári jogok betartásának nemzetközi szorgalmazását, már nem lehetett. Érezték ezt, s már a 60-as évek elejének hatalmai megnyilatkozásaiban is jelen volt az aggály: a katolikus egyház, az illegáció, a meghagyott iskolák elleni fellépések, amelyekről – iskolák és az ifjúság általános nevelését illető ügyekben Jámbor Mike bencés tanügyi szakértő Vatikánnak küldött jelentéseiből – tudomást szerezve, kényelmetlen helyzetek adódtak. Mint ahogy a katolikus illegáció bíróság elé állított tagjainak mind nyíltabb, határozottabb és következetesebb kiállása (1961, 1965, 1971), a keresztény hit és a humánusabb (szóba se került a „Horthy-korszak”, a kapitalizmus fenntartás nélküli dicsőítése, vagy a szocializmus teljes elvetése!) viszonyok mellett. Minden jel a számottevő változások irányába mutatott.³⁹

„IDEOLÓGIAI OFFENZÍVA”

Hogyan jutott ez kifejezésre az „ideológiai offenzíva” keretében készülő, hatékony világnézeti nevelést célzó tantárgy előkészületeinek, bevezetésének folyamatában? Milyen problémákat vetett fel a katolikus iskoláknál, és mindez milyen „megoldásba” torkollott?

Azt már említettük, hogy az OPI (Országos Pedagógiai Intézet) 1962 ősztől dolgozott az osztályfőnöki órákkal szembeni elégedetlenséget is tükröző Világnézetünk alapjai című új tantárgy bevezetésének feltételein. A marxizmus-leninizmus tan-szék által képviselt irányvonal megerősítése és hatékony támogatása érdekében az MSzMP Központi Bizottság Társadalmi Kapcsolatok Osztályához fordultak 1965-ben, látszólag sikerrel. Az eltelt idő alatt tantárgyi kísérlet indult négy fővárosi és négy vidéki középiskolában, s a szintetizáló jellegű tanterv két változata (gimnáziumok és szakközépiskolák részére) körvonalazódott. A heti óraszám három, ill. kettő. Folytak a tankönyvírással kapcsolatos előmunkálatok. A végleges szöveget, megoldásváltozatokkal és bibliográfiával dúsítva, 1968 szeptemberére a használók kezébe kívánták adni. Gondot okozott a kísérleti munkát eredményesen végző, jól felkészült, elsősorban természettudományi tárgyakat oktató tanárok biztosítása, a szükséges konzultáció az érintett tudományágak képviselői között (fizikus, matematikus, kémikus, biológus, csillagász, filozófus). Jelentős véleménykülönbség mutatkozott a leendő szaktanárok képzését illetően. Ezen az MM-ban 1964 szeptemberében tartott főosztályvezetői értekezlet sem tudott változtatni. 1966 májusában a tornyosuló problémák elhárításának reményében fordultak az OPI illetékesei a párt köznevelési osztályához, kérés nélkül is tájékoztatást adva a helyzet kedvezőtlen alakulásáról, közbenjárásukat kérve. Előtte az illetékes miniszterhelyettest, Lugossy Jenőt részletesen tájékoztatták a kialakult helyzetről, hangsúlyozva: gyors, határozott döntés hiányában a tárgy bevezetésének meghirdetett időpontjában „egyetlen szakképzett tanárral sem fognak rendelkezni”, és nem adhatók kézbe a nélkülözhetetlen tankönyvek, segédkönyvek sem. Az intervenció sikerrel járt, az új tárgyat 1968 szeptemberében minden középiskola IV. osztályában elkezdték oktatni heti három órá-

ban.⁴⁰ Az ideológiai „offenzíva” újsütetű alakulata megkezdhette „hadműveleteit” sajátos fintoraként a történelemnek, az új gazdasági mechanizmus bevezetésével és az „emberarcú szocializmus” csehszlovák híveinek fegyveres szétverésével egy időben. Volt miről vitázni (?) az osztályfőnöki órák mellett az új tantárgy keretében is.

A felsőfokú oktatási intézmények felvételeinél a liberális gyakorlat hatására pártkáderekkel megerősítették a bizottságokat, s ettől kezdve az új tárgy keretében elsajátított ismereteket is megkövetelhatték, értékelhették, ezek ismeretében dönthettek a jelöltek sorsáról. Megkerülhetetlen kérdés volt, mi legyen a kívánatos és elfogadható megoldás a katolikus gimnáziumok végzős növendékei esetében?

Ezúttal a Művelődésügyi Minisztérium volt a kezdeményezőbb, az ÁEH pedig – nyilván az egyházpolitika alakulásának pontosabb ismerete birtokában – a diplomatikusabb. A tárgy bevezetésekor már tudta minden érintett, hogy a tanárkérdés megoldatlansága magában rejtja a bukás veszélyét. Ezeknek a tapasztalatoknak az alapján ragaszkodott az OPI ahhoz, hogy csak az általa szervezett tanfolyamot sikeresen elvégzett, minden téren (politikai, erkölcsi) megfelelő pedagógusok taníthatóságát a Világnézetünk alapjai című tárgyat. A MM ugyanakkor intézkedett a tárgy bevezetéséről minden középiskolában, így az egyháziakéban is.⁴¹

Itt most nem csak a katolikusokról beszélünk. Azzal érveltek, hogy az onnan kikerülő fiatalok ideológiai-politikai meggyőződéséért felelősek. Az 1950-es megállapodás idevágó passzusait is ennek megfelelően értékelték. Gosztonyi János ez ügyben telefonon kereste meg az ÁEH elnökét, Miklós Imrét. Erre reagált az elnök 1973. szeptember 4-i átiratában. Ebben méltányolta az MM álláspontját, de úgy ítélte meg, hogy a „kérdés elvi és gyakorlati szempontból egyaránt gondos mérlegelésre szorul”. Javasolta, hogy az 1973-1974-es tanévben ne vezessék be ezt a tárgyat az egyházi középiskolákban. A tanév során az MM és az ÁEH „közös vizsgálja meg a tárgy bevezetésének elvi és gyakorlati lehetőségeit, valamint a szükséges feltételeket.” Ennek alapján tegyenek közös javaslatot a párt TKKO-nak és az Agitációs és Propaganda Osztálynak. A miniszter szeptember 7-én kelt válaszában jelezte, hogy a tárgy oktatását az ismert problémák miatt – döntően a megfelelő tanárok hiányában –, szüneteltetik. Egyben megkezdik az egyházi iskolákban annak vizsgálatát – az MM és az ÁEH képviselői, valamint a szakfelügyelők közösen –, hogy miként állnak a tárgy jövő évi bevezetésének feltételei.

Ezzel párhuzamosan az ÁEH Főosztályai kialakították saját álláspontjukat. A helyzet és a teendők megítélésében nem volt egység. Úgy tűnik, a protestánsok képviselői kivárára rendezkedtek be, heves tiltakozásnak nyomai sem látszanak a ránk maradt forrásokban. Az álláspontok összegezésében mégis az kapott hangsúlyt, hogy *a tárgy bevezetése több kárt okozna, mint hasznot hozna, a konfliktusok sorát eredményezné bel- és külpolitikai téren egyaránt.* Az 1950-es megállapodást ugyanis nem lehet semmisnek tekinteni. Meg lehetne kísérelni azt, hogy a szaktárgyakon belül fokozzák a világnézetű nevelés lehetőségeinek kívánatos tartalmú hangsúlyozását, viszont az így elkerülhetetlen viták feltehetően „túlzottan a világnézetű

alapkérdésekre” irányítják a figyelmet. Bármi legyen is a végső döntés, az ne okozzon „indokolatlan feszültségeket”. Egyes vélemény szerint az egyetlen helyes álláspont a tárgy „fakultatív” bevezetése 1974-1975-től. *Továbbtanulás esetében javasolják a tárgy felvételét, de azt nem rendelik el.* A felvételi bizottságok viszont nem vehetik figyelembe az egyházi iskolákban végzetek sajátos helyzetét. Tárgyalások folytak az egyházak képviselőivel is, amelyek lezárásának tervezett határideje 1974. július 31. volt.

Forráshiány miatt ezekről a tárgyalásokról nem tudunk beszámolni, de saját gyakorló tanári tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a tárgy oktatása lényeges változtatás nélkül dőcögött tovább, jórészt a tárgyat tanító pedagógus felkészültségétől, politikai-filozófiai kultúrájától és egyéniségétől, ambícióitól meghatározottan.⁴² Kádár János vatikáni látogatása és az utolsó, börtönbüntetésre ítélt katolikus papok szabadulása idején az MM képviselte irányvonal szalonképtelen lett. Az egyházi középiskolák és a bentlakásos intézmények komolyabb törés nélkül, iskolánként eltérő színvonalon folytatták eredményes munkájukat.⁴³ *Nem ők gyengültek, a rendszer indult bomlásnak,* annak közoktatás- és közművelődés-politikai következményeivel együtt.

* * *

Még egy évtized, és nem az „idegen test” végérvényes eltávolításáról, hanem az egyházak e téren is megkerülhetetlen rehabilitációjáról szól a történet. Ennek 1988 és 2010 közötti történetét is meg kell írni – mielőbb.

Befejezőként legyen szabad több évtizedes tanári-igazgatói és kutatói tapasztalatom alapján hangsúlyoznom: *annak a vitának,* amely arról szólt és talán szól még ma is, melyek a jobb középiskolák (felsőfokú oktatási intézmények), az egyháziak-e vagy a világiak, nincs értelme, meddő vita. A magyar nép jelene és jövője szempontjából az a fontos, hogy a mindenkor közoktatás-politika, minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítsa a sokszínű, humánus és nemzeti alapokra építkező, *minden téren egyenjogú, egyenrangú, egyenlő anyagi lehetőségekkel bíró nevelési-oktatási hálózat folyamatos működését.* A „homogenizálás”, láthattuk esetünkben is, csak helyrehozhatatlan károkat okoz. A nemes versengés viszont értékeket teremt.

JEGYZETEK

¹ Izsák Lajos (1983): Polgári ellenzéki pártok Magyarországon (1944-1949). Bp. 381 o. Ld. Dokumentumok: 283-374.o.; A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai (1944-1948) Bp. 1967. 114-115.o., 602.o. Az MDP 1948. június 12-14-re keltezett Programnyilatkozatából idézünk: A demokratikus nevelés egységének biztosítására a párt követeli „az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül... A párt síkraszáll a *teljes vallásszabadságért* (Kiemelés tőlem, GF.), tisz-

- teletben tartja a vallási érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és nagytőkés renddel való szakításra, a népi demokratikus vívmányok elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy erélyesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen, és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népelenes politikát”.
- 2 Izsák Lajos (1994): Polgári pártok és programjai Magyarországon (1944-1956) Pécs, 323 o. Ld. Pártok programjai, 199-315.o.
  - 3 A Demokrata Néppárt programja, melyet 1947. augusztus 1-jén tett közzé a Szegedi Napló, hangzott: „A Néppárt programjának természetjogi megalapozásából is következik, hogy gyakorlati törekvéseinek szerves kiegészítő része a keresztény egyházak és az állam régi jó viszonyának gondozása. . .”. Barankovics István(1947): Kereszténydemokrácia. Mit akar a Demokrata Néppárt? c. írásában (Bp.) olvasható: „Semmiféle olyan kezdeményezéshez nem járulhatnánk hozzá, amely az egyházak közművelődési szerepének körét szűkíteni akarná. Az egyházak iskolajogának csorbítatlanságán és a hitoktatási jog tiszteletben tartásán örködni fogunk.” (*Izsák*, 1983. 317., 350.o.)
  - 4 Az egyre gyarapodó publikációkból csak jelzésként említünk néhányat. Tomka Ferenc (2005): Halálra szántunk, mégis élünk Bp.; Palos Antal S J. (1992): „Viharon, vészen át” (1944-1990) Bp.; fr. Kálmán Pelegrin OFM: Alapítás – újjáalapítás – a megmaradás érdekében. Adalékok a Kapisztrán Rendtartomány iskolaállításához. www.ferences – sze. Sulinet.hu; Ld. még uo.; P. Váradi Béla OFM: Feljegyzések a provinciátörténet 1950 és 1989 közötti időszakához.; Varga Jenő P. Kapisztrán: Ferences iskolák Egerben stb.
  - 5 Balogh Margit – Knausz Imre (1988): Az iskolák államosítása 1948-ban. Párttörténeti Közlemények, 2.sz. 40-83.o. A szerzők szerint „sikeres akció volt. . . , több szempontból is történelmi jelentőségű.” (82.o.); Drahos Péter (1992): Katolikus iskolák az államosítás után. Educatio, 1.sz. 46-64.o.; Balogh László (szerk.,1966): Állam - egyház – iskola. Bp. A kötetben szerepel Drahos Péter: A katolikus iskolák államosítása és a következmények c. tanulmánya (31-46.o.); D. Farkas Csilla (2009): Felekezetek felsőoktatási szerepvállalása Kelet-Közép-Európában. Educatio, téli sz.
  - 6 Mindszenty József hercegprímás, a magyar katolikus egyház feje elleni hajsza, elítélése és további élete sokirányú következményekkel járt. Egyik ilyen volt a szerzetesrendeket ért fenyegetésekkel együtt, hogy a püspöki kar kénytelen volt tárgyalásztalhoz ülni és a rendek vezetőit is arra kényszeríteni, hogy az eleve vesztes pozíciójából ugyan, de próbálják kiküzdni a legkisebb rosszat. Ennek a helyzetnek a további vizsgálata is elkerülhetetlen, hiszen számtalan részlet tisztázatlan. Vö. Ispánki Béla (1995): Az évszázad pere. Abaliget, Somorjai Ádám – Zinner Tibor (2008): Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József életörténetéhez. Bp.
  - 7 Nehéz esztendőkrónikája (1949-1953). Dokumentumok. Szerkesztette és a bevezetőt írta Balogh Sándor (1986). Bp. 511 o.; Gergely Jenő (1990): 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek felszólítása Magyarországon. Dokumentumok. Bp., 373 o.; Gergely Jenő (1991): A szerzetesrendek 1950 őszi felszámolásának dokumentumai. Levéltári Szemle, 2.sz. 50-72.o.; Magyar Országos Levéltár (MOL) 276 f. 65-353. ő.e.; Magyar Katolikus Lexikon V. kötet, 371.o.
  - 8 Gergely Jenő írta a Levéltári Szemlében publikált dolgozatában: „A megállapodást követő végrehajtásról. . .eddig jóformán semmiféle publikáció, még kevésbé dokumentum látott napvilágot.” Ma sem változott a helyzet.

- ⁹ Gergely Jenő, i.m. (1991), 215-217.o. A dokumentumot Fraknői Júlia írta alá.
- ¹⁰ Erről nincs adatunk.
- ¹¹ A 60-as években 30-35 fő/egy kollégiumi nevelő volt az arány.
- ¹² A rendek működési engedélyének megvonását követően csak néhányan jelentkeztek és töltötték ki az elbírálásukhoz szükséges űrlapot. Ismert adat, hogy az államosításkor megközelítően 18 000 felekezeti pedagógus került állami státusba. Egy 1961-es adat szerint pedagógusként dolgozott 200 ciszter, 200 jezsuita, 400 ferences, 400 piarista és 200 bencés.
- ¹³ Ld. fr. Kálmán Pelegrin idézett dolgozatát.
- ¹⁴ Az említett szereplők témával kapcsolatos gondolkodásáról, annak alakulásáról, magatartásuk és megnyilatkozásaik mélyebb forrásáról nincsenek megbízható, egyértelmű adatok. De, hogy ilyen személyes motívumok ebben az esetben is játszottak szerepet, az bizonyos. (Pl. Sík Sándor és testvére, Sík Endre esetében ez több ízben megjelenik.)
- ¹⁵ Elenyésző számban vállaltak tanári munkát. Annál többet az illegációban.
- ¹⁶ Első iskolámban, ahol tanítottam, a bajai III. Béla Gimnáziumban, a ciszterek közül csak egy maradt a testület tagja, aki bombázáskor elvesztette mindkét végtagját. A budai Arany János Általános Iskola és Gimnázium, Nevelőotthon és Kollégiumban, a Notre Dame de Sion idejéből egyetlen laikus nővér maradt, takarítónőként.
- ¹⁷ Országgyűlési Napló, 1950. december 1. 31.ülés. 153-154.o.
- ¹⁸ Vigilia, XXV. évf. 8.sz. 449-450.o. Hamvas Endre csanádi püspök A megállapodás tíz éve c. írásában olvasható: „Megállapíthatjuk, hogy hívek és papok megértéssel fogadták a Püspöki Kar állásfoglalását, és most tíz év múlva azt is megállapíthatjuk, hogy ez az állásfoglalás egyház és állam szempontjából egyaránt hasznosnak bizonyult.” Havass Géza és társai perének nyomán fogalmazta meg a katolikus sajtó, hogy ki is a reakciós pap. Röviden: „ aki a dolgok könnyebb végét fogja...”
- ¹⁹ Az 1950. évi 34. tvr., az 1951. évi 14. tv. (főként a 2. és az 5.§-ok), a 110/1951 (V.19) MT. sz. r., az 1951. évi 20. tvr., az 1951. évi I. tv. Indoklása szerint : „Az Alkotmány, a lelkiismereti szabadság és a vallás szabad gyakorlásának biztosítása érdekében kimondta az egyháznak az államtól való különválasztását.” A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál „ csupán a közoktatási tennivalók maradnak, és így a minisztérium ezentúl zavartalanabban és fokozottabban tud eleget tenni tulajdonképpeni főfelügyeletének.” Fontos szigorítást tartalmaz az Elnöki Tanács (ET) 1957.évi 22.sz.tvr-e „az egyes egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról”. A tvr. 2.§ (1) b. pontja szerint: „valamennyi hittudományi akadémia (főiskola, teológia), rabbiképző intézet rektori, dékáni, igazgatói és tanári, valamint az egyházi középiskolák igazgatói állásainak betöltéséhez állami hozzájárulás szükséges”. A 3.§. szerint: „Az állások betöltéséhez (ezek) áthelyezéséhez, ill. felmentéséhez szükséges állami hozzájárulás módozatait a magyar állam és az egyházak közötti szerződésekkel kell rendezni. A szerződések életbelépéséig az 1.§ (1) bekezdés hatálya alá tartozó kinevezések (áthelyezések, felmentések) kizárólag az állam és az egyházak között esetenként létrejövő megegyezésekkel történhetnek”.
- ²⁰ A Ferences Rend a 19. század második feléig számos gimnáziumot tartott fenn. Anyagi nehézségek miatt volt kénytelen feladni ezeket. A két Rendtartomány közül a marianusoké volt 1945 után az egyetlen gimnáziumuk, az esztergomi. Ennek megtartása reményében támogatták minden rendelkezésükre álló eszközzel az assisietek, kiaknázva a vezető politikusok némelyikének kész-

- tetését, közreműködését a szentendrei gimnázium fenntartásának vállalására. Itt egy laktanyából átalakított egyházközségi fenntartású iskolát kellett gimnáziummá fejleszteniük. Vö.pl. Pethő Zsoltné Németh Erika: Ferences Gimnázium (1950-2005). A már eddig idézett ferences írások is szólnak ennek a történetnek fontos részleteiről.
- 21 Fr. Kálmán Pelegrin írja, hogy kezdetben az előírt és ellenőrzött létszámot csak úgy tudták demonstrálni, hogy ugyanazok a növendékek más öltözékben vonultak át egyik osztályból a másikba, s időnként a beiskolázási nehézségeken a dunabogdányiak segítettek át őket.
- 22 MOL XIX-A-21-d- 0049-5-1962. Az ÁÉH egyik „harcos” munkatársa írta 1964-ben: az egyházakat „... az a nyomasztó tudat is erőfeszítésre készíti... , hogy az ifjúság megnyeréséért folytatott harcban minden próbálkozásuk ellenére végső soron alul maradnak”.
- 23 Jelenlegi kutatásom az 1944/45 és 1988/89 közötti politikai pereknek ifjúsági vonatkozásait próbálja feltárni. Az eddig feldolgozott 380 per tekintélyes adatmennyiséget tartalmaz ebben a vonatkozásban is.
- 24 A piarista ifjúsági illegáció egyik elindítója Török Jenő – hajdan volt osztályfőnököm –, Berényi László bencés atya, aki a beszervezettség nyomasztó terhe elől menekült Ausztriába, Békés Gellért Rómában és sokan mások Európában és azon kívül is komoly segítséget nyújtottak az itthon maradottaknak.
- 25 Személyes bajai és budai tapasztalataimra hivatkozhatok. Ez a bizalmatlanság, helyenként ellenszenv, sőt gyűlölet a rendszerváltás egyházi iskolák visszaadásával kapcsolatos helyi vitáiban is megnyilvánult.
- 26 A párizsi békeszerződés előkészítésével kapcsolatos anyagoknál az alaposabbakat hiányolom.
- 27 Tanítványaim Baján még a 60-as évek első felében is hoztak vissza padláson, ólakban talált könyveket, amelyeket ismeretlenek vittek el a ciszter gimnázium könyvtárából 1944/45-ben.
- 28 Gergely Ferenc (1996): Hazádnak rendületlenül. . .A bajai III. Béla Gimnázium 1956-ban menekülésre kényszerült diákjainak visszaemlékezéseiből. Bp. 72 o. A számos portréfilm, rádióműsor nem helyettesíthet egy alapos monográfiát, amely a kimenekült és vissza nem tért egykori fiatalok életútját összegezné. Az elszenvedett veszteséget így lehetne igazán érzékeltetni, bizonyítani. Ld. a szerzőtől: Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején. Jelentések az 1956-57-es tanévről. www.archivnet.hu. 6. évf.6.sz. A dokumentumokban számos fővárosi középiskola növendékeiről és tanáiraikról olvashatunk. Valamennyi részletes feldolgozást igényelne.
- 29 Jelenlegi kutatásaim anyagában, főként a politikai perekében számos nyoma van annak, hogy milyen élénken élt 56 emléke, és a szervezkedő fiatalok rokonszenvüket nem egyszer verses formában fejezték ki és terjesztették. A katolikus illegáció jeles személyiségei pedig, pl. Werner Alajos, évfordulók alkalmával, de máskor is ékesszólóan idézték 56 szellemét.
- 30 Gergely Ferenc (2008): A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története (1957-1989) Bp. 241 o.
- 31 Ifjú Kommunista, 1958. 5.sz. 20-23.o.; Uo. 1958. 6-7.sz. 74-76.o.; Pártélet, 1958. 4.sz. 43-46.o.; Uo. 1959. 4.sz. 88-89.o.; Uo. 1959. 5.sz. 80-83.o.; Uo. 1959. 6.sz. 36-47.o.; Uo. 1959. 8.sz. 36-40.o.; Uo. 1959. 9.sz. 40-44.o. A Népszabadság 1960. december 2-i számában adott tájékoztatást a Szegeden alakult és működő ateista filmklubról. (9.o.)
- 32 A KISZ VI. Kongresszusa (Segédanyag az úttörőcsapatok és rajvezetők rendszeres továbbképzésének...anyagához. Bp., én.). Ebben olvasható: „A kommunista erkölcs formálásának legfőbb

- színtere a munkahely.” Fontos eszköz: a közérdekű tevékenységbe való bevonása a fiataloknak. „Mindezek megvalósításához szükséges alapot a mozgalmi nevelés területén az Úttörő Szövetségnek kell biztosítania.” Ld. még: Bárdos László István (193): *Erkölcs – szerelem* (Nemi erkölcs, szerelem, párválasztás) KISZ-vezetők kiskönyvtára Bp. Arra a „költői” kérdésre, erkölcsös-e a mai ifjúság, a következő választ adta a szerző: „röviden válaszolhatunk: igen, a mi társadalmunkban erkölcsös ifjúság él, tanul és dolgozik”. (43.o.)
- 33 Kiszely Gábor (2001): *ÁVH – Egy terrorszervezet története* Bp. 202.o.
- 34 *Pedagógiai Szemle*, 1963. 10.sz.
- 35 MOL 288/f / 34/ 1966. 15.ő.e.
- 36 MOL I - a – 1191 – 1968. , Uo. 276/f/65- 359. ő.e. Utóbbi anyag részletesen kifejti azokat a lépéseket, amelyeknek végső célja „I. a „haladó katolikus ifjúsági mozgalmak” támogatása. Voltak ilyenek?
- 37 MOL 288/f/ 34 / 1965 – 3.ő.e.
- 38 U.o. XIX – A – 21-d-0026-1- 1967.mell.
- 39 U.o.
- 40 A Pedagógus Szakszervezet is napirendre tűzte a tárgy bevezetésének kérdését, és támogatta minden rendelkezésére álló eszközzel. Szakszervezetek Központi Levéltára, 2608. ő. e. 1967.
- 41 MOL XIX – A – 21-d-74 dbz. 0026 – 1 -1973.
- 42 Felkai László az ateizmus kényszerű oktatásának visszafogó hatását emeli ki, Cserey László pedig „rossz emlékü”-nek nevezi e tárgyat. Személyes tapasztalatom szerint jó esetben a „csapongó” és „partatlan” viták mezeje volt, még inkább lehetőség a történelem érettségire való felkészülés időkeretének önkényes bővítésére.
- 43 Drahos idézett tanulmányában azt állapítja meg, hogy „a kontroll nem volt a 60-as évektől igazából konzekvens...” Mi, adataink alapján úgy látjuk, hogy 1950-től a ’60-as évek elejéig hanyagolta el – elsősorban a MM – az ellenőrzési kötelezettségét, a ’70-es évek elejéig mindent megpróbált, karöltve az ÁEH-val, BM-mel, a PSz-tel és a KISz-szel karöltve, hogy szigorú ellenőrzése alá vonja a katolikus kézben hagyott oktatási-nevelési intézményeket, majd az állam és az egyház közötti viszony javulása nyomán ismét enyhült a buzgalma. Idézzünk a MSzMP 1966. évi kongresszusának idevágó határozatából: „különös türelemmel – az érzelmek megsértése nélkül és a tudományok eredményeire építve – folytassuk a nevelőmunkát a vallásos tömegek körében. A marxizmus hatékonyabb terjesztésével és oktatásával el kell érni, hogy a munkásosztály világnézete uralkodó legyen a társadalomban”. Vass Henrik (szerk.,1968): *MSzMP határozatai és dokumentumai (1963-1966)* . Bp. 590 o. Idéztünk az 557. oldalról. 1971-ben pedig azt hangsúlyozta a párt kongresszusa: „Szüntelenül munkálkodnunk kell világnézetünk, a dialektikus materializmus térhódításáért... minden szinten javítani kell a világnézeti oktatás és nevelés tartalmát és formáját”. *MSzMP határozatai és dokumentumai (1971-1975)* Bp. 1979. 934-935.o. Bár a határozatok nyomán sok változás történt ezen a téren, a valóság további alakulására már alig volt hatása.

A KISDEDNEVELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLET SZAKOSZTÁLYAINAK LÉTREHOZÁSA ÉS MUNKÁSSÁGA KÁRPÁTALJÁN (19. SZÁZAD VÉGE—20. SZÁZAD ELEJE)

REHO ANNA

Kárpátalja vagy Kárpát-Ukrajna (ukránul Закарпатська область, vagyis „Kárpátontúli terület”) – Ukrajna nyugati, Magyarországgal, Szlovákiával, Romániával és egy kis szakaszon Lengyelországgal szomszédos régiója. A térség sok tekintetben eltér Ukrajna többi vidékétől. Ez leginkább annak a következménye, hogy bár lakosságának nagy része ruszin nemzetiségű (kárpát-ukrán), a II. világháborúig Kárpátalja Ukrajnától függetlenül fejlődött, mintegy ezer esztendeig Magyarország, majd a trianoni békeszerződés után Csehszlovákia, illetve 1945-től 1991-ig a Szovjetunió ukrainai részeként.¹ Területe 12 800 km². Ma Kárpátalja Ukrajnához tartozik.

A kutatásom célja az volt, hogy felderítsem az óvodai nevelés fejlődésének a történetét Kárpátalja területén. A feltárt adatokból arra a következtetésre jutottam, hogy az óvodai nevelés Kárpátalján már a 19 század második felétől aktívan fejlődött.

Kutatásom időköze (19. század vége–20. század eleje) az az időszak, mikor Kárpátalja Magyarországhoz tartozott, de a területi felosztása kicsit eltért a mostanitól. A mai Kárpátalja területe akkor négy megyéből állt: Bereg (a mostani Beregszászi, Munkácsi, Szolyvai, Ilosvai és Volóci járásokból), Máramaros (a mostani Ökörmezői, Huszti, Técsői, Rahói járasokból és egy része az akkori Máramaros megyének ma Romániához tartozik), Ugocsa (a mostani Szöllősi járás és egy része az akkori Ugocsa megyének ma szintén Romániához tartozik), és Ung megyékből (a mostani Ungvári, Nagybereznai, Percsenyi járásokból és egy része az akkori Ung megyének ma Szlovákiához tartozik). Ha területileg nézzük, ez a négy megye alkotja a mostani Kárpátalját, és azok a területek, amelyek Romániához és Szlovákiához tartoznak, elenyészőek. Ezért a továbbiakban nem Kárpátalja területéről fogunk beszélni, hanem Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékről.

A magyarországi óvodai nevelés ügyéhez Kárpátalja már 1837-ben csatlakozott, amikor a Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület (1836) III. közgyűlésén már jelen voltak Magyarország északkeleti régióinak képviselői is. Bereg vármegye részéről Bayi György első alispán és Eötvös Tamás főispán; Ung vármegye részéről Horváth Simon alispán és Budai Vince főjegyző; Máramaros vármegyéből Asztalos Pál és Sztójka József jegyzők; Ugocsa vármegyéből Újhelyi Sándor alispán.²

Sajnos, ez nem hozta meg kellő ösztönzést az óvodaügy terjesztéséhez. A Kisdéd-óvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület, az Alapnevelők Országos Egyesület, az Országos Kisdédvédő Egyesület mindegyike igyekezett betartani a fő célt, hogy a kisdédóvó intézeteket terjesszék az egész Magyarország területén, így Kárpátalján is. Az óvodaügy terjesztése Bereg-, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékben a Kisdédnevelők Országos Egyesület létrejöttével indult meg leghatékonyabban.

1874. június 21-én az Országos Kisdédvédő Egyesület gyűlésén létrejött a Kisdédnevelők Országos Egyesület, amely tagja közé fogadta az Országos Kisdédvédő Egyesület, a Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület és az Alapnevelők Országos Egyesület tagjait.³ A szervezet elnökének Tisza Kálmánét és Ürmei Józsefet választották. A nevelési szekció vezetője Kralovánszki István lett, a titkári teendőket P. Szatmári Károly látta el. Az új egyesület célja és feladata megfelelt az általában elfogadott működő szervezetek eszméinek, amelyek a Kisdédnevelők Országos Egyesülete rendeleteiben tükröződtek (1874).

A Kisdédnevelők Országos Egyesület tagjai aktív munkát végeztek a Tiszántúlon is (így nevezték a 19. században Kárpátalját). Nem kevés képzett nevelő volt tagja az Egyesületnek működésének első éveiben, s jelentős agitációs munkát folytattak az egyesület kárpátaljai szekcióinak létrehozásával kapcsolatban.⁴

A Kisdédnevelők Országos Egyesület Szakosztálya létrehozásáról Kárpátalján először 1879. május 11-én beszéltek a Bereg megyei nőegylet gyűlésén. Ezt a gyűlést Beregszászban tartották Fiser Ferenc királyi tanfelügyelő felügyelete alatt.

A városnak szüksége volt az óvodákra, de az évi állami segély, amit az iskolák fenntartására szántak (7000 ft.) nem tette lehetővé a kisdédnevelési intézmények megnyitását. A szükséges pénzeszeget erre csak a gyerekek szülei által fizetett pénzből és jótékonyági adományokból lehetett megszerezni. Figyelembe véve a Kisdédnevelők Országos Egyesület javaslatait a kisdédnevelési intézmények létrehozásával kapcsolatban, a gyűlés résztvevői arra a következtetésre jutottak, hogy óvodákat nyitni Beregszászban csak az egyesület közvetlen segítségével lehet. Ezért arra a következtetésre jutottak, hogy megszervezik a Kisdédnevelők Országos Egyesület Bereg megyei Szakosztályát.⁵ Mivel Bereg megye majdnem fele Schönborg gróf családjáé volt, a városi nevelő, az egyesület elnökévé Schönborg Ervint választották.

A Kisdédnevelők Országos Egyesület Bereg Megyei Szakosztálya (1879), egyesítve a 25 „állandó” és 25 „átmeneti” tagját, Kárpátalján az első olyan szervezet lett, ami része volt a Kisdédnevelők Országos Egyesületének. Működésének jobb fenntartása érdekében a Kisdédnevelők Országos Egyesület nem vette el az újonnan létrehozott egyesület tagdíjait, hanem belső használatra náluk hagyta.⁶

Már a Kisdédnevelők Országos Egyesület Bereg Megyei Szakosztálya első gyűlésén létrehozott egy bizottságot a beregszászi óvoda megalapítására. A bizottság tagjaivá a következőket választották: Honci Sándort, a helyi nőegylet elnök-helyettesét, Fischer Ferenc királyi tanfelügyelőt, Jandrásics Jánost, a város polgármesterét és másokat. A tervezett óvoda költségvetése a következő volt⁷:

egy megfelelő helyiség bérlése	200 ft.
bútorok	110 ft. 70 kr.
játékok, didaktikai eszközök, Fröbel-eszközök megvevése	165 ft.10 kr.
a nevelők fizetése	400 ft.
A dada fizetése	80 ft.
Fűtés- és villanykötség	100 ft.
egyéb kiadások	50 ft.
<hr/>	
Összesen:	1105 ft. 80 kr.

A Kisdednevelők Országos Egyesülete Bereg Megyei Szakosztálya aktív tevékenysége már 1879-ben sikert aratott és megnyílt az első magyar tannyelvű óvoda, amelyet 60-70 gyermek látogatott. Biztosítva volt minden szükséges tananyag és felszerelés, amely megfelelt az akkori követelményeknek. Az óvónő (Simonné) megfelelő nevelői képességgel rendelkezett.

1882-ben az egyesület átvette a felügyeletet a Nőegylet által nyitott óvodákban Beregszászon és Szolyván.⁸ A városi óvodák évente a karácsonyi ünnepekkor anyagi segílyt (100 Ft) kaptak.

A kisdednevelés problémái Kárpátalján az 1880-as években az egész magyar pedagógustársadalom látókörébe kerültek. 1888. szeptember 28-án Munkácson sor került a Bereg megyei tanítók gyűlésére. A Matyasovszki Béla titkár által igazolt adatok szerint az egyesület hozzájárulásának köszönhetően nyíltak meg és működtek az óvodák Oroszvégen és Kajdanón. A gyűlésen döntöttek arról, hogy átveszik a vezetést a szolyvai óvodában, amit eddig Buzát Károlyné tartott fenn saját pénzből. A gyűlés befejezése után a résztvevők ellátogattak az oroszvégi óvodába, ahol 50 gyerek üdvözölte őket. Majdnem mindegyik gyermek ruszin nemzetiségű volt, de Peregrinyi Mihályné nevelőnő törekvése és segítsége által mind az 50 jól beszélt magyarul.⁹

A Kisdednevelők Országos Egyesület a bővítésre törekedve az egyesület gyűlését gyakran közvetlenül Kárpátalja városaiban rendezte meg.¹⁰ Így került sor Munkácson 1894-ben az egyesület gyűlésére. Csontosné Acél Mária óvónő A Bereg megyei óvodai nevelés problémái című előadással szerepelt, amellyel a „nyelvi probléma” megoldására, vagyis a nem magyar anyanyelvű gyermekek magyarosítására és gondozására hívta fel a résztvevők figyelmét.¹¹

A Kisdednevelők Országos Egyesülete Máramaros Megyei Szakosztálya létrehozásáról olvashatunk a Kisdednevelés című folyóirat 1911. évi 10. számában. A Máramaros megyei óvókör megalakulása című cikk írója, Pataky Erzsébet azt írja, hogy nekik (a nevelőknek) nagyon fáj (rosszul esett), amikor a nevelői gyűlésen rájuk nem fordítottak figyelmet. Ezért a következőt javasolta: hozzanak létre egy külön óvókört. Javaslatát kollégái is támogatták. Húsvét után, a harmadik napon, az 1895. május 22-én tartot gyűlésen Máramarosszigeten, a Szent Erzsébet óvodában 20 óvónő lett

tagja a Kisdednevelők Országos Egyesületének. A szakosztály elnöke Reszegi Amália, helyettese Peregrinyi Mária, titkára pedig Pataky Erzsébet lett.¹²

1895 júliusában az Ung Megyei Tanítók Egyesülete gyűlésén jelenlévő nevelők is létrehoztak egy külön óvodai szakosztályt.¹³

1895. október 17-én Kisszebeniben tartották a Sáros Megyei Tanítók Egyesülete gyűlését, ahol aktívan megtárgyalták a kisdednevelés kérdéseit. A munkára való nevelés az óvodában címmel előadással szólalt fel Molnár Mária, az Eperjesi Tanítónőképző minta óvónője. A gyűlés tagjai részt vettek a városi óvoda nevelőnője, Virág Rózsa foglalkozásán.¹⁴

1898. május 29-én a Kisdednevelők Országos Egyesülete megint Munkácson tartotta meg gyűlését, melynek résztvevői közé tartoztak az egyesület kimagasló tagjai: Hagara Viktor, György Aladár, Peres Sándor stb., és Magyarország ismert óvodai oktatásszervezői: Dudinszki István, Láng Mihály, Fodor Lajos és mások.¹⁵ A gyűlés tagjai meghallgatták és megtárgyalták Láng Mihály A három-hatéves gyermekek önálló tevékenysége című jelentését. A gyűlés programja magába foglalta a szolyvai óvoda nyílt foglalkozásának a megtekintését. Az aktuális oktatói irány kitűzött céljának megfelelően a legnagyobb figyelmet a ruszin gyerekek magyar nyelvre való tanítására fordították. A Magyar kisdednevelés és népoktatás című folyóirat 1898. évi kiadásában kiemelték, „*bogy olyan Hazaszeretet a Magyar Haza iránt, mint a szegény ruszin gyerekek mutattak fel, nem érizhető a több magyar nagyvárosi gyermekeknél*”.¹⁶

1912. május 26-án a Kisdednevelők Országos Egyesület gyűlésére Temesváron került sor. Kárpátaljáról Viktor Paula várpalánki óvónő volt jelen. A gyűlésen a következő kérdések megtárgyalására került sor:

- óvodás korú gyermekek munkára való nevelése;
- a tanulók magyar nyelvre való oktatása;
- anyagi támogatás a kisdednevelési intézményeknek.¹⁷

A felsoroltak közül mindegyik még egyszer igazolja a Kisdednevelők Országos Egyesülete Kárpátaljára fordított figyelmét.

A 19. század végén hozták létre az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztályát. Tagjai lettek az Abaúj-Torna, Bereg, Zemplén, Máramaros, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung és Sáros megyék óvodáinak munkatársai.¹⁸ A gyűlésen kihirdették, hogy tevékenységüknek fő célja a megyékben a közös munka, a Kisdednevelők Országos Egyesülete támogatása és az általa kitűzött feladatok megvalósítása.¹⁹ A főbb pontok közé tartozott:

- törekvés a magyar nyelv gyakorlati használatának bővítésére;
- szerves egysége az óvodai és iskolai nevelésnek;
- a tanítási módszerek kiválasztása és a kisdedkorú gyerekek oktatásának szervezése;
- az összes hazafias beállítottságú oktatói intézmény erkölcsi és anyagi támogatása.²⁰

Az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya létrehozásának kezdeményezői lettek a Sáros megyei egyesület óvónői, akik az 1895. február 26-án értekezleten felajánlották az egyesülést egyetlen megyei óvodai egyesületbe.²¹ Ugyanebben az évben, május 20-án, Munkácson szervezeti ülést rendeztek, ahol megtárgyalták az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelői Szakosztály létrehozását, amely alá lesz rendelve a Kisdednevelők Országos Egyesületének.

Munkácson 1895. június 2-án megtartották az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya gyűlését, melynek résztvevői voltak a kormány megyei iskolai hivatala képviselői, pedagógusok, és az Eperjesi Tanítónőképző tanulói.²² A gyűlés elnöke Láng Mihály, helyettesei Molnár Mária és Kozma László voltak. Amint az a gyűlés programjából látszik, a nem magyar anyanyelvű gyermekek magyar nyelvre való tanítása nem magyar tannyelvű óvodákon és iskolákon belül lett a fő megtárgyalandó kérdés.²³ Láng Mihály hangsúlyt fektetett a nemcsak a magyar, hanem a német, szerb, ruszin, szlovák, horvát, roma, örmény és más kisebbségi nyelvek oktatási intézményekben való tanításának szükségére Kárpátalja területén. Különösen hangsúlyozta azt, ahhoz, hogy tökéletesen lehessen a gyerekeket magyar nyelvre tanítani, a nevelőnek feltétlenül ismernie kell a gyermekek anyanyelvét. Az ő véleménye szerint: „*az anyanyelv ismerete nélkül nem lehet fenntartani a lelki kapcsolatot sem a tanítványokkal, sem a szüleikkel; az ő kultúrájuk ismerete nélkül nem lehet megszerettetni a magyar nyelvet sem. . .*”²⁴

Az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya gyűlésének programja (Munkács, 1895. június 2-4.)

Június 2:

Megérkezés Munkácsra június 2-án, 19⁰⁰.

Ismerkedési est a Csillag Hotel nagytermében 20⁰⁰

Június 3:

8⁴⁵ – gyűlés a nemzeti elemi iskola előtt.

9⁰⁰ – mise a római és görög katolikus templomban.

10⁰⁰ – istentisztelet a református és izraelita templomban.

11⁰⁰ – gyűlés a Csillag Hotel nagytermében.

11¹⁵ – a gyűlés megnyitója.

A nemzeti himnuszt előadták az Eperjesi Tanítónőképző Intézet tanulói.

- Láng Mihály az Eperjesi Tanítónőképző Intézet igazgatójának felszólalása.

- A vezetőség üdvözlése.

- A városi és megyei felügyelők üdvözlése.

- Az Alapszabály megbeszélése.

- Láng Mihály előadása A magyar nyelv oktatása nem magyar ajkú intézetekben címmel

Kérelem megírása az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya engedélyezésére.

A gyűlés befejezése.

A nemzeti himnusz eléneklése.

14⁰⁰ ebéd a Csillag Hotelban.

Este – koncert és tánc. A bevétel fele a munkácsi szegény gyerekek megsegítésére, akik ki voltak írva a kórházból betegségük után, a másik fele pedig az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya céljaira.

Június 4. 8⁰⁰ – hazautazás.²⁵

Az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya népszerűsítette az óvodai oktatást. Gyakran folytattak egyesített gyűléseket a megyék tanítói egyesületeinek tagjaival, pénzgyűjtéseket szerveztek azoknak az árváknak a megsegítésére, akiknek a szülei nevelők voltak, támogatást gyűjtöttek az Eötvös József Alapítvány részére, a Tanítók Háza és Óvónők Háza javára, ahol munkát adhattak azoknak a nyugdíjas korú nevelőknek, akik elvesztették családjukat és megélhetésüket. Az összes döntésről, amit az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Egyesülete a gyűléseken hozott, értesítették a Kisdednevelők Országos Egyesületét.²⁶

Szerkezetileg az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya olyan kisebb szakosztályokból állt, amelyek megfeleltek a megyéknek: Abaúj-Torna, Bereg, Zemplén, Máramaros, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung és Sáros. Ennek köszönhetően lehetővé vált az oktatók találkozása a megyei szintű gyűléseken, és könnyebb lett azoknak a témáknak a megválasztása, amelyek legjobban érdekelték a különböző helyekről érkezett nevelőket, s könnyebb lett a nyílt órák látogatása is. Ezek az összejövetelek hasonlítottak a pedagógusok mai módszertani gyűléseire. Az összes gyűlést magyar nyelven és magas rangú magyar tisztviselők részvételével folytatták. Ez a követelmény előírásként szerepelt az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya programjában (20.§).

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyék szakosztályainak gyűlésein sokszor mutattak be órákat ukrán gyerekek részvételével. A gyerekek egyforma szinten verseltek és énekeltek magyarul és a saját anyanyelvükön. E rendsor megsértését (ugyanis első helyen a magyar nyelv állt) élesen bírálták. Nagy eredménynek tekintették azt, amikor a kis ruszinok büszkeséggel szavaltak magyar hazafias költeményeket, olyanokat, mint a Magyar zászló, Magyar gyermekek imádsága, Márciusi ima, Legszebb kép stb.²⁷

Az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya népszerűsítő és szervező-gyakorlati munkája révén láthatóan gyarapodott tagjainak a száma²⁸, és jelentősen megnőtt a nevelési intézmények száma is a nekik alárendelt területeken, amit az 1. Táblázat bizonyít.

1. Táblázat. Az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők Szakosztálya területén működő óvodai intézetek száma (1895)²⁹

	<i>Mege</i>	<i>Óvodai intézetek száma</i>
1	Abaúj-Torna	12
2	Bereg	43
3	Zemplén	25
4	Máramaros	11
5	Szatmár	86
6	Szepes	9
7	Ugocsa	11
8	Ung	16
9	Sáros	12

A táblázat adatai igazolják, hogy Kárpátalja területén a legtöbb kisdednevelési intézmény Bereg (43) és Ung megyében (16) volt.³⁰ Hasonlóan Kárpátalja területén a Bereg és Ung megyei szakosztályok voltak a legnagyobbak az Északkelet-Magyarországi Kisdednevelők megyei szakosztálya közül, s ezekben gyakrabban tartottak gyűléseket, és érdekes témákat dolgoztak fel.

Összefoglalva: a Kárpátalján szervezett óvodai nevelői egyesületek nagymértékben hozzájárultak a ruszin gyermekek iskoláskor előtti neveléséhez, oktatásához, s benne ahhoz, hogy anyanyelvük fejlesztése mellett a magyar nyelvet is elsajátítsák, a szakosztályokban pedig lehetőség volt a szakmai kérdések megbeszélésére, a nevelők továbbképzésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Рого Ганна (2010): *Дошкільне виховання у Закарпатті: витоки й історія розвитку* (1836-1918). In: Монографія. – Ужгород: ВАТ «Патент», 256 с.
- Рого Ганна (2005): *Північно-східна спілка вихователів у Закарпатті. Початкова школа*. № 5. с. 47-49.
- Рого Ганна (2005): *Створення та діяльність Північно-східної спілки угорських вихователів у Закарпатті*. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія „Медицина”. – Вип. 24. – с. 199-202.
- A Kisdednevelés Országos Egyesület közgyűléséről.* Kisdednevelés, 1898. 1.sz. 269-271.o.
- A Kisdednevelés Országos Egyesület közgyűléséről.* Kisdednevelés, 1899. 11.sz. 269-271.o.
- A Kisdednevelők Országos Egyesületébe 1909. évben beiratkozott tagoknak névsora.* Kisdednevelés, 1910. 7.sz. 189.o.
- A Kis-Szebeni gyűlés.* Magyar Kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 12.sz. 22.o.
- A Máramarosmegyei Tankerületi Általános Tanítóegyesület folyó évi gyűlése.* Magyar Kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 4.sz. 14-16.o.
- Csontosné Acél Mária (1898): *Beregvármegye kisdedővásügye.* Kisdednevelés, 12.sz. 304-308.o.

- Diószeghy E. (1901): *Kisdedóvásról*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 7.sz. 132 o.
Egyesületi élet. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 6.sz. 19.o.
Egyesületi élet Huszton. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 13.sz. 21-22.o.
Egyleti: Országos Kisdedóvó Egyesület „Beregszászi kisdedóvó egyesület”. Kisdednevelés, 1879. 1.sz. 1.o.; 8.sz. 129-132.o.
- Fábián I. (1906): *Magyar óvónők évkönyve*. Rózsa Kálmán és veje könyvnyomdája, Budapest, 1906. 86. o.
- Felbivás. Máramaros-, Szatmár-, Ugocsa-, Bereg-, Ung-, Zemplén-, Sáros-, Szepes- és Abaúj-Tar-navármegyék óvónőibez, általános és felekezeti jellegű tanító egyesületekhez*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 1.sz. 19-21.o.
- Gyűlés Munkácson*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 3.sz. 19-21.o.
Közgyűlésre jelentkeztek A K.O.E. Kisdednevelés, 1912. 9.sz. 233.o.
- Láng Mihály (1895): *A magyar beszéd gyakorlásának főbb elvei*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 5.sz. 6-13.o.
- Láng Mihály (1900): *A magyar beszéd tanításának természetszerű módja nem magyarajku népis-kolában*. Az Athenaeum irod. és Nyomdai R. Társulat kiadása, Budapest, 214 o.
- Molnár Mária (1898): Munkácsi közgyűlésünk. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 6.sz. 104-106.o.
- Morlin Emil (1896): *A magyar kisdedóvás multja éa jelene*. Budapest, 204 o.
Munkácsi óvónők gyűlése. Kisdednevelés, 1883. 10.sz. 186-187.o.
- Pataky E. (1911): *A máramarosmegyei óvókör megalakulása*. Kisdednevelés, 10.sz. 307- 309.o.
- Reho Anna (2013): *A kárpátaljai óvodai nevelés és óvóképzés kezdetének kivételes személyiségi és munkásságuk történeti áttekintése*. In: Kurucz Rózsa (szerk.): Hidak és párhuzamok a 175 éves Közép-európai és magyarországi óvóképzés történetében. Pécsi Tudományegyetem Ilyés Gyula Kar, Szekszárd, 85-97.o.
- Reho Anna (2011): *Multikulturális nevelés lehetőségei az ukrán óvodai nevelésben*. Társadalomtudományi tanulmányok IV. Integráció – Inklúzió – Multikulturalitás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 48-56.o.
- Terjesztés-ügy, intézeti mozgalmak. Kisdednevelés, 1888. 9.sz. 203-205.o.
- Magyar Országos Levéltár, P.1652, 7-cs., 21. tétel A Kisdednevelők Országos Egyesületével való fúzió (1874) után létrejött Országos Kisdedóvó Egyesület. 116 o.

JEGYZETEK

- ¹ Reho Anna (2011): *Multikulturális nevelés lehetőségei az ukrán óvodai nevelésben*. Társadalomtudományi tanulmányok IV. Integráció – Inklúzió – Multikulturalitás. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 48-56.o.
- ² Reho Anna (2013): *A kárpátaljai óvodai nevelés és óvóképzés kezdetének kivételes személyiségi és munkásságuk történeti áttekintése*. Kurucz Rózsa (szerk.): Hidak és párhuzamok a 175 éves Közép-európai és magyarországi óvóképzés történetében. Pécsi Tudományegyetem Ilyés Gyula Kar, Szekszárd, 85-97.o.

- 3 MOL. P.1652, 7-cs., 21. tétel. A Kisdednevelők Országos Egyesületével való fúzió (1874) után létrejött Országos Kisdedóvó Egyesület. – 22. o.
- 4 Fábíán Irma (1906): *Magyar óvónők évkönyve*. Rózsa Kálmán és veje könyvnyomdája, Budapest, 86 o.
- 5 Csontosné Acél Mária (1898): *Beregvármegye kisdedóvásügye*. Kisdednevelés, 1898. 12.sz. 304.o.
- 6 *Egyleti: Országos kisdedóvó Egyesület „Beregszászi kisdedóvóegyesület”*. Kisdednevelés, 1879. 1.sz. 1.o.; 8.sz. 129-132.o.
- 7 *Egyleti: Országos kisdedóvó Egyesület „Beregszászi kisdedóvóegyesület”*. Kisdednevelés, 1879. 1.sz. 1.o.; 8.sz. 129-132.o.
- 8 *Munkácsi óvónők gyűlése*. Kisdednevelés, 1883. 10.sz. 186-187.o.
- 9 *Terjesztés-ügy, intézeti mozgalmak*. Kisdednevelés, 1888. 9.sz. 203-204.o.
- 10 Diószeghy E. (1901): *Kisdedóvásról*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1901. 7.sz. 132.o.
- 11 *A Kisdednevelés Országos Egyesület közgyűléséről*. Kisdednevelés, 1898. 1.sz. 269-271.o.
- 12 Pataky Erzsébet (1911): *A máramarosmegyei óvókör megalakulása*. Kisdednevelés, 1911. 10.sz. 307-309.o.
- 13 *Egyleti élet*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 6.sz. 19.o.
- 14 *A Kis-Szebeni gyűlés*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 12.sz. 22.o.
- 15 *A Kisdednevelés Országos Egyesület közgyűléséről*. Kisdednevelés, 1899. 11.sz. 269-271.o.
- 16 Molnár Mária (1898): *Munkácsi közgyűlésünk*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 6.sz. 104-106.o.
- 17 *Közgyűlésre jelentkeztek. A K.O.E.* Kisdednevelés, 1912. 9.sz. 233.o.
- 18 Рего Ганна (2005): *Північно-східна спілка вихователів у Закарпатті*. Початкова школа. № 5. c. 48.
- 19 *Felbívás. Máramaros-, Szatmár-, Ugocsa-, Bereg-, Ung-, Zemplén-, Sáros-, Szepes- és Abauj-, Tarnavármegyék óvónőibez, általános s felekezeti jellegű tanító egyesületekhez*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 1.sz. 19-21.o.
- 20 Рего Ганна(2005): *Створення та діяльність Північно-східної спілки угорських вихователів у Закарпатті*. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія “Медицина”. Вип. 24. c. 199-202.
- 21 *A Máramarosmegyei Tankerületi Általános Tanítóegyesület folyó évi gyűlése*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 4.sz. 14-16.o.
- 22 *Gyűlés Munkácson*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 3.sz. 19-21.o.
- 23 Láng Mihály (1895): *A magyar beszéd gyakorlásának főbb elvei*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 5.sz. 6-13.o.
- 24 Láng Mihály (1900): *A magyar beszéd tanításának természetszerű módja nem magyarajkú népiskolában*. Az Athenaeum irod. és Nyomdai R. Társulat kiadása, Budapest, 11-14.o.
- 25 Molnár Mária (1898): *Munkácsi közgyűlésünk*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 6.sz. 104-106.o.
- 26 *Egyleti élet Huszton*. Magyar kisdednevelés és Népoktatás, 1895. 13.sz. 21-22.o.
- 27 *Közgyűlésre jelentkeztek. A K.O.E.* Kisdednevelés, 1912. 9.sz. 233.o.

- 28 *A Kisdednevelők Országos Egyesületébe 1909 évbe beiratkozót tagoknak névsora.* Kisdednevelés, 1910. 7.sz. 189.o.
- 29 Morlin Emil (1896): *A magyar kisdedóvás múltja és jelene.* Budapest, 104-105.o.
- 30 Рого Ганна (2010): *Дошкільне виховання у Закарпатті: витоки й історія розвитку (1836-1918)* Монографія. – Ужгород: ВАТ «Патент», 256 с.

ERDÉLY RÓMAI KATOLIKUS NÉPOKTATÁSA 1780-1848 KÖZÖTT

SEBESTYÉN KÁLMÁN

Az erdélyi magyar iskolatörténet szerves része a magyar művelődéstörténetnek, az erdélyi magyar iskolatörténeti kutatások pedig szorosan kapcsolódnak a magyarországi művelődéstörténeti kutatásokhoz.

A népoktatás-történet olyan gazdag hajszálgöyökér-hálózat, amely a magyar művelődéstörténet szinte minden területét átszövi. Időszerű tehát, hogy az erdélyi magyar népoktatás-történet súlyának megfelelően elfoglalja helyét a magyar művelődéstörténetben, és ezáltal hozzájáruljon a teljes neveléstörténeti valóság bemutatásához.

Az alábbiakban az erdélyi római katolikus népoktatás történetével foglalkozunk, kiemelve néhány alapvető kérdést, mint a kisiskolák hálózatának kialakulását, a tanítók személyét, képzettségét, az iskolalátogatást, az oktatás anyagi feltételeit, anyagát és módját stb.

A tanulmány az elsődleges levéltári források, mindenekelőtt a vizitációs jegyzőkönyvek anyagának felhasználásával több ismeretlen adattal gazdagítja a szakirodalmot által rendelkezésre álló eddigi tényanyagot.

A TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Neveléstörténeti irodalmunk szerint a Szent István által alapított erdélyi katolikus egyházkerület területén a 14-15. században már működtek városi, mezővárosi és falusi plébániai iskolák. Az 1332-1337-es pápai tizedjegyzékek szerint az erdélyi római katolikus püspökség területén 13 főesperesség alatt 605 plébánia létezett.¹ Azt, hogy ebben az időszakban hány plébániának volt iskolája, a kutatások mai szintjén nem lehet megállapítani. A középkori erdélyi falusi kisiskolákról ugyanis csak szórvány adatok maradtak fenn, többnyire adóslevelekben, periratokban, vagyonleltárakban, végrendeletekben stb. fordulnak elő az iskoláról, a tanítóról szóló tudósítások.

Békefi Remig szerint Erdély területén 1540-ig egy káptalani iskola, 16 városi és 109 falusi iskola működött.² Boga Alajos a káptalani iskola és a városi iskolák mellett 126 falusi iskoláról tett említést.³ Mészáros István a működő közép- és alsó szintű iskolákról megjegyzi, hogy számuk az említettek többszöröse volt, csak a források pusztulása miatt nem maradt róluk feljegyzés.⁴

A 16. század közepe Erdély történetében nagy politikai és társadalmi változásokat hozott: létrejött az önálló erdélyi fejedelemség, és ezzel nagyjából egy időben az országot meghódította a reformáció. Az erdélyi katolicizmus számára nehéz idők, az „elesettség százada” következett. 1553-ban az erdélyi római katolikus egyház va-

gyonát szekularizálták, a kolostorokat lefoglalták, templomainak, plébániáinak nagyobb részét elveszítette. A katolikus papok és iskolamesterek száma is ugrásszerűen csökkent. A 16. század második feléből a katolikus iskolákról, tanítókról kevés adatot ismerünk: 1571-ben a csíkszentkirályi Pál deákot, 1575-ben a csíkszenttamási iskolamestert, 1590-ben a csíkmindszenti Gergely deákot, 1592-ben a csíkkozmási Szentgyörgyi Péter deákot, 1598-ban a csíkszentsimoni Lőrincz deákot említik a forrásaink.⁵

A 17. század során az erdélyi római katolikus egyházat gyakran érték sérelmek, bár a protestáns fejedelmek időnként toleráns intézkedéseket is hoztak. 1617-ben pl. Bethlen Gábor fejedelem (1613-1629) megerősítette a csíksomlyói ferences kolostor kiváltságait. A kolostor Csík-, Gyergyó-, Kászsomszék szellemi központja volt, falai között folyt a papok és az iskolamesterek képzése. A nagy fejedelem idején létesültek az alcsíki katolikus iskolák.⁶ 1618-ban Bethlen Gábor a katolikus egyház gondjain vikárius kinevezésével próbált enyhíteni, a paphiány pótlására pedig engedélyezte a licenciatusi intézményt.

1635-ben I. Rákóczi György fejedelem (1630-1648) megengedte Kozma Péter katolikus esperesnek, hogy Háromszék és Fehér vármegye katolikus egyházközségeiben vizitációt tartson. Ezek az intézkedések a katolikus iskolamesterek és deákok számának növekedését eredményezték: 1614-ben Csíkszék 21 településén 5 iskolamestert és 43 deákot említenek a források, 1643-ban már 15 iskolamesterről és 60 deákról tudunk.⁷

Apafi Mihály (1662-1690) fejedelem Erdély belső egyensúlyának megteremtésére törekedett. Toleranciája lehetővé tette a katolikusok egyes jogainak érvényesülését, művelődéspolitikája pedig kedvezett a népoktatás kiszélesedésének, a katolikus iskolázás fejlődésének is.

A 17. század utolsó évtizede nagy változásokat hozott az erdélyi fejedelemség életében: 1691-ben az erdélyi rendek elfogadták a Diploma Leopoldinumot, és ezáltal az ország sorsa másfél évszázadra a Habsburg dinasztiahoz kötődött. Ezekről az évektől kezdve az erdélyi katolikusok térnyerése fokozatosan növekedett, a Habsburg államvezetés hathatósan támogatta a rekatolizáló törekvéseket, és ennek keretén belül a katolikus iskolák szervezését.

1697-ben Illyés András „választott” püspök Csíksomlyón kiadott rendeletében a plébánosok köteletségévé tette az iskolák újjáépítését, felügyeletét, a szülőknek pedig szigorúan meghagyta, hogy gyermekeiket iskolába járassák.⁸

1716-ban az erdélyi római katolikus püspökséget újjászervezték. Az új püspök, Mártonffy György (1713-1721), még ebben az esztendőben meglátogatta Csíkszék katolikuságát, ahol Felcsíkban és Alcsíkban 20 plébániát és 23 iskolát talált. A püspök utasította plébánosait, hogy biztosítsák az iskolák működéséhez szükséges anyagi feltételeket, elsősorban az iskolamesterek lakását, kinevezésük jóváhagyását pedig vikáriusára bízta.⁹ Ebben az időszakban a kisiskolákat triviális iskoláknak nevezték,

ezeket a fiú- és leánygyermek egyaránt látogatták. Az iskolát az egyházközség (plébánia) tartotta fenn, a parochus ellenőrizte, az archidiakónus (esperes) vizitálta.

Új fejezetet jelentett az erdélyi oktatásügy történetében Mária Terézia (1740-1780) uralkodása, aki megkezdte a felvilágosult abszolutizmus elveinek megfelelő egységes iskolarendszer kiépítését. Első lépésként investigációt (= vizsgálatot) rendelt el az erdélyi iskolák állapotáról. Bajtay József Antal (1760-1772) katolikus püspök 1763. évi felterjesztésében elmarasztalóan írt az erdélyi katolikus iskolák állapotáról. Az 1772. évi jelentésében az elmaradottság okát az egyház, az iskolamesterek és a szülők nehéz anyagi helyzetében látta. Véleménye szerint a tanítók megélhetéséhez 50-60 forint évi fizetésre lenne szükség, amit az egyház képtelen biztosítani.¹⁰ Megjegyezzük, hogy ezekben az években az erdélyi katolikus egyházmegyében 150 katolikus elemi iskola működött.¹¹

1774-1775-ben Mária Terézia népoktatási rendelkezéseket bocsátott ki Erdély számára, amely előírta az egy-, két- és háromtanítós iskolák tananyagát, a tanítók fizetését, majd megjelent a Norma Regia (1781), a Ratio Educationis (1777) erdélyi állapotokra alkalmazott változata.

A II. József (1780-1790) idején hozott intézkedések, a jozefinista művelődéspolitikája a katolikus iskolaügy fejlődését időlegesen visszavetették ugyan, de az oktatás-nevelés tulajdonképpen ekkor emelkedett közügyi rangra.

AZ ISKOLAMESTER

A feudalizmus kori falvak világában a tanítónak igen jelentős szerep jutott, „...*lehet látni egész falvakat* – írja Apáczai Csere János –, *amelynek szeme, füle, nyelve egyedül ... az iskolamester...*”. A tanító egyházi személy (persona ecclesiastica), és mint ilyen, részese az egyházi személyeket megillető kiváltságoknak: adót nem fizet, katonáskodásra nem fogható, egyházi bíróság ítélkezik felette stb.

Csik-, Gyergyó- és Kászsorszékben az iskolamesterek, segédtanítók, harangozók nagy többsége személy szerint is nemes ember, nevük mellett gyakran olvasható az erre utaló megjegyzés: székely nemes (siculus nobilis), lófő-székely (primipilus), vagy szabad gyalogszékely (pixidarius).

1731-ben Sorger Gergely római katolikus püspök vizitációja során a fent említett terület 25 településén az iskolamesterek közül 3 székely nemes, 14 lófő-székely, 1 privilegiatus (= kiváltságos) és 1 libertinus (= szabad személy).¹² (Hat településen a tanítók társadalmi hovatartozását nem említi a vizitáció.)

A tanítók, harangozók társadalmi hovatartozása a későbbiek során sem változott: az 1823. évi vizitációs jegyzőkönyvek szerint a csíkszentdomokosi iskolamester Kristály Márton, a csíkcsicsói harangozó Mihály Ignác lófő-székely, a csíkdelnei iskolamester Antalffy József, a gyergyóalfalusi harangozó Kádár Antal pedig nemes gyalogszékely.¹³ Érdekes, hogy Marosszéken a 18. század második felétől kezdve a

mesterek sorában alig találunk nemesi származásúakat, és erdélyi viszonylatban is elenyésző a számuk.

Az iskolamesterek választása (alkalmazása) az egyházközségek kiváltságai közé tartozott. A mestereket rendszerint Szent György-naptól (április 24.) alkalmazták a parochus és az esperes jóváhagyásával. A mesterek közvetlen előjárói a plébánosok voltak, életmódjukat, mindennapi életüket az egyházi törvények és előírások, a közösség hagyományos erkölcsi normái szabályozták. A választott személy általában hármas hivatalt viselt: kántor, iskolamester és organista volt. A gyermekek tanítása mellett kötelessége az egyházi szertartásokon való részvétel, a templomban való orgonálás, a temetéseken való éneklés.

A vizitációs jegyzőkönyvek pontosan feljegyezték az iskolamesterek életrajzi adatait, az általuk végzett iskolát, pályájuk állomásait.¹⁴ Az erdélyi római katolikus kiskolákban szokás volt, hogy a 18-20 évesen végzett fiatal iskolamesterek néhány évig egy tapasztaltabb tanító mellett mint segédtanítók (promagister, instructor), vagy mint harangozók (campanator) működtek, tanulták a mesterség fogását.

Apor Péter (1676-1752) író első iskolamesteréről, Altorjai Márton Miklósról feljegyezte, hogy mielőtt Altorján megválasztották volna, két évig (1676-1677) Szentkatolnán promagisterként működött. Bokor János zágoni iskolamester szintén két évig (1829-1830) Imecsfalván mint promagister tanulta a mesterséget. Gyakran előfordult, hogy a segédtanítók nem találtak üresedésben lévő iskolamesteri állást: Antalffy József promagistert csak 1803-ban, 41 éves korában választották Csíkdelnén mesterré, Pál György csíkcsecsói mester pedig 15 évig helybéli harangozó volt.

A 18. században és a 19. század első felében az erdélyi római katolikus mesterek többségükben Csíksomlyó, Kánta, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely középfokú iskoláiban szereztek ismereteiket.

Az erdélyi római katolikus egyházmegye újjászervezése után Kolozsvár lett a fejedelemség iskolaközpontja. Az 1731. évi vizitáció szerint Csík-, Gyergyó- és Kászonszék iskolamesterei a jezsuita atyáknál tanultak: Kolozsváron nyolcan, Székelyudvarhelyen hárman, Gyulafehérváron egy mester.

Kolozsváron a humanitás tagozaton a logikai osztályban Salló Mátyás csíkszentlelki, Bíró Bálint csíkdelnei, Jánosi Péter csíkszentimrei iskolamesterek, a poétikai osztályban Köllő Péter csíkszentimrei, Jánosi István csíkszentgyörgyi, a retorikai osztályban Ványolos János csíkmindszenti, Salamon Mihály csíksomlyói mesterek tanultak. Székelyudvarhelyen és Gyulafehérváron a sintaxis osztályt végezték.

A 18. század végén és a 19. század első felében a legtöbb iskolamestert, segédtanítót, harangozót Csíksomlyó és Kánta gimnáziuma adta.¹⁵ 1770-1846 között a csíksomlyói gimnázium tanulóinak 88,5%-a Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből származott. Az 1823. évi vizitációs jegyzőkönyvek szerint Antalffy József csíkdelnei tanító a humanitás tagozatot végezte, Juhász János ugyanoda való harangozó pedig a poétikai osztályba járt.

1848-ban a kézdi-orbai kerület római katolikus tanítóinak döntő többsége – az

összeírt 52 tanító közül 45 – a kantai gimnáziumba járt. A grammatikai osztályokat 30-an, a humanitás tagozatot 19-en végezték. (Ebből a poétikai osztályig 9-en, a retorikai osztályig 7-en jutottak.) Az akadémiai fokozatig iskolamesterek ritkán jutottak el, kivételnek számított Kádár Antal lemhényi iskolamester és Vass József gelencei segédtanító, akik Kolozsváron filozófiát hallgattak.¹⁶

Erdélyben 1848 előtt a tanítóképzés intézményesített formája nem valósult meg, de az ennek igényét jelző próbálkozások több alkalommal is történtek. Csíksomlyón 1712-ben „az két Deák Inas” fizetéséről szólnak tudósításaink, bizonyára azokról a tanulókról van szó, akik az iskolamesteri pályára készültek.

A tereziánus és jozefinista oktatásügyi reformok által létrehozott ún. „norma-iskolák” is az erdélyi római katolikus tanítóképzés ügyét szolgálták. Az 1830. évi vizitáció szerint a csíksomlyói norma-iskolát végezte Lukács Ádám csíkszentkirályi iskolamester, valamint Bartók Antal kászonzakabfalvi mester. Az Aikler József tusnádi iskolamester által végzett összes iskolát felsorolta, aki a tapolczai triviális iskola befejezése után a csíksomlyói és a kolozsvári norma-iskolákba és a marosvásárhelyi katolikus gimnázium grammatikai osztályaiba járt.¹⁷

Megjegyezzük, hogy az erdélyi római katolikusoknál – a protestánsoktól eltérően –, a lelkipásztor és az iskolamester végzettsége között jelentős az eltérés. A 18-19. század fordulóján a lelkipásztor képzése hosszabb ideig tartott, a pappá szentelés ugyanis a teológia elvégzésének függvénye volt. Szócs Antal csíkcsicsói parókusról (született: 1781-ben) a vizitáció feljegyezte: tanulmányait a székelyudvarhelyi gimnázium grammatikai és humanitás tagozatán kezdte, majd Kolozsváron a Királyi Líceumban filozófiát tanult. Ezt követte Gyulafehérváron a négyéves teológia, amelynek elvégzése után 1807-ben (26 éves korában) pappá szentelték.

Az ellenőrző látogatások alkalmával a felettes egyházi hatóságok az iskolamesterek, harangozók magatartására, szakmai tevékenységére stb. minősítő megjegyzéseket tettek. 1731-ben Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben a csíkkozmási, csíkszentimrei és gyergyószentmiklósi tanítók „példás”, négyen „szorgalmas”, ketten „jártas”, öten „elég jártas” minősítést kapták. A vizitáció feljegyezte a mesterek szakmai ismereteit is: az előbbi területen 14-en „énekelnek, orgonálnak és az egyházi szertartást tudják”, 12 mester magyarul és latinul, 9-en csak magyarul, ketten magyarul, latinul és oláhul beszélnek. 1786-ban Háromszék római katolikus mesterei közül „szorgalmatos” 14, „alkalmatos” 4, és csak egy az „üdös ember”, aki nehezen végzi munkáját. 1831-ben Pál György csíkcsicsói mesterről feljegyezték, hogy „jó erkölcsű, vallásos és a fiataltságot szorgalmasan tanítja, de a harangozóval nem tud békében élni”. Dicsérően emlékezik a vizitáció 1832-ben Dombi József bácsi (Kolozs vármegye) iskolamesterről, aki „*kiválóan orgonál és a Szentírást szorgalmasan olvassa, mesterségét búségesen folytatja, Isteni szolgálatban jó*”, és Juhász Antal jegyenei mesterről (Kolozs vármegye), aki „*jártas a gyermekek tanításában és az orgonálásban, valamint jó erkölcsű*”.

A vizitációs jegyzőkönyvek gyakran felsorolják az iskolamesterek szolgálati he-

lyeit: 1830-ban Antalfi József csíkdelnei mesterről közölték, hogy mielőtt Delnén 1803-ban megválasztották volna, azelőtt promagister volt Kászonújfaluban (1781-1788), Csíksomlyón (1788-1792) és Gyergyószentmiklóson (1792-1802), Bokor János altorjai tanítóról pedig, hogy promagisterként működött Imecsfalván (1829-1830), majd mester lett Zágonban (1830-1848) és Altorján (1848-tól).

A vizitációs jegyzőkönyvek adatainak nagy többsége Csík-, Gyergyó- és Kászon-székre vonatkozik, természetesen ez nem véletlen, hiszen ez a vidék az erdélyi katolicizmus legjelentősebb, vallásilag homogén területe. Innen származott a Székelyföld, de még az erdélyi vármegyék legtöbb iskolamestere is. 1832-ben Kajántó (Kolozs vm.) tanítója, Ványolos Ferenc Csíkgöröcsfalván, Kide (Doboka vm.) mestere, Gál Elek Csíkmindszenten, Szarvaskend (Doboka vm.) kántortanítója, György Elek Csíkszentsimonban született.

A TANÍTÓ FIZETÉSE

A 18. század második felében és a 19. század első évtizedeiben Erdélyben a tanító fizetését – az előző időszakhoz hasonlóan –, több tételcsoportban állapították meg. A tanító járandósága: a telekhasználat, amelyhez a falu határában illetményföld tartozott, valamint az egyházközség tagjainak természetbeni, munka- és pénzbeli szolgáltatása. A tanító fizetésének nagysága településenként természetesen változott, a falu vagyoni helyzetétől, lakosainak számától függött.

„A közösség régi bevett szokás szerint” az egyházközség által fizetett kepe kétharmad része a lelkipásztort, egyharmad része a tanítót illette. Csíksomlyón 1726-ban Antalfi János római katolikus püspök jelenlétében tartott egyházi tanácskozás a következő képét erősítette meg: *„Minden lakós 12 kalangyából... a Plebánosnak két kalongyát, a Mesternek egyet, mind őszi mind tavaszi vetésből adjon.”*¹⁸ A Főkormányzók és Mártonffy József katolikus püspök 1804-ben újra a kepezés hagyományos rendjét írja elő: *„Mind a gabona, mind a pénzbeli kepeciákból (= jutatásokból) vesznek a papok két részt, a mesterek pedig harmad részt”.* Azok a szegény emberek, akiknek termése nem érte el a 6 kalangyát, vagy szántófölddel nem rendelkeztek, ún. „osziporát” fizettek.¹⁹

A molnárok kepe járandósága a szombati vám volt (vagyis péntek éjféltől szombat éjfélig a malom teljes vámbevétele). Az 1804. évi kepetörvény szerint Csíkban és Gyergyóban az Olton és Maroson lévő kétkövű malmok molnárai egy vékával, az egykövűek fél vékával tartoztak. A kepe behordásának végső időpontja Csíkban és Gyergyóban a régi szokás szerint karácsony volt, 1799-ben ezt a napot október utolsó vasárnapjában jelölték meg.

Csíkban 1820 és 1830 között a kepejévedelmek alig változtak. 1830-ban Csíkcicsón Pál György kántortanító teljes jövedelme 67 kéve őszi búza, 67 kéve tavaszi zab, 35 szekér tűzifa, 5 Rft. w. oszipora és stóla 4 Rft.^{19a} A harangozó a kántor kepejének harmadát kapta.²⁰ Ugyanebben az esztendőben Csíkdelnén Antalfi József kántorta-

nítónak 50 kalangya őszi búza, 50 kalangya tavaszi zab, 33 szekér tűzifa, 10 Rft. w. oszpora és stóla 1 Rft. 6 kr. w. járt.²¹

A helybeli promagister Pál István a tanító fizetésének felét, azaz 25 kalangya őszi búzát, 25 kalangya tavaszi zabot, 16 szekér tűzifát, 5 Rft. oszporát és 33 kr. vc. stólát kapott.

Jó fizetésnek számított a csíkszentkirályi tanító fizetése, akinek 1832-ben évi járandósága 70 kalangya őszi és 70 kalangya tavaszi gabona, két fordulóban 21 mérőnyi szántóföld, 1 szekérnyi kaszáló és 40 szekér tűzifa volt.²² 1844-ben Marosillyén (Hunyadi egyházkerület) a tanító 24 mérő búza, 2 mérő zab, 2 mérő borsó, 1 hízott disznó és 8 szekér tűzifa mellett jelentős összegű, 37 Rft. vc. pénzt kapott.²³

A tanító jövedelméhez tartozott az ún. illetményföld: bizonyos nagyságú szántóföld és kaszáló. 1830-ban Csíkdelnén ez a járandóság három fordulóban 15 mérő (véka) nagyságú (befogadó) szántóföldből és 3 szekér szénára való kaszálóból állt. 1832-ben Bácsban két fordulóban 41 mérő szántó és 2 szekér szénára való kaszáló. Jegenyén ugyancsak két fordulóban 50 mérő szántó és jövedelme.²⁴

Erdélyben a korszak gazdasági körülményei a természetben való fizetést tették túlnyomóvá, a pénzben történő javadalmazás ritkának számított, de azért kivételek voltak. Mária Terézia 1774-1775-ben az erdélyi népoktatási rendeletében a tanítói fizetés pénzbeli értékét 60-120 ft. között állapította meg, de ezt az összeget csak kevés egyházközösség tudta biztosítani tanítójának.²⁵ A természetbeni járandóság összegét általában pénzben is kifejezték: 1829-ben Köröspatakon (Barca-Miklósvár egyházkerület) a 40 búza kalangya 16 Rft-ot, a 40 zab kalangya 6 Rft. 40 kr-t, az oszpora 6 Rft-ot ért, emellett a kincstárból (Camara Regia) 24 Rft-ot kapott, a tanító fizetése tehát összesen 52 Rft. 40 kr. értékű volt.²⁶ Ennél kevesebbet kapott a tanító 1829-ben Tekerőpatakon (Gyergyói ek.) 48 Rft. 23 kr-t, Futásfalván (Kézdi-Orbai ek.) 40 Rft-ot és 1835-ben Egrestőn (Küküllői ek.) 30 Rft-ot, 1844-ben Gyaláron (Hunyadi ek.) szintén 30 Rft-ot.

Az erdélyi római katolikus egyház az 1780-as évektől iskoláinak különböző alapokból támogatásokat biztosított. 1783-ban a következő kisebb iskolák kaptak évi 50 Rft-os segítséget: Bálványosváralfa, Böő, Csíkszépvíz, Felvinc, Harasztos, Hosszúaszó, Kide, Kiskapus, Sepsiszentivány, Sámsond, Szilágymindszent, Szitáskeresztúr, Türkös, Várfalva, Zilah.

30 Rft-os támogatás járt Almakerék, Sinkfalva, Zsombor iskoláinak, 25 Rft-ot kapott Szengyel, 24 Rft-ot Köröspatak és 20 Rft-ot Györgyfalva kisiskolája. 1834-ben a támogatottak sorában majdnem ugyanezek az iskolák szerepeltek, kimaradtak Szilágymindszent és Zilah, újként 50 Rft-ot kaptak Alsójára, Erked, Illyefalva iskolái. Időszakunkban a támogatott kisiskolák száma tehát 21 volt.²⁷

A Kolos-Monostori uradalom által 50 Rft-tal támogatott iskola 1784-től a bácsi és 1820-ban a jegenyei.²⁸ Megjegyezzük, hogy a városi, mezővárosi iskolák nagyobb összegű támogatást kaptak.

A 18. század végén a tanítók általános nyugdíjazásáról, öregségi biztosításáról

még nem beszélhetünk. A 18-19. század fordulóján ebben a vonatkozásban változni kezd a helyzet, pl. 1835-ben Szentkatolnán Varga Mihály tanítót több mint három évtizedes szolgálat után fizetésének felével nyugdíjazták. Magyarország más vidékein is találkozunk hasonló gyakorlattal. A székesfehérvári katolikus elemi iskola tanítóját 1828-ban 45 évi szolgálat után fizetésének felével nyugdíjazták.²⁹

AZ ISKOLALÁTOGATÁS

A felvilágosult abszolutizmus korában a falusi ifjúság nevelését, iskolázását fontosnak tartották, a nevelési elveket országszerte népszerűsítették. Ennek ellenére a falusi iskolázás egyik nagy problémája a rendszertelen iskolalátogatás volt. A 18. század utolsó évtizedeinek vizitációs jegyzőkönyvei gyakran panaszkodnak amiatt, hogy „a szülék nem adják fel gyerekeiket az oskolába”. Az iskoláztatás rendszerint nem a szülők jóakarátán múlott, a mezőgazdasági munkák során a család a gyermekek munkaerejét is kénytelen volt igénybe venni. Az a cél, amelyet a felettes egyházi és világi hatóságok, a falvak előljáróságai szerettek volna elérni, hogy lehetőség szerint minél több gyerek járjon iskolába, a feudális gazdálkodás viszonyai között nem valósulhatott meg.

A marosi esperesség iskoláinak adatai a rendszertelen iskolázásról tanúskodnak:

FALU NEVE	ÉV	ISKOLÁSOK SZÁMA	ISKOLÁBA JÁR		
			SZORGALMASAN	NÉMELYKOR	KIMARADT
Mezőbánd	1785	42	5	7	30
Mezősámsond	1785	17	5	8	4
Jobbágytelke	1789	46	14	18	14

A Gubernium 1821-ben szigorú rendeletet hozott az iskolázás biztosítására: „Az olyan gondtalan szüléket, kik magok gyermekeit taníttatni nem akarják, az illető szolgabíráknak névszerint feljelentsék ... aristommal megfenyítsék”-szólt az utasítás. A rendelkezésnek kevés eredménye lehetett, mert 1829-ben, majd 1838-ban megismételték az utasítást.³⁰

Kovács Miklós római katolikus püspök 1829-ben a Decretum Vizitationisba bejegyezte: „Utasítást adok a Birodalmi Törvények idevonatkozó jobb betartására, azaz: az iskolalátogatás biztosítására”. Ugyanakkor elrendelte, hogy „minden egyházköztségben az 5-12 esztendőös fiú és leány gyermekek mind télen és mind nyáron iskolába járjanak”.³¹

Azonban az iskoláztatás nem a szülők jóakarátán múlott, a mezőgazdasági munkák során kénytelenek voltak gyermekeik segítségét is igénybe venni, vagy a szegény-

ség gátolta a tanulók iskolába küldését. A vizitációs jegyzőkönyvek felsorolják az iskolából való kimaradás okait, amelyek a mezei munka és a pásztorkodás mellett a ruházat hiánya, betegség, nagy sár, nagy hideg voltak.

Az elmondottak ellenére Gyergyóban pl. népes iskolák működtek, közéjük tartozott a gyergyóalfalusi iskola, ahol 1837-ben „téli oskolájában 150-160 fiú és 50 leány taníttatik”.³²

Az erdélyi római katolikus kisiskolák tanulóinak részletesebb kimutatása a következő képet mutatja.³³

EGYHÁZKERÜLET	ISKOLÁK SZÁMA	TANULÓK SZÁMA	FIÚK SZÁMA/ SZÁZALÉK	LEÁNYOK SZÁMA/ SZÁZALÉK	ÉV
1. Alcsík	13	1049	793/75,5%	256/24,5%	1836
2. Alcsík	14	1122	844/75,2%	278/24,7%	1837
3. Alcsík	16	2886	1780/61,6%	1106/38,3%	1847-1848
4. Gyergyó	10	715	533/74,5%	182/25,4%	1836
5. Kolozs-Doboka	16	256	184/72,0%	72/28,0%	1836
6. Torda-Aranyos	11	186	131/70,5%	55/29,5%	1847-1848
7. Kézdi-Orbai	31	1344	816/60,8%	528/39,2%	1837
8. Udvarhely	30	1615	941/58,4%	677/41,6%	1847-1848

A fenti adatokból látható, hogy a katolikus kisiskolák Csíkban a leglátogatottabbak, és Torda-Aranyos vidékén járnak a legkevesebben az iskolába, a leányok aránya pedig Udvarhely és Kézdi-Orbai kerületekben a legmagasabb.

Az iskolákban összeírt gyerekek közül vajon hányan jártak ténylegesen iskolába? Az 1847-48-as tanévben Alcsíkban számba vett 2886 gyerek közül 1486, tehát az összeírtak 51,4%-a járt rendszeresen az iskolába, az 1780 fiú közül 1011-en (56,7%), az 1106 leány közül 475-en (42,9%).³⁴

Ha iskolánként vizsgáljuk az iskolalátogatást, nagyjából ugyanezt az eredményt kapjuk, pl. 1830-ban Csíkkozmánson 72 gyerekből 50-en járnak iskolába, Csíkménaságon 50-ből 30-an, Csíkszentmártonban 150-ből 90-en és Csíkszentmiklóson 150-ből 60-an.³⁵

Az iskolából való elmaradás, a hiányzások okát itt is a köntöstelenségben, a betegségekben, a szegénységben, a nagy hidegben (főleg Csíkban) és a pásztorkodásban jelölték meg.

A 18. század második felében a jobb anyagi körülményekkel rendelkező egyházközségeknél felvetődött a leánygyermeknek a fiúktól való külön tanítása, és helyenként külön classist, oskolát építettek számukra. Csíkkozmánson már 1775-ben feljegyezték, hogy a „kised leán gyermekeknek oskolát építettek.”³⁶

Kovács Miklós püspök 1829. évi, már említett rendeletében kitért erre a kérdésre

is, és utasította az egyházközségeket, hogy „Az *Leán Gyermekek az Fiu Gyermekektől külön iskolába taníttassanak*”. A vizitációs jegyzőkönyvek is gyakran foglalkoznak a leányok tanításával: Kézdiszentlelken 1848-ban az egyházlátogatás megjegyezte „*Célszerűnek vélem a fiukat a leánygyermekektől elkülönítve két állandóan ott lakó tanító által oktatni.*”³⁷

AZ ISKOLAMESTERI TELEK ÉS A SCHOLAHÁZ

A hagyományos társadalomban a falusi kisiskola a templom mellett lévő „parochiális funduson” (egyházi telken) létesült, mely a falu településrendje szerinti „ősi telek” (antiqua sessio) volt. A 16-17. században – a reformációt követő időszakban – az egyházközségek többségében megszűnt a római katolikus kisiskola, de a 18. század elejétől kezdve az egyház újjászervezte iskolahálózatát. Több településen az egyházközségek új parochiális telket vásároltak, pl. 1726-ban Tusnádon 80 magyar forintért, 1742-ben Csíkmadarason 210 magyar forintért.

Az iskolamesteri telkek – a közösség anyagi lehetőségeitől függően – kisebb vagy nagyobb terület lehetett. A vizitációs jegyzőkönyvek szerint 1831-ben Csíkcsecsón 50 x 9 öl (orgia) volt.³⁸

A mesteri telken álló scholaház külsőleg alig különbözött a korabeli parasztházaktól, fala többnyire fából készült, szalmazsuppal, vagy zsindegyel fedték be. A mesteri ház háromszatú, szobából, pitvarból és kamarából álló épület volt, mely kezdetben nemcsak lakásként szolgált, hanem a tanítás is itt folyt. A 18. század elején felmerült az igény, hogy a tanuló gyermekek számára külön helyiséget biztosítsanak, ekkor egyes falvakban megkezdtek az úgynevezett „classis” emelését, amelyet azonban rendszerint a mester házával „egy fedél alá” építettek. Az 1830-1831. évi vizitáció Csíkközváson, Csíkménaságban és Kászonújfaluban megjegyezte, hogy a tanítói lak és az iskola „egy fedél alatt található”.

Az iskola építőanyagáról pontos adatokkal szolgál az 1731. évi vizitáció, mely szerint az ekkor összeírt 12 fából ácsolt iskola közül kilenc szalmafedeles és csak három – a csíkközvási, csíksomlyói és csíkszentgyörgyi – zsindegyetős. Ritka kivételnek számított az 1822-ben Lövétén épített iskola, amely kőből készült és zsindegyel fedték.³⁹

A classis – a kis tapasztott földű szoba – nagysága a vizitációk szerint nagyjából hasonló volt: Kézdisárfalván 8 x 4 orgia (1777), Csíksimonban 7 x 3 orgia (1784), Kolozson 7 x 3 orgia (1821), Tusnádon 7 x 4 orgia (1823).

A 18-19. század fordulóján az egyházközségek a kántortanító mellé gyakran segédtanítót (campanatort, promagistert) alkalmaztak, akinek az anyagi lehetőségektől függően külön lakószobát építettek. Ebben az esetben a mesteri telken tehát két külön faépület állt: a kántor háza és a promagister háza az iskolaházzal egy fedél alatt. Ilyen építményekkel találkozunk 1821-ben Csíkszentdomokoson, és 1830-ban Csíkdelnén. Előfordult a közös tető alá való építkezés: 1830-ban Csíkszentkirályon a

kántor, a harangozó, valamint az iskolaház „egy fedél alatt állt”. Ritka iskolaháznak számított az 1777-ben emelt négyszobás iskola Kézdisárfalván, melynek két szobájában a kántor, egy szobájában a harangozó lakott, egy termében pedig a gyermekek tanítása folyt.

Ezek az iskolák fiúk és leány gyermekek által látogatott ún. „vegyes iskolák” voltak, külön-külön tanterem számukra azonban csak nagyon ritkán épült. A vidék egyik gazdag egyházközsége, Csíkkozmás 1775-ben emelt „kisded leán gyermekeknek oskolát”. 1882-ben Csíkrákoson az iskolának két „classisa” volt ugyan, de csak amiatt, hogy ide jártak a gyerekek Görötsfalva és Varácsi leánygyeházból is.

A vizitációs jegyzőkönyvek helyenként feljegyezték az iskolaház befogadóképességét: 1823-ban Lövétén 134 gyerek tanult, többen nem férnek be, 1832-ben Bácsban a „tágas” iskolaház befogadhat 30 tanulót, de csak 11-en járnak. Gyakoriak az iskolaház gyengesége miatti panaszok: 1848-ban Torján „alkalmatlan sötét épület”, Esztelneken „romladozó”. A patrónusok helyenként segítenek az egyházközségek gondjain: 1823-ban Mócson az iskola az Eszterházi család támogatásával épült, 1832-ban Jegenyén „a kényelmes kántorlakást” Szepessy Ignác püspök segítségével emelték.

A 18. század második felében és a 19. század elején az iskolaházak felszerelése igen szerénynek mondható, 1777-ben Kézdisárfalván fekete táblából, asztalból és fapadokból állt, 1816-ban Csíkszentdomokoson a fekete tábla és a mester asztala mellett 8 fapadot írtak össze a vizitátorok.⁴⁰ Ebben az időszakban a nagy változást a classis világításának javulása jelentette, a lanternás (hártyás) ablakokat felváltották az üveglakok. Kézdisárfalva és Csíkszentdomokos négy üveglakos iskolaháza már több fényt bocsájtott a tanuló gyerekekre.

AZ OKTATÁS ANYAGA ÉS MÓDJA

A 18. század utolsó harmadának és a 19. század első felének vizitációs jegyzőkönyveiből, iskolai jelentéseiből pontos képet kaphatunk e korszak római katolikus népoktatásának tartalmáról, a tantárgyakról, a tanítás eredményességéről, a rendelkezésekre álló tankönyvekről, oktatási segédeszközökről stb.

A mai értelemben vett tanév fogalma a feudalizmus idején ismeretlen volt, az oktatói tevékenység kezdetét és végét a mezőgazdasági munkák határozták meg. A tanítási időszakot rendszerint két félévre (semesterre) osztották, a gyermekek tanítása általában október – november hónapokban kezdődött, de az is előfordult, hogy az iskolába való feladás az őszi mezőgazdasági munkák elhúzódása miatt a téli hónapokra maradt.

A Kolos-dobokai ek. alábbi iskoláiban a gyerekek a következő hónapokban jelentek meg:⁴¹

ISKOLA	ÉV	TANULÓK SZÁMA	ISKOLÁBAN MEGJELENTEK SZÁMA				
			Október	November	December	Január	Február
Désakna	1839	32	11	10	6	4	1
Györgyfalva	1839	12	–	3	8	–	1
Jegenye	1847	19	–	16	3	–	–
Kajántó	1847	9	–	9	–	–	–
Összesen:		72	11	38	17	4	2

Az első félév február, illetve március hónapban végződött: február utolsó napján Györgyfalván (1840), Csíkdelnén (1843), Kidében (1845), március 10-12-én Gelencén (1843), Körösbányán (1843), Sárfalván (1843), Illyefalván (1845), március 27-31. között Borbándon (1845), Jegenyén (1847).

A második félév július végén, illetve augusztusban zárult: július 31-én Abosfalván, Köszvényesen, Mikházán (1839-ben), augusztus 7-én Bordoson (1839), augusztus 26-án Kajántón, Szászfenesen (1848-ban). Ezekben a napokon a tanulók a rendelkezéseknek megfelelően ünnepélyes vizsgát tettek.

Az erdélyi római katolikus kisiskolások alapvető tananyagát az ún. keresztényi tudományok képezték. Ezt az ismeretanyagot különböző elnevezések alatt tanították, a legtöbb iskolában a Vallástan (Doctrina Religionis) szerepelt mint pl. Gyergyóalfaluban (1836), Nagyboldogasszonyfalván (1838), Déván (1845), de a keresztényi tudományokat oktatták a Hittan kezdetei (Rudimenta Fidei), a Vallás-erkölcs szabályai (Regulae Morales), Ünnepi evangélium hirdetése (Expositio Evangeliarum), Bibliai történetek az Ó- és Újszövetségből (Historia Biblica Veteris et Novi Testamenti) tantárgy keretén belül is. Bibliai történeteket szép eredménnyel tanították Körösbányán (1843) és Szászfenesen (1844).⁴²

A keresztényi tudományok oktatása során a tanítók arra törekedtek, hogy a tanulók a vallási szövegeket, imádságokat ne csupán memoriter tanulják meg, hanem azt meg is értsék, és ezáltal a gondolkozásuk, kifejezőképességük fejlődjön.

A római katolikus kisiskolákban jelentős szerep jutott az egyházi énekek tanulásának (Cantus ecclesiasticus), amelyek vallásos tartalmuk mellett szép, élményszerű éneklést jelentettek. Ezeket az énekeket gyakran kórusban a templomban énekeltek (Cantus chorales), ismeretük elengedhetetlenek voltak a templomi szolgálat (Ministratio) teljesítéséhez. A ministratiót minden katolikus iskolában tanították a fehérvári Körösbányától (1843) a gyergyói Csomafalván (1845) át a kolos-dobokai Kidéig (1845).

A falusi kisiskolák egyik legfontosabb feladata az olvasás tanítása (lectio) volt. A feudalizmus időszakában az olvasást az úgynevezett silabizálással, a betűztető módszerrel tanították, a mássalhangzókat nem hangjuk, hanem nevük szerint ejtették

ki a tanulók. A gyerekek begyakorolták a betűk elnevezés szerinti kiejtését, majd ezt követte az értelem nélküli szótagcsoportok betanulása. A silabizálás rossz módszere, a „nagy hiábavalóság és kerengő útvesztés” alaposan megnehezítette az olvasás megtanulását, mely évekbe tellett. A korszerűbb „hangoztató módszert”, amelynek során a gyerekek a betűk hangját tanulták meg, Erdélyben csak a 19. század második felében alkalmazták.

Az olvasás tanulása a betűk ismeretével, azok egybefoglalásával kezdődött, majd a silabizálással folytatódott. Külön foglalkoztak a nyomtatott betűk, és külön az írott betűk (kézírás) olvasásával Marosújváron (1823), Hátszegen (1845), Kajántón és Nyújtodon (1847) stb.⁴³

Az olvasás mellett az írás (scriptura) is szerepelt a kisiskolák tanrendjén. Az írás tökéletesebb elsajátítását szolgálta a helyesírás (ortographia), a diktálás utáni írás, valamint a szépírás (caligraphia). A helyesírást és a diktálást együtt említik Jobbágytelkén (1839), Körösbányán (1845), Szászfenesen (1848), a szépírás külön tantárgy Csíkszentremetén, Kászonjakabfalván (1848).

Több iskolában – Kidén (1845), Csíkszentsimonban (1848) – a levélírás szabályával (Epistolographia) is megismerkedtek a tanulók. Désaknán (1840) nyomtatványok, contók, reversalisok, oklevelek készítését gyakorolták.⁴⁴

Neveléstörténeti irodalmunk egyik ellentmondásos kérdése a kisiskolákban folyó írástanítás és annak hatékonysága. A 18-19. századi erdélyi falu ugyanis – a források jelentős része alapján – az analfabétizmus világának tűnt. Az írástudatlanság foka meglepő még azokon a területeken is, ahol a falvak döntő többségében létezett iskola, működött tanító. Az 1819-1820. évi Cziráky-féle összeírás erdélyi jobbágy- és zsellérfátenseinek minimális az írni tudása, csak 1-1,5%-a tudta leírni a nevét. Legjobb a helyzet a Székelyföldön, ahol az összeírt helyiségek 17%-ában akadt írástudó jobbágy. A látszólagos ellentmondásnak magyarázata abban rejlik, hogy a falusi jobbágnak ritkán volt szüksége az írás mesterségére: ha a gyerek meg is tanult írni az iskolában, azt néhány év alatt elfelejtette. A mezőgazdasági munkában elnehezült kéz a penna forgatására nem volt alkalmas, ezért szerepel a hivatalos iratokon a névalírás helyett inkább a keresztvonás.⁴⁵

A 19. század első felében – az anyanyelvű oktatásért folytatott küzdelem idején –, a kisiskolák jelentős részében a latin nyelv oktatását továbbra is fontosnak tartották. A latin tanítása a falu közössége előtt rangot adott az iskolának, tekintélyt a tanítónak. A latin nyelv alapismeretei a továbbtanuláshoz is szükségesek voltak, ezért a felsőbb iskolába igyekvők igényelték ennek az oktatását.

Csíkmadarason (1831) a latin nyelvű „idiomákat” (kifejezéseket) tanították, Széken (1844) és Sárfalván (1848) a latin nyelv kezdeteit, Gyergyótekerőpatakon (1836) a latin olvasást és nyelvtant.

Figyelemre méltó, hogy 1848-ban a Torda-Aranyos főesperesi kerület mind a 11 iskolájában tanították a „deák olvasást”. Latin nyelvtani ismereteket, Declinatiót oktattak Gyergyóalfaluban (1836), Csíkcsecsón (1844), Declinatiót, Comparatiót,

Conjugatiót Csíkszentgyörgyön (1839), Comparatiót és Declinatiót Györgyfalván (1832), Mikházán (1839).⁴⁶

A 18. század utolsó évtizedeiben és a 19. század elején a katolikus kisiskolák fontos tantárgya a számvetés (arithmetica), amely a számok ismeretét, a számolást, valamint a négy alapműveletet jelentette. A számvetést főbeli (szóbeli) és írásbeli (táblai) formában gyakorolták (arithmetica mentalis et numerica). 1786-ban Csíkmadarason az arithmetica említették a forrásaink, de gyakran megnevezték az „arithmetica specieseit” is. A négy alapműveletet tanították 1830-ban Kászonjakabfalván, 1931-ben Csíkcsicsón, 1936-ban Gyergyóalfalun, 1939-ben Hátzegen, 1843-ban Körösbányán, 1844-ben Csíkszentgyörgyön és Csíkszentdomokoson stb. Találunk olyan kisiskolákat is, ahol csak az összeadást és a kivonást tanították mint pl. 1845-ben Csíkdelnén és Gyaláron.

A természettudományok alapjai is szerepeltek a kisiskolák tantárgyai között. Elsősorban a hazai földrajz oktatását szorgalmazták. Erdély földrajzát tanították 1845-ben Déván, Vajdahunyadon és 1847-1848-ban Gyergyócsomafalván, Csíkszentsimonban, Csíkmindszenten.⁴⁷ A Torda-Aranyos ek. minden iskolájában szerepelt 1848-ban a „földleírás” oktatása.

A természettudományok tanítására különösen nagy hangsúlyt fektettek Csíkszentgyörgyön, ahol 1848-ban Erdély és Magyarország földrajza mellett a Székelyföld természeti históriáját is tanították, ugyanebben az esztendőben Csíkmindszenten a Földre és az égitestekre vonatkozó alapfogalmakkal ismerkedhettek meg a tanulók. Egyes iskolákban a szűkebb pátria – a vármegye – földrajzát is tanították: 1845-ben Gyaláron Hunyad vármegye földrajza szerepelt a tantárgyak között.

Előfordult, hogy a földrajz és a történelem együtt szerepelt a tantárgyak felsorolásában, 1844-ben Marosillyén, 1848-ban Kászonújfaluban a Haza földrajzát és történelmét tanították. A történelem, mint külön tantárgy szerepelt 1786-ban Csíkmadarason, 1848-ban Tusnádon Csíkszék rövid történetét tanították.

A gyerekek előrehaladásukról, tudásukról nyilvános examenek (vizsgák) során tettek tanúbizonyságot. Ezek a vizsgák azonban nem a mai értelemben vett számadások, hanem a vizitátorok, az egyházközség elöljárói, a szülők előtti nyilvános ünnepélyes szereplések voltak. Pl. a tövisi triviális iskolába járó tanulók vizsgálatát 1843-ban július 30-án tartották a következő tantárgyakból: 1. Keresztényi Tudományokból. 2. Az Újszövetségből a Krisztus születésétől kezdve egészen az Apostolok idejéig. 3. Történettanból a Magyarok történetei. 4. A Deák nyelvtanból a Verbumok származása, figurája, módja, ideje stb., a négy reguláris Conjugatiók. 5. A Számvetési Tudományokból a négy szimpla species, Arany regulák és forintok változtatása. 6. Erdély földleírása.⁴⁸

A TANKÖNYVEK

Erdélyben a tankönyvek nagyobb számban való megjelenése szorosan összefüggött az ellenreformációval, a magyar katolicizmus programjával, a vidék katolikus iskolahálózatának kiszélesedésével. Ebben élen járt az 1676-ban Kájoni János által létesített csíksomlyói ferences nyomda, mely könyvkiadásával megteremtette a műveltség terjesztésének alapjait a Székelyföldön, Erdély katolikus tájain.⁴⁹

1776-ban a csíksomlyói nyomda kiadott egy nyomtatott körözüvényt, amelyben a következő iskolai tankönyveket ajánlja: Magyar ABC, cum parvo Catechizmo, Alphabeticum, cum initiali Catechizmo Catolico, Catechezis R. P. Petri Canisii, Principiorum Linguae Latinae Liber, Significata Grammaticae, Opusculum Orthographiae, Syntaxa cum Prosodia.⁵⁰

A fenti ajánlásból látható, hogy a 18. században, de az ezt megelőzőben is, három típusú tankönyvet nyomtattak: katekizmust, ábécéskönyvet és latin nyelvkönyveket.

A katekizmusok közül a legnépszerűbb Petrus Canisius (1521-1597) német jezsuita könyvecskéje volt, mely Catechismus latino-ungaricus címmel és latin-magyar párhuzamos szöveggel jelent meg. Csíksomlyón hét kiadást ért meg. Mártonfi György püspök (1713-1721) első intézkedései között Canisius katekizmusát a katolikus iskolák számára kézikönyvül rendelte. Ez volt az egyetlen könyv, amelyet a gyerekek kézhez kaptak, ebből tanultak olvasni, írni, számolni, vallási ismereteket stb.

A katekizmusok tartalmazták a nyomtatott nagy- és kisbetűket, magánhangzókat, mássalhangzókat, kettőshangzókat, szótagoszlopokat, szövegeket a betűösszevonás gyakorlására. Számítási ismereteket az egyszeregytábla vagy számvetéstábla nyújtott. A vallási-erkölcsi-társadalmi tudást a kérdések-feleletek formájában megfogalmazott katekizmus szövegekből, litániai szövegekből szerezték. A parancsolatok és imádságok gyűjteményét magyarul és latinul közölték, ami által a latin osztályokba igyekvő tanulók a deák nyelvi ismereteiket gazdagították, gyakorolták.

Canisius katekizmusa gyakran szerepel a vizitációs jegyzőkönyvek lapjain (pl. Csíksomlyón 1728-ban, Gyergyótekerőpatakon 1783-ban stb.). Népszerűségére jellemző, hogy megtaláljuk a buzgó református Árva Bethlen Kata (1700-1759) bibliofil főúri erdélyi asszony olthévízi könyvtárában is.⁵¹ Erdély katolikus kisiskoláiban Canisius katekizmusán kívül forgatták Illyés István latin katekizmusát (Nyárádselyén 1731-ben, Zetelakán 1743-ban, Kászonjakabfalván 1830-ban), az ún. Nagy Katechizmust, amelyet megjelenési helyéről „szebeninek” is neveztek (pl. Bácsban 1787-ben) és Szepessy Ignác püspök (1819-1827) katekizmusát, mely 1845-ben szerepelt az atyhai tanoda-olvasóegylet könyvei között.⁵²

A vizitációs jegyzőkönyvek megemlítik még a Catechismo vulgari-t (Ditró, 1836, Szászrégen, 1839) a Chatechizmus Parvus-t (Kis katekizmus, Bács 1844, Kide 1845), és a Catechizmus Medius et Parvus (Körösbánya 1843).

A 18. század második és a 19. század első felében a tankönyvek sorában elterjedtek a tabula (táblázat) típusú ábécéskönyvek. A vizitációk felsorolták ezeket a köny-

vecskéket: Alphabeticó Csíkiensi (Ditró 1786), Libellus Alphabeticus (Csíksomlyó 1822), Libro Alphabeticó (Kadits-Bethlenfalva, Parajd 1848), Libro Somlyoiensi (Oláhfalva 1848) címen. A Magyar ABC-s könyvecske (Csíksomlyó 1840) felosztásában azonos az előbb említett Libellus Alphabeticussal.⁵³

E könyvek törzsanyaga a nyomtatott nagy- és kisbetűkből, magánhangzókból, mássalhangzókból, kettőshangzókból, értelmetlen szótagoszlopokból (a betűösszevonás gyakorlására), gyakorlószövegekből (parancsolatokból, imádságokból) állt, belőle a betűztető módszerrel tanítottak az időszak tanítói.

Az egyházi énekeskönyvek közül a vizitációs jegyzőkönyvek a leggyakrabban Kájoni János Cantionale Catholicum című művét említik, mely 1676-ban Csíksomlyón jelent meg, és amelyet népszerűsége és keresettsége miatt még háromszor, 1719-ben, 1805-ben és 1806-ban adtak ki. „Édes hazámnak akartam szolgálni – írta Kájoni az énekeskönyvről –, ... mivel láttam a Romano Catholica Religion lévő efféle Énekes Könyveknek szűk voltokat, úgyannnyira, hogy a Cantorok és Tanító Mesterek kénszerítették magoknak sok alkalmatlansággal Énekes-Könyvet írni”. A könyv 537 magyar és 205 latin éneket tartalmazó nagyszabású énekgyűjtemény, mely évtizedek gyűjtőmunkáját összegezte.

A vizitációk az énekeskönyveket különböző címeken említették: Cantionalenak (Osdolán 1731-ben, Jegenyén 1765-ben, Szarvaskenden 1765-ben), Magyar Cantionalenak (Kézdivásárhelyen 1731-ben), Cantionale Csíkiensenek (Altortján 1731-ben, Nagyágon 1787-ben). Gyakran szerepelnek a Cantionale Csíkiense antiquum sat integrum (Nyárádremetén, Nyárádköszvényesen 1731-ben) és a Cantionale Catholicum Csíkiense novum (Iszlón, Székelykálón, Nagyernyén, Székelyhódoson 1731-ben) elnevezés alatt.⁵⁴

Megjegyezzük, hogy ritkán ugyan, de még fellelhetők az egykori régi énekeskönyvek is, mint „egy rongyos Graduale” (Kézdiszentelken 1731-ben) és „egy régi Graduale” (Ditróban 1786-ban). Sőt, még a kézzel másolt énekeskönyvek sem tűntek el teljesen. A Bocskor-kódex énekeit 1716-1739 között csíkszentléleki Bocskor János kántor írta, a benne lévő későbbi énekeket 1744-ben az ugyancsak szentléleki kántor Székely András másolta.⁵⁵

A 18-19. század fordulóján a tankönyvek egy része már a tanulók saját használatába került. Küküllőváron 1819-ben a református vizitáció arról panaszkodott, hogy „a Várban lakó Udvari Adminisztrátor és Szerzetes Barát ... ingyen tanítván Halgatóink (!) Gyermekkeit s könyveket is ingyen adván nekiek, idegenedni kezdetek volt Szent Vallásunktól”. A küküllővári barát tehát a tankönyveket ingyen osztotta szét a tanulók között, amit a református lelkipásztornak nem állt módjában megtenni.

A latin tankönyvek többségét a katolikus gimnáziumokban használták, de egyes kötetek a kisiskolákban is felbukkantak, például Donatus Scholasticus című kezdőknek írt nyelvtana (Csíksomlyó 1728) és Emmanuel Alvarus (1526-1582) háromkötetes nyelvtankönyvének Principia című, kezdőknek írt első köny-

ve (Kászonjakabfalva). Latin nyelvi ismeretek tanításában kézikönyvül használták a Dictionarium Páris Pápaít (pl. Csíkmindszenten 1830-ban).

A 19. század első évtizedeiben az egyházközségek könyvállománya jelentősen megnövekedett, amelyről az 1830-as vizitációs jegyzőkönyvek részletesen tudósítanak. Ebben az esztendőben pl. Kászonjakabfalván 223 címet sorol fel az összeírás. Ezeket a könyveket természetesen az iskolai oktatásban is felhasználták. Tantárgyak szerint a következőket említjük: a vallásitanításban Biblia Ungarica Kaldianat, a Symbolum Fideit, a Historia Veteris Testamenti Aneti Bossnetit, a Hét szentségek Magyarátát (Tusnádon), a Historia Familiae Sacrat, Kolozsvári Pál: Keresztényi oktatásokat, Kisdedek oktatását (Kászonjakabfalván), Pázmány Péter Prédikációt (Csíkszentsimonban); a történelmi-földrajzi ismeretek tanításában a Magyar Krónikák röviden lerajzolt summáját, Topographia Regni Hungariae (Kászonjakabfalván), Gróf Bethlen Miklós ifjúkorú Életének úgy Erdély országa akkori Történetének leírását (Tusnádon), Természettani ismeretek kézikönyvéül használták Varga Márton A Természet Tudománya című könyvét. A kis könyvtárakban megjelentek az első verseskötetek is, mint pl. Csokonai Mihály: Poétai Munkái (Tusnádon).

* * *

Az e tanulmányban ismertetett római katolikus kisiskolák a régi Erdély életében jelentős szerephez jutottak. Alapvető céljuk ugyan a gyermekek előkészítése a korabeli társadalomba való beilleszkedésre, de a kisiskolák tanítói évszázadok folyamán mégis oktatták a gyermeknép jelentős részét, lehetővé tették a legtehetségesebbek kiemelkedését a jobbagysorsból, biztosították a szellemi élet folytonosságát.

A falusi kisiskolák színvonala a települések anyagi lehetőségeitől függően változó volt, de a közvetített ismeretanyag egyre szélesedik, a latin szövegek betűztetésétől kezdve az anyanyelvű olvasáson és íráson át a természettudományok elemeinek oktatásáig. E szerény keretek között folyt évszázados oktató-nevelő munka számottevő iskolai örökséget hozott létre, amelyet később a korszerű általános népoktatás hasznosított.

JEGYZETEK

- 1 Boga Alajos (1940): *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben*. Kolozsvár, 5.o.
- 2 Békefi Remig (1906): *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 52.o.
- 3 Boga Alajos (1940). 16.o.
- 4 Mészáros István (1981): *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között*. Budapest, 187.o.
- 5 Kelemen Lajos: *Adatok erdélyi papokra és iskolamesterekre 1540-től a XIX. század első feléig*. Kelemen cédulagyűjteménye a Kolozsvári Állami Levéltárban.

- 6 Antal Imre (1991): „Tisztetség adassék.” *Lapok a csíkszeredai római katolikus főgimnázium történetéből*. Csíkszereda, 12. o.
- 7 Szócs János (1990): *Falusi iskolák Csíkban*. Romániai Magyar Demokrata Szövetség- (RMDSZ-) Értesítő. Csíkszereda, 12.
- 8 Boga Alajos (1940). 52. o.
- 9 Uo.
- 10 Bajtay József adatait közli: Mészáros István (1981), 654o.
- 11 Boga Alajos (1940). 54.o. 1840-ben 200 római katolikus iskolát említenek. (Köpeczi Béla: *Erdély története III*. Budapest. 1988. 1259 o.; Kőváry László 1843-ban 223 katolikus iskoláról tud. *Erdélyország statisztikája*. Kolozsvár, 1847. 292 o.)
- 12 Kovács András-Kovács Zsolt (2002): *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. I. 1727-1737*. Kolozsvár. Közli: Sorger Gergely püspök vizitációját.
- 13 *Vizitációs jegyzőkönyvek, 1823*. Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GYEFKL). I. Püspöki Levéltár. 6. Canonica Vizitaciones. A továbbiakban csak a vizitáció évét és helyét közlöm.
- 14 Uo.
- 15 Sávai János (1997): *A csíksomlyói és kántai iskola története*. Szeged.
- 16 Sávai János (1997): *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I*. Szeged, 491 o. Közli Kádár Antal kézdi-orbai egyházkerületi esperes 1848. évi vizitációját.
- 17 Mészáros István (1984): *Népoctatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között*. Budapest. A felvilágosult abszolutizmus reformjai során létesítették az ún. „norma iskolákat”. Ezek az intézmény-együttesek: normaiskolából (I-III. o.), tanítóképző tagozatból (3-5 hónapos kurzus), helyenként ének- és rajziskolából álltak. A fő hangsúlyt az olvasni tanításra, olvasókönyv használatra helyezték, lényege az osztályfoglalkoztatási módszer, az együttes tanítás elve volt. Erdélyben 1782-ben kezdték meg működésüket, a legjelentősebbek Kolozsváron, Gyulafehérváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíksomlyón, Kántán stb. működtek.
- 18 Sávai János (1997). I. 178.o.
- 19 Balassa Iván (1996): *Adatok a székelyföldi kepe és oszpora kérdéséhez*. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 17-18.o. (Szerk.: Kovács András etc.). Oszpora = pénzegység, értéke 1812-ben 30 krajcár volt.
- 20 Vizitációs jegyzőkönyvek (Vjk.) 1830. Csíkcicsó.
- 21 Vjk., 1830. Csíkdelne.
- 22 Vjk., 1832. Csíkszentkirály.
- 23 Tanügyi jelentések (Informatio, Tj.) 1844. Marosillye. GyEFKL. I. Püspöki Levéltár. 14. Tanügyi iratok b.
- 24 Tj. 1832. Bács, Jegenyé.
- 25 Mészáros István (1981). 654 o.
- 26 Tj. 1829. Köröspatak.
- 27 *Planum Erogatum e fundo Scholarum Nationalium*. 1784. 4818. GyEFKL. I. Püspöki Lvt. 14. Tanügyi iratok. a. Tanfelügyelőségi és iskolaügyi iratok.
- 28 Vjk. 1784. Bács, 1820. Jegenyé.

- 29 Kállay István (1987): *Székesfehérvár szabad királyi város iskolaiügye. 1688-1848.* Budapest, 7.o.
- 30 Kádár József (1896): *Szolnok-Doboka vármegye nevelés és oktatásügyének története 1000-1896.* Dés, 18.o.
- 31 Szőcs János (1990): i.m. 9. sz.
- 32 Szentiványi Mihály (1986): *Gyaloglat Erdélyben.* Budapest, 112.o.
- 33 Nyolc főesperesi egyházkerület jelentése. GyEFKL. I. Püspöki Lvt. 14. Tanügyi iratok. b. Tanügyi jelentések.
- 34 Uo. Alcsíki esperesi egyházkerület, 1847-48.
- 35 Vjk., 1830. Csíksomlás, Csíkménaság, Csíkszentmárton, Csíkszentmiklós.
- 36 Boga Alajos (1940). 52.o.
- 37 Vjk., 1848. Kézdiszentlélek.
- 38 Vjk., 1831. Csíkcsecsó. Origa (öl) hossz mérték, 1,9 méter.
- 39 Vjk., 1822. Lövéte.
- 40 Vjk., 1816. Csíkszentdomokos.
- 41 Tj. 1839. 1847. Kolozs-dobokai egyházkerület.
- 42 Tj. 1843. Körösbánya; 1844. Szászfenes.
- 43 Tj. 1847. Kajántó, Nyújtód.
- 44 Tj. 1840. Désakna.
- 45 Miskolczy András (1982): *Az írnitadás és a társadalmi rétegződés Erdélyben az 1820-30-as években.* Ráday Gyűjtemény Évkönyve. Budapest, 122.o.
- 46 Tj. 1832. Györgyfalva; 1839. Mikháza; 1848. Csíkszentgyörgy.
- 47 Tj. 1848. Gyergyócsomafalva, Csíkmindszent, Csíkszentsimon.
- 48 Tj. 1843. Tövis.
- 49 Muckenhaupt Erzsébet (1991): *A csíksomlyói ferences nyomda tankönyvei (1676-1848).* Művelődés, 11-12.sz.
- 50 Sávai János (1997). 94.o.
- 51 Markos András (1972): *Árva Bethlen Kata ajándékkönyvei.* Könyvtári Szemle. 1.sz. 23-29.o.
- 52 Dankanits Ádám (1968): *Atybai olvasóegylet.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 12.sz.
- 53 Mészáros István (1972): *Népoktatásunk 1553-1777 között.* Budapest, 196.o.
- 54 Vjk. 1731. Iszló, Székelykál, Nagyernye, Székelyhódos.
- 55 Csórsz Rumen István (2003): *Gyönyörű világom régi szabadságom. Bocskor János* énekeskönyve. Művelődés, február. 13-14.o.

A KORCZAKI ÖRÖKSÉG. ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI KORCZAK-MOZGALOM TÖRTÉNETÉHEZ¹

MAKAI ÉVA

Éppen negyed százada annak, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság (MPT) keretein belül létrejött a Janus Korczak nevét viselő munkabizottság. A korczaki hagyományok őrzését a mai napig elkötelezetten vállalja a társaság. Bevezetésképpen gyerekjogi nézőpontot szeretnék kínálni annak a kérdésnek a megválaszolásához: Miért tartjuk fontosnak, hogy minden nehézség ellenére legyen Magyarországon Korczak-mozgalom?

Nem kell elhagyni az országhatárt, s nem is kell gyermeknek lenni ahhoz, hogy belássuk, mennyire nem könnyű gyermeknek, még inkább: *boldog gyermeknek lenni* napjainkban, hazánkban. (A Gyermekjogi Egyezmény szellemében a gyermek alatt a 18. életévét be nem töltött személyt értve.)

Szerencsés esetben – ha jó helyre születél –, van neved, családod, otthonod, étled, óvják-védik egészséged, megkapod mindazt, ami az egészséges testi-lelki fejlődésedhez szükséges. Tiszteletben tartják emberi méltóságodat, tiszteletben tartják jogaidat. Különbégtétel nélkül biztosítják védelmedet minden hátrányos megkülönböztetéssel, megtorlással szemben, ha azok akár szüleid vagy törvényes képviselőid, akár a Te nemzeti, nemzetiségi vagy társadalmi származásod, vagyoni helyzeted, cselekvőképtelenséged, születési vagy egyéb helyzeted, fajod, színed, nemed, nyelved, vallásod, politikai vagy más véleményed vagy meggyőződésed miatt érne. A közintézmények, bíróságok, hatóságok a téged érintő döntéseikben *mindig* a Te mindenek felett álló érdekeidet veszik figyelembe. Biztosítják a szabad véleménynyilvánítási jogod, véleményed kellően tekintetbe veszik. Az *esélyegyenlőség* alapján támogatják az oktatáshoz való jogodat. Az iskolai fegyelmet *emberi méltósággal* összeegyeztethetően alkalmazzák. Jogaid gyakorlásához iránymutatást, tanácsot adnak. Elismerik a pihenéshez, a korodnak megfelelő játékhöz, a szabad idő eltöltéshez, a művelődéshez való jogodat. Törvényhozási, közigazgatási, szociális és nevelési intézkedésekkel biztosítják védelmedet az erőszak, a támadás, a fizikai és lelki durvaság, az elhanyagolás, a rossz bánásmód bármely formájától. Sorolhatnám tovább, de hosszú lenne a lista! Ha a gyermeki élet bármely fenti aspektusát sértő gyakorlat, netán jogalkotás megvalósulhat, akkor a korczaki szellemiségét vállaló civil mozgalom nem tehet más, s nem lehet fontosabb dolga, minthogy vészjelzéseket adjon!

Mindazoknak, akik ismerik Korczak munkásságát, nem önkényes az előbbi gyerekjogi hivatkozás. A továbbiakban a hazai Korczak-mozgalomról szólok, a történeti

hűségre törekvés mellett némiképp szubjektív aspektusból. Feladatomból visszatekinteni több évtizedre. Mennyire volt ismert Janus Korczak munkássága, pedagógiája? Volt-e hazai Korczak- mozgalom? A visszaemlékezésben azokhoz a szálakhoz kötődnek, ami Gyóni Zoskával engem összehozott, egy civil szervezet – a Magyar Pedagógiai Társaság – keretei között. Ez a kapocs Janusz Korczak volt.

A '80-as években elkötelezett gyermekvédelmisként az MPT Gyermek- és Ifjúságvédelmi Szakosztályában tevékenykedtem. Ismertem Korczak pedagógiai krédóját, a *Hogyan szeressük a gyermeket?* című könyvet. Iránytűként használtam tanári munkámban. Amikor megtudtam, hogy van a pedagógiai társaságon belül Janus Korczak Munkabizottság Zoska vezetésével, bekapcsolódtam a csoport a munkájába. Zoska Korczak iránti – mondhatnám szenvedélyes – elkötelezettsége nagyon erősen hatott rám. Azóta is vállalom ezt az örökséget.

KI VOLT JANUS KORCZAK (1878-1942)?

Mit kell tudni Korczakról? Mi az, ami különösen vonzott, megragadott benne? Végzettségét tekintve orvos volt. Lengyelország különösen büszke lehet a 20. század első felének erre a polihisztor személyiségére, aki egyformán volt ismert és híres orvoscént, íróként, pedagógusként. Ifjúkorától hallatlanul érzékeny a századelő gyermekeket, szegényeket sújtó szociális és társadalmi igazságtalanságai iránt. Önkéntesként tevékenyen vett részt a szegény és árva gyermekeket segítő gyermekvédelmi, szociális és művelődési típusú karitatív tevékenységekben. Utazásai során megismerte az európai reformpedagógiai mozgalmak jelentős személyiségeit, a gyermekkórházak, árvaházak, javítóintézetek világát. Megfigyeléseit, tapasztalatait önreflektív módon, sokféle műfajban jelenítette meg a gyerekek, a fiatalok, a szülők, a nevelők számára. Népszerűek voltak pedagógiai előadásai, az „Öreg Doktor” rádiós beszélgetései. Pedagógiáját a gyermekek megfigyelésére, a gyermeki fejlődés törvényszerűségeire alapozta. A nevelési rendszert alakította a gyermekhez, s nem a gyermeket faragta alkalmassá a felnőtt világhoz. A nevelőotthonban, gyermekotthonban élő gyermekek, illetve a problémás gyermekek nevelési diagnózisának, reszocializációjának kidolgozója volt.

A gyermekek jogaiért, a gyermekek egyenjogúságáért folytatott mozgalmak kiemelkedő személyisége. (1929-ben jelent meg *A gyermek joga a tiszteletre c. munkája*.)

A varsói zsidó Árvaház (Dom Sierot) megalapítója, legendás hírű igazgatója 30 éven át (1912-1942). Az Árvaház életét, tevékenységét, mindennapjait a növendékek által választott gyermekönkormányzat alakította, szervezte, ellenőrizte, alakította, átfogva annak teljes életét. Ezzel párhuzamosan a Nasz Dom (Mi Otthonunk) gyermekotthon pedagógiai vezetője volt 1919-1936 között.

1937-ben a Lengyel Irodalmi Akadémia Aranykoszorús íróvá avatta.

Árvaházának növendékeivel együtt 1942 augusztusában halt mártírhalált a treblinkai náci megsemmisítő táborban.

Röviden vázolva e gazdag életet, érthető, miért válhatott Korczak idollá. De vajon mennyire ismerik nálunk tevékenységét, pedagógiai nézeteit, rendszerét?

A HAZAI KORCZAK-MOZGALOM ÁTTEKINTÉSE

Korczak nevét Magyarországon nagyjából a 1970-es évek közepétől kezdték megismerni. Igaz, ekkorra már – vagyis úgy jó fél évtizeddel korábban –, közel tízezer gyerek zárhatta szívébe Korczak meseregényének hőjét, a reformer I. Matyko királyfit gyerekparlamentjével, gyerekminisztereivel. (A könyvet a Móra Könyvkiadó 1969-ben jelentette meg.) A meseregényben ott találjuk a korczaki gyerekkép és nevelés-felfogás alapvető elemeit, amelyek majd kiforrott formában ott lesznek később az általa alapított Árvaház életének mindennapjaiban.

Ugyancsak 1969-ban jelent meg Ludwik Chmaj Utak és tévutak a XX. századi pedagógiában c. könyve, amelyben a szerző Korczakról is írt. Monográfiájában a hazai óvatos, hagyományos neveléstörténethez viszonyítva merész képet rajzolt a 20. századi modern pedagógiákról. A fordítás Szilágyi Pál munkája, az előszót Illés Lajosné írta, aki ma tiszteletbeli elnöke az MPT Összehasonlító Pedagógiai Szakosztályának.

Több szálon is elindult Korczak hazai „felfedezése”. Vértés László főorvos 1975-ben tanulmányúton járt Lengyelországban, Wrocławban. Írásaiból bizonyosan tudjuk, hogy ekkortól datálódik a zenepedagógia/zeneterápia hazai adaptálása az orvosi praxisban, de vélhetően Korczak megismerése is. A későbbiekben látni fogjuk még Vértés László kulcsszerepét a korczaki szellemiség bemutatásában, népszerűsítésében az egészségügyben és azon túl is.

A hazai irodalmi élet 1977-től jegyzi Korczakot. Az ekkor megjelent Világirodalmi Lexikonban Kerényi Grácia költő, műfordító, a lengyel irodalom értő tolmácsolója írt róla szócikket.

Szaktmánk mulasztása, hogy az ugyanebben az évben, vagyis 1977-ben kiadott Pedagógiai Lexikon viszont még nem tartja számon! Megjegyzem, hogy 20 évvel később, 1997-ben, van már a Pedagógiai Lexikonnak Korczak-szócikke, ám meglepően sajátos hangsúlyokkal értelmezve Korczak tevékenységét. Írói munkásságát meg sem említve orvosként, gyógypedagógusként, pszichopedagógusként, a nehezen nevelhető gyermekek otthonában (?) dolgozó pedagógusként nevesíti. Pedagógiája új elemeiként kapnak említést a gyermeki jogok és gyermeki közösségek autonómiájának tiszteletben tartása, de ezeket, mint a *pszichopedagógiai* folyamat alapelveit (sic!) értelmezi a szócikk szerzője.

Korczak hazai és nemzetközi megismerésének egyaránt nagy lendülete adott, hogy az UNESCO 1978-at, Korczak születésnek 100. évfordulóját, Korczak Emlékévé nyilvánította. Ekkor Varsóban megalakult a Nemzetközi Korczak Társaság (Inter-

national Korczak Assotiation). Vezetőségében ott volt Kőte Sándor neveléstörténész, a korczaki életmű későbbi értő tolmácsolója.

1978-ban az MPT keretein belül létrejött a Janusz Korczak Emlékbizottság. Alapítói a korszak meghatározó pedagógia személyiségei. Elnöke Szarka József, titkára Gyóni Lajosné (Zofia Pospiech). Tagjai: Bajkó Mátyás, Gáti Ferenc, Komlósi Sándor, Kőte Sándor, Papp Krisztina, Petrikás Árpád, Simon Gyula, Szabolcs Éva, Szabó Pál, Szilágyiné Illés Mária, Tóth László, Vág Ottó, Vértes László, Zibolen Endre.

1978. november 16-án a Magyar Tudományos Akadémián centenáriumi Korczak-emlékülésre került sor. Rendezői az Oktatási Minisztérium, az MPT, az MTA Pedagógiai Bizottsága voltak. A miniszterhelyettesi megnyitó után két jelentős előadás hangzott el: Kőte Sándoré és Aleksander Lewiné. A Pedagógiai Szemlében Vág Ottó emlékezett meg Korczakról.² Az emlékülésen elhangzott előadások a pedagógia szaksajtóban jelentek meg.³ Az Emlékbizottság teljesítette küldetését. Az események lezárultát követően 1980-ban alakult meg ugyancsak az MPT-n belül a magyar Janusz Korczak Bizottság, mint a Nemzetközi Korczak Társaság magyarországi tag-szervezete. Elnöke Szarka József egyetemi tanár, titkára Vág Ottó egyetemi docens lett.⁴

A Janusz Korczak Bizottság úttörő munkát végzett a korczaki pedagógia hagyatékának megismertetésében. 1982-ben jelent meg magyarul első ízben (ez ideig sajnosan utoljára) Korczak 1929-ben írott munkája, a *Hogyan szeressük a gyermeket?* A Bizottság tagjai publikációkkal, előadásokkal népszerűsítették Korczak tanításait. Kutatásokat végeztek, összeállították (magyarul és lengyelül) az itthon megjelent, Korczakkal kapcsolatos írások, tanulmányok, cikkek bibliográfiáját. Ösztönözték a korczaki nevelési elvek bevonását a pedagógusképzésbe, a gyermekvédelmi munkára történő felkészítésbe. Felvetődött, hogy egy debreceni nevelőotthon felvegye Korczak nevét.

1983-ban a Janusz Korczak Bizottság titkári teendőit már Gyóni Lajosné, Zoska látta el. Munkájának gondosságára, alaposágára jellemző, hogy az általa írt emlékeztetők pontosan dokumentálták a bizottság tevékenységét.

A továbbiakban – Simon Mária társelnök gyűjtőmunkájának néhány adatát felhasználva, kiegészítve azt újabb sajtómegfigyelések eredményeivel –, nagy vonalakban ismertetem a Korczak Bizottság tevékenységét.

1986. április 14-én a Budapest Fővárosi István Kórház-Rendelőintézet Kállai Éva Kórháza Gerontológiai és Rehabilitációs Osztályán megalakult a Dr. Janusz Korczak Munkacsoport. Vezetője Vértes László főorvos, tagjai Lászlófi Marianna, Horváthné Kardos Anna, Lipták Imréné, Steinhacker Rozália és Varga Zsuzsanna voltak. Vértes László az orvosirodalom adósságának tartotta, hogy bemutassák Korczak életművét. A munkacsoport még ebben az évben tudományos ülést szervezett. Ami számomra különösen tanulságos a hőskorszakból, az a korczaki életmű megismertetése jegyében megvalósuló interdiszciplinaritás. A pedagógus tagozat és az egészségügyi ta-

gozat együttes munkájának eredménye a tudományos ülésre elkészített, korábban már említett kétnyelvű Korczak-bibliográfia.

1987 áprilisában a Vértes László vezette munkacsoport több napos szümpoziont szervezett, amelyen előadásokkal vettek részt a Nemzetközi Korczak Társaság vezetői is. Korczakot mint orvost, író-t és pedagógust állították az emléktalálkozó fókuszába. Itt került bemutatásra az *In memoriam Janusz Korczak* című film. (A film alkotói Hevesi Sándor és Vértes László voltak.)

1989-ben a Magyar Pszichológiai Szemlében a *pszichológus* Szabó Pál és az *orvos* Vértes László közös tanulmányt publikáltak *Élet és halál – a gyermekért. Janusz Korczak* címen. A Nemzetközi Janusz Korczak Társaság elnöksége ugyanebben az évben adományozott Vértes Lászlónak Korczak-emlékplakettet.

A korczaki elvek tekintetbe vételével alakult meg 1989 áprilisában a Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma (GYEMAFO). A Korczak Társaság tagjai közül többen is alapító tagjai voltak a fórumnak. Így szinte magától adódó volt, hogy a két civil szervezet együttműködjön. Erről decemberi ülésén „hivatalosan is döntött a Korczak Bizottság.

Visszanézve ez utóbbi időszakra, úgy tűnik, hogy a válság és a rendszerváltás szétzilálta, újratervezésre kényszerítette a Korczak Bizottságot is. 1990-ben a bizottság elnöki posztját Szarka Józseftől Köte Sándor vette át.

Zoska próbálta életben tartani az új helyét kereső szakmai közösséget. Összekötő kapocs volt az új kelet-európai viszonyok között. Így került sor 1994-ben arra, hogy Zoska kapcsolati tőkéje révén nagy létszámú, nyolc fős magyar delegáció vegyen részt az V. Nemzetközi Korczak Konferencián. Egy résztvevő útinaplójából⁵ idézek: „*Mi, a rendszerváltás forgatagában, a Gyermekérdekek Magyarországi Fórumában, a diákönkormányzatok valóságos szerepének követelésében hivatkoztunk a varsói Árvabáz példájára. (Megjegyzem, ez volt az emlékező referátumi témája is.) Oroszul mondta el. Hiszen a 'második világ' összeomlása után ekkor még ez volt az 'utóállamok' közös nyelve. Nyelve? Megrendítő élmény volt a jeruzsálemi szálló teraszán, amikor a forró estén pohár mellett ismerkedtünk a fárasztó konferenciázás után. (Megrendítőek voltak az előadások is, az orosz delegátus már az 'új Oroszország' gyermekeinek nyomoráról szólt, az ukrán küldött szinte zokogva arról, hogy hazájában sokáig beszélni sem lehetett a Babij Jar-ról, a német megszállók rettenetes kivégzőbelyéről. Holott az ő felmenői közül is sokan ott pusztultak el. A többiek is a fasizmus feletti győzelem után kialakult kelet-európai diktatúrák sajnó élményeitől próbáltak szabadulni – a nyugati küldöttek csodálkozása mellett.) S amikor a közös dalolásra került sor, akkor – mindennek ellenére – e világnak a zsigereinkben maradt közös dalkincse volt a közös nyelv: a Kálinka, a Moszkva-parti esték, tán még a Sztálin kedvenc nótájaként számon tartott Szulikó is. Kisérteties volt. ... A vendéglátók a tartalmas konferencia és a Korczak-emlékek felkeresése mellett a békés, barátságos, multikulturális Izrael képét akarták megmutatni. Volt faültetés, a Yad Vashemben,*

nemzetünk vértanúi és 'igazai' – így Sztébló Gábor – emléke előtti tisztelgés, felkavaró látogatás a gyertyafényes 'gyermek-emlékhelyen', a sívatagban épült Gettó Harcosok Múzeumának megtekintése, egykori árvaházi növendékekkel szervezett találkozó (megismerhettük a Wajda-film Slomóját élőben, nyolcvan-évesen). És persze volt betlebhemi kirándulás, mártózás a Jordán vizében, kilátás az Olajfák hegyére, látogatás egy szövetséges arab faluban, a drúzoknál, sőt az Óvárosban, siratófal-látogatás (igaz, fegyveres kísérettel), kirándulás egy kibucban.”

A látogatás élménye, a konferencia megannyi tanulsága energetizálta a mozgalmat. Sikerült elérni, hogy az Iskolapolgár Alapítvány és az Állampolgári Tanulmányok Központja (ÁTK) tanulmánykötetet adjon ki, fordítót finanszírozzon. Így jelenthetett meg még 1994-ben Az „alkotmányos” pedagógus: Janusz Korczak című kötet, benne Zoska írásával a korczaki önkormányzatról, az Árvaház c. rész Korczak Hogyan szeressük a gyermeket c. könyvéből és más fontos tanulmányok a magyar delegáció tagjainak tollából.⁶ A kötet végén az MPT Korczak Bizottságának felhívásával: *„Legyen a most megjelent Korczak-kötet nyitánya a magyarországi Korczak-kultusz megerősödésnek.”*

Jeruzsálemből hazajövet Zoska még a repülőgépen javaslatot tett újabb mű fordítására. Így jelent meg – ismét az Iskolapolgár Alapítvány és ÁTK támogatásával – 1995-ben, első ízben magyar nyelven *A gyermek joga a tiszteletre.*⁷ (A fordítás Szenyán Erzsébet munkája.)

Én oroszországi és ukrainai kollégák munkáit, tapasztalatait ismertethettem a szakajtóban. (Család, Gyermek, Ifjúság 1995. 5.sz.) 1995 novemberében recenzió jelent meg az Új Pedagógiai Szemlében Gerard Kahn svájci kutató Janusz Korczak és a zsidó nevelés című meghatározó kötetéről.⁸ A kor és a helyzetünk jellemzője, hogy úgy juthattunk Kahn könyvéhez, hogy „barterként”, vagyis cserébe egy Sztéhlo Gáborról szóló kötetet adtunk neki, hiszen valutája nem volt a Korczak Bizottságnak. AZ 1999-ben megvédett doktori disszertációm egy részében a 1920-as évek genfi pezsgésében keletkezett gyermekjogi alapvetéseket, Korczak és Freinet gyerekjogi 'chartáit' vettem egybe.⁹ Ekkor bontakozott ki kapcsolatunk a Lengyel Intézettel, fogadhattuk Wieslaw Theiss professzort, hallgathattuk előadását. Eközben Zoska – az összekötő kapocs és láncszem a régi és az új bizottság között, hallatlan finomsággal, szinte a háttérben munkálkodva vezetett be minket a bizottság munkájába.

A 2000-es évektől a reformpedagógiákkal kapcsolatos tananyag részeként bekerült több felsőoktatási intézmény, ill. más pedagógusképző intézmény anyagába a korczaki pedagógia.

ÚJABB FEJEZET – A KORCZAK MUNKACSOPORT

A Janusz Korczak Bizottság vezetését 2004-ben Simon Mária vette át Janusz Korczak Munkacsoport néven. Weboldal indult az ő szerkesztésében 2005 márciusá-

ban. 2005-ben pályázatot írtunk ki több témában. Ennek eredményeként Rencsényi Beatrice tanulmánya megjelent az Új Pedagógia Szemlében.¹⁰ Felolvasó matinét tartottunk. 2006-ban az MPT Janusz Korczak Munkabizottság kiadásában is megjelent A gyermek joga a tiszteletre.

Ezek az évek a külföldi és a hazai kapcsolatkeresések, kapcsolatépítések évei voltak. Próbáltuk a gyakorlat számára hasznosíthatóan szélesebb körökhöz eljuttatni a korczaki örökséget. Próbáltuk elérni a fiatalabb korosztályt gyerekjogi, diákjogi, tanulói jogi képzésekkel, és egyúttal a sajtóban népszerűsíteni a korczaki pedagógiát.¹¹

2009-ben a Janusz Korczak Munkabizottság (elnök: Simon Mária) és az MPT Gyermek- és Ifjúságvédelmi Szakosztálya (elnök: Makai Éva) konferenciát rendezett pedagógusoknak és a pedagógia iránt érdeklődőknek *Eszköztelenül?* címmel, hogy bemutassuk a 20. század pedagógiai szigeteinek tanulságait, az önkormányzatiságot és eszközrendszerét. A helyszín a Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai Intézet volt. Vitaindítót tartottak: Csillag Ferenc, Fóti Péter, Makai Éva, Merényi Zsuzsa, Simon István, Simon Mária, Takács István, Trencsényi László. A konferencia meghívott vendége Donáth László parlamenti képviselő volt. Közben egyre inkább megéltük a civil szervezetek helyzetének romlását. Így került sor 2010. január 9-én a korábbi, tematikai és célok szerinti azonosság okán az együttműködésből fúzióra a Gyermek- és Ifjúságvédelmi Szakosztállyal, melyhez csatlakozott a hasonló tevékenységet végző Segítők Műhelye (elnök: Horváth Judit). Létrejött a Gyermekérdekek Szakosztálya - Korczak Munkabizottság, melynek társelnökeivé a tagság a két korábbi szakosztályi elnököket, Makai Évát és Simon Máriát választotta.

Simon Mária biztatására Troján Tünde dramaturg, a Cinka Panna Cigány Színházzal közösen megrendezte a I. Matykó király színházi adaptációját, amely magyarországi ősbemutatónak számított. Az előadásra 2010 decemberében került sor. (Két évvel később, a korczaki centenárium alkalmából a Lakatos Menyhért Józsefvárosi Általános Művelődési Központ növendékeivel mutatta be a darabot Troján Tünde a Bálint Házban. A rendező segítőtársa Sikó Dóra volt, aki abban az időben az MPT Interkulturális Szakosztályát vezette.)

2010-ben nemzetközi kapcsolataink folyamatossága a tervezettek szerint alakultak. Januári szakosztályi ülésünk vendégelőadója Mag. Tornyai, a kanadai Ministry of Children and Family Development minősített klinikai tanácsadója volt.

A következő évek a nagy nemzetközi összefogásba való bekapcsolódás kísérleteivel teltek, hiszen meghirdetésre került a Nemzetközi Korczak Év. A munkabizottság, ill. az MPT több tagja vett részt az UNICEF Magyar Bizottsága antológiájának előkészítésében, létrehozásában, illetve szerzőként is szerepelt (Aczél Anna, Csillag Ferenc, Révész György, Simon Mária, Takács István, Trencsényi László).¹² (Hogyan szeressük a gyermeket? Korczak és a magyar gondolkodók írásai, 2011.) Az antológia a Lengyel Intézetben került bemutatásra.¹³

2012. szeptember 21-én hazai és határon túli előadókkal került megrendezésre

egy egész napos konferencia Az emberi méltóság pedagógiája – Korczak öröksége címmel. Ennek is a Lengyel Intézet volt a helyszíne. Az esemény érdemének tartjuk, hogy főiskolás és egyetemi hallgatók is nagyobb számban részt vettek a rendezvényen, nemcsak hallgatókként, de előadókként is. Ugyanez év december 10-én nemzetközi konferencia került megrendezésre Nincsenek gyerekek – emberek vannak! címmel az MPT, az Ombudsmani Hivatal, a Lengyel Intézet, az ELTE PPK együttműködésével. A konferenciát az ELTE rektor-helyettese (Jábri György) és a lengyel nagykövet (Roman Kowalski) nyitotta meg, majd Marek Michalak, a Lengyel Köztársaság gyermekjogi biztosja, és Szabó Máté, az alapvető jogok magyar biztosja beszélt a gyerekjogok helyzetéről. A konferencia jeles vendégeinek előadásai közül Barbara Theiss előadását közzé tettük Velkey Kristóf fordításában.¹⁴ Előadást tartott Herczog Mária, Aáry Tamás Lajos, Batia Gilad, a Nemzetközi Korczak Társaság elnöke és Andrzej Mencwel varsói irodalomtörténész. A nemzetközi konferenciának nagyon jó sajtóvisszhangja volt! A rendezvény részeként került sor az alapjogi biztos hivatalában a Korczak-terem felavatásra.

A szélesebb nyilvánosság elérése érdekében 2013-ban indította el Simon Mária társelnök a Janusz Korczak az 'Öreg doki' facebook-csoportot.

Az ezt követő években – a gyermekvédelem és a gyermeki jogok egyre inkább veszélyeztetett helyzetében – szerveztünk fontos beszélgetéseket. Így pl. nagy érdeklődés mellett az iskolarendőr vitatott szerepéről, intézményéről, az iskolai szegregációról. Korábbi kapcsolatainkat elevenítettük fel a Sztéhlo Gábor Alapítvánnyal, amikor képviseltük az MPT-t a Sztéhlo Gábor-émlék rendezvényein. 2014-től erősödött együttműködésünk a Hívatlanul Hálózattal. A Gyermekvédelmi Fórum összehívásának apropója az ENSz Gyermekjogi Egyezménye bevezetésénekének 25. évfordulója volt.

A nagy elődhöz méltó interdiszciplinaritás jegyében került sor a A bentlakásos intézmények pedagógiája - Hagyományok és innovációk című szakmai beszélgetésre. Két, problémáiban különböző, mégis hasonló „bentlakásos” gyermekintézmény, a gyerekkórház és a nevelőintézet életével, pedagógiai koncepcióival ismerkedhettünk. A kórház-pedagógiát az orvosok szemszögéből Kriván Gergely főorvos mutatta be az Öreg Doktor emlékéhez méltó karizmával. Ezt egészítette ki Orosházi Katalin kórházpedagógus a Kórházpedagógusok Egyesülete képviseletében. A nevelőotthonokról egy fiatal kolléga, Raab Tímea, a Rákospalotai Javítóintézet és Speciális Gyermekotthon nevelője szólt.

A 2014-es év krónikájához tartozik, hogy decemberben, 91 évesen távozott az élők sorából a Korczak Bizottság egykori első elnöke, Szarka József.

2014 végén, illetve 2015 elején újra a Hívatlanul Csoporttal szerveztünk gyermekvédelmi, illetve oktatáspolitikai fórumot. Ez utóbbi fórumon mutattuk be legutóbb a szakosztályt 27 gyermekérdekű civil szervezet társaságában. Az idei év jelentős eseménye, hogy Alapító tagokként csatlakoztunk az UNICEF Magyar Bizottság Alapítvány által létrehozott Gyermekjogi Koalícióhoz.

Összegezve: a Magyar Pedagógia Társaság Korczak bizottságainak több mint négy évtizedes munkájával – s benne a saját munkánkkal – annyiban elégedettek lehetünk, hogy a hazai pedagógia közélet megismerte Korczak nevét, tevékenységét. Munkáinak állami támogatású kiadása még várat magára. S – mint ahogy bevezetőmben szoltam erről –, várat magára a korczaki örökség valóra váltása a 21. századelő magyarországi viszonyai között.

E nehéz, várakozással teli helyzetben kellett tudomásul vennünk a szomorú hírt 2015. január 6-án Gyóni Zoska haláláról. Ma az ő emléke hozott bennünket össze.

JEGYZETEK

- ¹ Az előadás 2015. 03. 15-én hangzott el Gyóni Lajosné (Zofia Pospiech) tiszteletére Hiányzó láncszem – Adalékok a lengyel-magyar neveléstudományi kapcsolatok történetéhez címmel a Magyar Pedagógia Társaság és a Lengyel Intézet által szervezett emlékülésen.
- ² Pedagógiai Szemle, 1978. 12.sz.
- ³ Pedagógia Szemle, 1979. 6.sz.
- ⁴ Pedagógiai Szemle, 1981. 7-8.sz.
- ⁵ Trencsényi László (2013): *Portrék és útirajzok. Pedagógiai publicisztika.* Fapadoskonyv.hu, Budapest
- ⁶ Papp György (szerk.) (1994): *Az „alkotmányos” pedagógus: Janusz Korczak.* Állampolgári Tanulmányok Központja – Iskolapolgár Alapítvány, Budapest.
- ⁷ Janusz Korczak (1995): *A gyermek joga a tiszteletre.* Állampolgári Tanulmányok Központja – Iskolapolgár Alapítvány, Budapest.
- ⁸ Grossmann Erika (1995): *Janusz Korczak és a zsidó nevelés.* Új Pedagógiai Szemle, 11.sz.
- ⁹ Makai Éva (2000.): *Szétszakadt és meg nem font hálók. Iskolai gyermekvédelem a 90-es években.* Okker Kiadó, Budapest.
- ¹⁰ Rencsényi Beatrix (2007): *A gyermeki jogokról Janusz Korczak nézetei és a 21. század gyakorlata alapján.* Új Pedagógiai Szemle, 6.sz.
- ¹¹ Simon Mária (2006): *Janusz Korczak korszerűsége.* Fejlesztő Pedagógia, 1.sz. Simon Mária: *Janusz Korczak árvaházainak életéből.* <http://www.foti-peter.hu/simon-korczak.html>
- ¹² Takács István-Csillag Ferenc-Trencsényi László (2011): *Hogyan szeressük a gyermeket? Korczak és magyar gondolkodók írásai.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- ¹³ Simon Mária köszöntője Janusz Korczak *Hogyan szeressük a gyermeket?* című könyvének bemutatóján. http://www.tani-tani.info/simon_maria_korczak
- ¹⁴ Smolinska-Theiss, Barbara: *A gyermeki jogok korczaki eszméje.* nevelstudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelstudomany_2013_4_123-126.pdf

A TERMÉSZET SZERETETÉRE NEVELÉS TÖRTÉNETE EGY 140 ÉVES MÚLTÚ BALASSAGYARMATI ISKOLA PÉLDÁJÁN

HALÁSZNÉ SZAKÁCS ÉVA

A balassagyarmati Kiss Árpád Általános Iskola (*a továbbiakban: KÁÁI*) az idén ünnepli fennállásának 140. évfordulóját, amely a jelenlegi általános iskolák közül a legrégebbi múlttal rendelkező a városban. Időtállósága a kezdetektől máig is tartó színvonalas oktatás és a gyerekek sokrétű érdeklődési területeinek kielégítését célzó tevékenységek (különbéféle szakkörök, sportélet, kulturális programok) eredménye.

1. kép. Iskolai értesítő palóc díszítő motívumokkal az 1930/31-es tanévből

A gondos archiválásnak és a segítőkész iskolavezetésnek köszönhetően olyan iskolai értesítőkhöz juthattam hozzá e tanulmány elkészítéséhez, melyek még az 1881/82-es tanévről szólnak, és a II. világháború végéig 26 tanév eseményeit, feljegy-

zéseit, emlékeit őrzik 38 kötetben. A polgári iskolai (1947 előtti) értesítők és évkönyvek (*a továbbiakban: É*) két időszakból maradtak fenn: az 1880-90-es évekből és az 1920-as évek végétől a '40-es évek közepéig (*1. sz. táblázat*). A két időszak közötti alapvető különbség az általam feldolgozott témában a Madarak és Fák Napja évenkénti megünneplésében a legszembetűnőbb. Minden év tavaszán történő megtartását Apponyi Albert vkm-miniszter rendelte el. (26.120/1906. sz.)

Célul tűztem ki a természetismeret oktatásának és a természet szeretetére való nevelésnek a megnyilvánulásait, módjait, eseményeit alapul véve az 1920-1940-es évek részletes elemzését, különös tekintettel a Madarak és Fák Napjára. Céloom továbbá a két időszak szintén természetismereti vonatkozású összehasonlítása is az iskolai értesítők alapján.

1. táblázat. A tanulmányhoz rendelkezésre álló értesítők, évkönyvek

Tanév	Polgári fiúiskola	Polgári leányiskola
1881/82		X
1882/83	X	X
1883/84	X	X
1884/85	X	X
1885/86	X	X
1886/87	X	X
1887/88	X	X
1888/89	X	X
1889/90	X	X
1890/91	X	X
1891/92	X	X
1892/93		X
1893/94		X
1894/95		X
1895/96		X
1921/22		X
1928/29		X
1929/30		X
1930/31		X
1931/32		X
1932/33		X
1938/39	X	X
1939/40		X
1940/41		X
1941/42		X
1943/44		X
1946/47		X

Megjegyzés: 1875-től polgári fiúiskola, 1879-től polgári fiú- és leányiskola, 1882-től különváltak: polgári fiúiskola, polgári leányiskola, 1904-ben a polgári fiúiskola megszűnt, 1937-től ismét indult a polgári fiúiskola a leányiskolától külön, 1940-ben egyesítés: polgári fiú- és leányiskola, 1947-től általános iskola

AZ ISKOLA TÖRTÉNETE

Az értesítők tanulmányozásához elengedhetetlen az iskola akkori történetének, életének, lehetőségeinek és a körülmények ismerete.

„*Balassagyarmat tanügyi viszonyai fejlettek és számos intézet áll a közoktatás szolgálatában.*” (Borovszky, 1911) – olvasható egy könyvben. (A település mai napig megőrizte iskolaváros jellegét.) A 19. században mezővárosként működő *Balassa-Gyarmaton* a vallási felekezetek elemi iskolái (katolikus és evangélikus elemi népiskola, izraelita iskola, görögkeleti iskola) és egy „nőnevelő” magániskola voltak, 1874-től működött az állami elemi iskola. A város már régebben szorgalmazta az eleminél magasabb fokú iskola szervezését. 1869-ben a választmány elfogadta egy tanítóképző intézet felállítását, s még ugyanebben az évben tárgyalták a polgári iskola tervét is. (Balogh, 1977) 1875-ben az *államilag segélyezett községi 6 osztályos polgári fiúiskola* megkezdte működését (44 tanulóval), mely az elemi iskolák épületében, majd a mai Balassi Bálint Gimnázium épületében kapott helyet. 1878-ban leányosztály is indult 27 fővel, mely hamarosan *államilag segélyezett községi 4 osztályos polgári leányiskolaként* különvált. Mindkét polgári iskola igazgatója évtizedeken át Tomeskó Nándor volt, aki az iskolafejlesztés terén elvülhetetlen érdemeket szerzett, nagy tekintélynek és népszerűségnek örvendett.

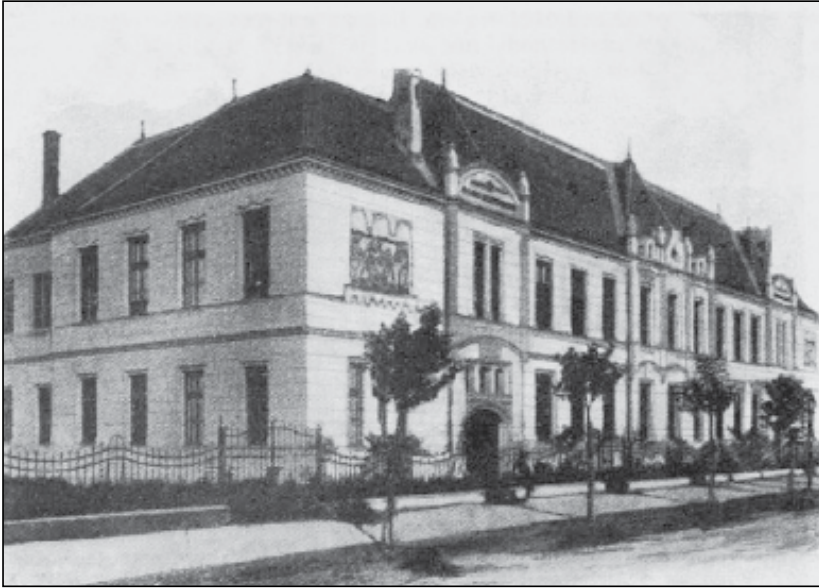
A megyében a balassagyarmati volt az első polgári iskola. A kezdetektől jó hírnevű iskola rajzteremmel, jól felszerelt szertárakkal és 1500-nál több kötetből álló könyvtárral rendelkezett. A gazdasági ismeretek elsajátítása céljából már az 1879-es tantervi követelményekben a gyakorlati képzés kiemelt szerepet kapott, ezért az udvar jobb oldalán *faiskolát*, a baloldalon a leányok számára *gyakorló konyhakertet* létesítettek. (Balogh, 1977)

A polgári fiúiskola 1904-ben a gimnázium felállításával fokozatosan megszűnt (Balogh, 1977), a leányiskola pedig új épületbe költözött, a mai Bajcsy-Zsilinszky út 7. szám alá (KÁÁI honlap).

„*A fiú polgári iskolát eközben lassú elmúlásra ítélte a község vezetősége. Bármilyen híven szolgálta is a közművelődés ügyét, bármily sok jeles férfit nevelt a társadalom számára. ... Balassagyarmat ... kezdett épülni s várossá alakulni. Közintézményei fejlődtek, szaporodtak s ezekkel együtt tisztviselő lakossága s azok kulturigénye is növekedett s nem nélkülözhetette tovább a tudományos pályákra előkészítő középiskolát.*” (É, 1928/29)

„*A legszebb utcák egyikén emeltek számára egy tetszetős külsejű, belül is vonzó, kellemes hatást keltő modern iskolabázat, ... büszkesége volt a községnek s ma is egyike a város legsikerültebb épületeinek. ... Töszomszédságában van ugyanis a 18 magyar hold kiterjedésű, szépen gondozott Erzsébet-liget, amellyel úgy összeolvad, mintha maga is a ligetben feködne.*” (É, 1928/29)

2. kép. A polgári iskola új, Bajcsy-Zsilinszky út 7. szám alatti épülete (1903-ban épült)

Az iskola államilag segélyezett Községi Polgári Leányiskola néven szerepelt, majd 1906-ban államosították. Népszerűségét mutatja a tanulók számának növekedése: 1907-től gyakran indítottak párhuzamos osztályokat. Voltak 60-as létszámú osztályok, és még a tanári szobát is tanteremnek használták. Az 1920-as évek végéig a tanulólétszám 300 körül volt. (*KÁÁI honlap*)

„Az első háborús iskolai év csak négy hónapig tart ... csonkák a rákövetkező tanítási évek is. ...A 11. honvéd gyalogezred számára kaszárnának, majd hadikórháznak, később üdülőnek foglalja le összes tantermeit.”(É,1928/29)

1937-től újra működött az épületben a polgári fiúiskola. A fiú- és leányiskola 1940-ben egyesült Wolcsánszky János (1881-1959) igazgatósága alatt. Ettől kezdve 4 fiú- és 4 leányosztály volt.

Kiemelt szerepet tulajdonítottak a magyar nyelv művelésének: Madách Önképzőkör működött már az 1890-es évektől, magas színvonalú városi kulturális rendezvényeket szerveztek. A befolyt összeget jótékony célra fordították. 1939-ben megalakult a Mikszáth Kálmán Önképzőkör is. A latin nyelv tanítását is fontosnak tartották, hogy a továbbtanulni akaró tanulók gimnáziumba való átlépését megkönnyítse. (*Balogh, 1977*)

Az iskola a háború utolsó éveiben is működött. Az épület lényeges károsodást nem szenvedett, de a könyvtár teljes egészében, a szemléltető eszközök nagy része

elpusztult. A háború befejezése utáni két tanévben a polgári iskola fokozatosan megszűnt, 1947-től általános iskolaként működik, polgári iskolaként az 1947/48-as tanévben működött utoljára. A nyolc osztályos iskola egységes műveltségi anyag elsajátítását tűzte ki célul minden 6-14 éves gyermek számára. A '70-es és '80-as években ének-zene és nyelvi tagozat indult az iskolában. 1986 áprilisában vette fel Kiss Árpád nevét. Jelenleg 463 tanulója és 35 nevelője van az iskolának. (*KÁÁI honlap*)

AZ 1921-1947 KÖZÖTTI IDŐSZAK

MADARAK ÉS FÁK NAPJA

Az iskolai értesítőket, évkönyveket tanulmányozva általánosan elmondható, hogy a Madarak és Fák Napja minden kötetben megemlítésre került. Míg a '20-as években e jeles nap alkalmából tanulmányi kirándulások szervezése volt jellemző valamely környékben található, vonattal megközelíthető helyszínre, a '30-as és '40-es években rendszerint fél napos, ünnepélyes műsor keretei között megrendezett programot szerveztek a tanárok az iskola mögötti ligetben. Az értesítők egyes témáinak átfedéséből és az évek során történő apróbb szerkezeti változásaiból is adódik, hogy egy kötetben belül gyakran több helyen is említették ezt az ünnepet: a tanulmányi kirándulások között, az ünnepségek sorában és a későbbi kötetek állat- és növényvédelem részében is.

TANULMÁNYI KIRÁNDULÁSOK

„A tanulmányi kirándulások tervezésénél is az a cél vezérelte a tanári kart, hogy közvetlen szemlélet, tapasztalat nyomán alaposabbá, szilárdabbá tegye s az élethez közelebb hozza az ismereteket.” (É, 1928/29)

Rendszeres, kiemelt téma minden tanévben a tanulmányi kirándulások alkalmainak ismertetése, melyek között a *Madarak és Fák Napja* kirándulás (4-6) is többször megtalálható. A környék történelmi helyszíneinek felkeresése, geológiai érdekességeket bemutató kirándulóhelyek, üzemlátogatások (3) mellett természetismereti megfigyelésekre alkalmat adó kirándulásokat (7-8) is szerveztek.

„A tanulmányi kirándulások rendszeressé válnak. S mert a növendékek számával az anyagi erő is gyarapodik, most már hosszabb és költségesebb utakat is tesznek. A patvarci szeszgyáron, a kürtösi kőszéntelegen, a drégelyi várromon, a hugyagi tyúktelepen, a losonci posztó- és zománc-edénygyáron, a visegrádi váron, az oroszokai cukorgyáron stb. kívül 3-3 napos kirándulás keretében megismerik Budapest nevezetességeit s a sztracennai völgyet és a dobsinai jégbarlangot.” (É, 1928/29)

„A madarak és fák védelmét az iskolai kisebb kirándulások alkalmával a

környékre, valamint a természetrajzi és egyéb órákon, amidőn csak alkalom kínálkozott, a növendékek lelkére kötöttük. Megvették a növendékek a *Gyermek-Naptár* 53 példányát.” (É, 1921/22)

„Május végén félnapos kirándulás keretében tartottuk meg a kedves Madarak és Fák napját, melynek ünnepi szónoka Wolcsánszky tanár volt, előadói pedig: Farkas Márta s Harzer Lívia I., Berkó Ilona, Hegedűs Magda s Müller Zsuzsi II. és Holló Klára III. oszt. növendékek.” (É, 1930/31)

„A Madarak és Fák elmaradt ünnepét a nyári kirándulások pótolták.(É, 1943/44)

2. táblázat. Kirándulások összesített táblázata az 1938/39. tanévből

Sorozám	A kirándulás			A tanulók		A kirándulások száma
	célja	helye	ideje	osztálya	száma	
1	Földrajzi alapismeretek	Ipolypart	IX. 11	I.	60	1
2	Természetrajzi ismeretek	Erzsébet-liget	X. 14	I.	60	1
3	Kegyelet, hazaszeretet ápolása	Hősök temetője	XI. 1	I-IV.	196	6
4	Természetrajzi ismeretek	Gyümölcs és kártevői ellen való védekezés c. kiállítás a városházán	XI. 25	II.	52	1
5	Gyümölcs permetezése, gyümölcs eltevése	"	XI. 25	IV.	38	1
6	Emlékművek megtekintése	Balassagyarmat	V. 22	IV.	38	1
7	Néprajzi ismeretek szerzése	Múzeum	V. 22	III.	40	1
8	" " "	"	V. 27	IV.	30	1
9	Csecsemőgondozás	Stefánia Szöv. helyisége	VI. 1	IV.	38	2
10	Néprajzi ismeretek szerzése	Nagyvásár Bgyarmat	VI. 3	IV.	35	1
11	Madarak és Fák Napja	Városi Nagyiliget	VI. 4	I-IV.	192	5
12	Néprajzi ismeretek szerzése	Múzeum	VI. 4	II.	54	1
13	Természetrajzi ismeretek	Erzsébet-liget	VI. 5	I.	60	1
14	" " "	" " "	VI. 5	II.	54	1
15	Kegyelet és hazaszeretet ápolása	Hősök temetője	VI. 5	I.	46	1
16	A tej feldolgozása	Tejcsarnok	VI. 6	IV.	38	1
17	Virágápolás és boltgárkertészet	Virág- és boltgárkertészet telepe	VI. 7	IV.	38	1
18	Geológiai kirándulás	Balassagyarmat határa	VI. 8	IV.	37	1

„Az idén hazánk fővárosának megismerését tűztük ki tanulmányútunk céljául. Hadd lássák növendékeink közvetlen közelről, ami a miénk; ... s tanulják megbecsülni, szeretni, ami magyar érték s amiért idegenek is lelkesednek.

Végigsétáltunk európai hírű állatkertünkön, megfigyelve az állatok jellemző vonásait, szokásait, életmódját. ... E délelőtt folyamán gyönyörű Margitszigetünket is élvezhettük. ... eljutottak a kirándulók a sziget felső részében fakadó +43 C kénes forrásig, onnan a pormentes, üde levegőjű, vadregényes utakon Árpádházi Boldog Margit rombadőlt kolostoráig.” (É, 1929/30)

„...1-1 órás föld- s természetrajzi kirándulást tettek növendékeink, sőt néhány magyar dolgozati- és rajz óra előtt is fölkeresték a Kis Ligetet bangu-latkeltés vagy a fák őszi színpompájának megfigyelése céljából.” (É, 1930/31)

ISKOLAI ÜNNEPSÉGEK

Rendszeresen említik az iskolai ünnepeket is, amelyeken a nemzeti ünnepek, történelmi megemlékezések, tanévnitók, tanévzárók mellett a *Madarak és Fák Napjának* ünneplése szintén kiemelt eseményként szerepel, néhány esetben a műsora teljes ismertetésével (9-10):

„A Nagyliget árnyas berkei s kedves tisztása méltó színhelyül szolgáltak a hasznos fák és madarak ünnepének, melyet Dr. Lenkeiné tanárnak az ünnepelt madarak és fák érdekében tartott védőbeszéde vezetett be.” (É, 1931/32)

A műsor többi pontja volt:

1. Vörösmarty: Madárhangok. Szavalja: Földes Ilona IV. 2. Bognár: Májusi dal. Karének. 3. Vargha: Télien a nyaralóban. Szavalja: Erdész Margit III. 4. Darú megjön, meg a gólya. Népdal. 5. Kozma: Fecskefészkek. Szavalja: Osztrozics Mária III. 6. Árnyas erdőben. Karének. 7. Petőfi: Anyám tyúkjá. Szavalja: Müller Judit I. 8. Endrődi: Tyúkanyó. Szavalja: Ádám Pirokska II. 9. Farkas I.: A madár. Szavalja: Miklós Erzsébet II. 10. Ott a hős lombok közt. Népdal. 11. Gyulay: Krisztus és a madarak. Szavalja: Komenda Erzsébet, I. 12. Goll: Pacsirta. Karének.

„Kirándulással egybekötött, gazdag műsorú ünnepség keretében tartotta meg intézetünk a *Madarak és Fák Napjá-t*. A nap jelentőségéről Csala István beszélt.” (É, 1939/40, a fiúiskola kötete]

Tanév végén rendszeresek voltak az évközi rajz- és kézimunkákból rendezett kiállítások. Az egyik részletesebb leírásból tudható, hogy a rajzórakon is gyakran előkerülhettek természeti formák, állatok, növények:

„Míg az összefoglaló ismétléseken értelmi fejlődésükről adtak számot növendékeink, a rajz- és kézimunka kiállításon kézügyességükről tettek tanúbizonyságot. ... A rajzok az oktatás menetének fokozatait tüntették fel. Volt köztük ... lepkék, bogarak rajza és festése, virágok festése természet után, tervezés virág-, lepke-, bogár-motívumokból.” (É, 1931/32)

ÁLLAT- ÉS NÖVÉNYVÉDELEMRE, VALAMINT A VIRÁGOK SZERETETÉRE NEVELÉS

„A tanártestület. . . kertészeti- s háztartási gyakorlatok elvégzésére nagy gondot fordít” (É, 1928/29)

A tanulmányi ügyekkel foglalkozó rész rendszeresen visszatérő témái közül az oktatófilm, az állat- és növényvédelem, valamint a virágok szeretetére nevelés be-

kezdése érinti leginkább az általam vizsgált témát. E fejezetben gyakran említik a *Madarak és Fák Napját*. E nevelési célzatú tevékenységek iskolai tanórák keretében (a természetismereti tantárgyak megoszlása a 4. és 5. sz. ábrán) és tanórákon kívül egyaránt folytak.

„Az állat- és növényvédelmet növendékeink teljesen magukévá tették. Itthon telelő hasznos madaraink védelmére a téli inséges időben az iskola udvarán és kertjében több helyen madáretetőt állítottak fel, azokat rendszeresen olajos magvak keverékéből összeállított eleséggel látták el. Dícséretet érdemelnek az I-ső oszt. növendékei, akik szombatonként megfelelő mennyiségű madárkalácsot készítettek s azt főleg cinkék etetésére függesztették ki. Madáretetőt 37 növendék állított fel. Fészekodúk elhelyezésében 28 tanuló segédkezett. Madáretetőt 170 tanuló végzett. 174 növendékünk közül 58 ültetett fát, vagy ilyen munkánál segített, összesen 92 drb. gyümölcs-, illetve dísz-, vagy haszonfát.” (É, 1938/39)

„A virágok szeretetére nem volt nehéz ránevelni növendékeinket. ... A mi lányaink az idén is Lenkeiné tanár vezetése mellett kertészkedtek. Maguk bordták össze, ültették ládába s onnan ki a szabadba, maguk öntözték, gyomlálták, gondozták a virágokat, melyek nyáron az ablakokat és előkertet, télen az osztálytermet díszítették.” (É, 1932/33)

„Igyekezett a tanártestület rávenni a gyermekeket az állatokkal és növényekkel való helyes bánásmódra. Számtalan alkalom kínálkozott erre a természetrajz, háztartási órákon, a Kis- és Nagyligetben tett gyakorlati sétákon, kisebb-nagyobb, helybeli és vidéki kiránduláson, de főleg a Madarak és Fák napján. Ezen a napon – melyet faültetéssel kapcsolatban – csak június havában tarthattunk meg, Lenkeiné tanár alkalmi beszéde, ideillő dalok, mesék, költemények és kis szindarabok ajánlották a fogékony szívű gyermekek figyelmébe, oltalmába az ünnepelt madarakat és fákat.” (É, 1932/33)

A tanév során gyakran tettek kisebb-nagyobb tanulmányi sétákat az iskola mellett lévő Nagyligetben, ebből a szempontból nagyon szerencsésnek tartom az iskola helyének megválasztását, természetesen a ligeten kívül más, a városra igen jellemző természeti helyekre is ellátogattak:

„...Annál többször keresték azonban növendékeink tanári vezetéssel az Ipolypartot, ... sokszor megfordultak a Kis- és Nagyligetben, ahol vagy a természetben folyó életet figyelték meg és állat- s növényvédelemre kaptak lelkes buzdításokat; vagy dolgozat- és rajzórák előtti bangulatkeltés s az őszi szinpompában és tavaszi életfakadásban való gyönyörködés végett keresték fel a legszebb helyeket. Tanári vezetéssel jártak ki a Hősök Temetőjébe sírokat gondozni, díszíte-

ni; kertészeti telepre melegágy készítést, palántázást, virággondozást megfigyelni... (É, 1932/33)

A történeti részben már említett *tankertek* nem csupán a századforduló előtti években, hanem később, a feljegyzések alapján a '20-as években ugyanúgy, mint a '40-es években is működtek. Az elméletben tanultak elsajátítására jó alkalom volt a kert növényeinek gondozása. Természetrajtot csupán az első két évben tanultak, viszont más, természetismerethez köthető tantárgyak (pl. mezőgazdaságtan) keretében a kert gondozása a felsőbb évfolyamosoknak is feladatuk volt.

„A növényvédelem és növénygondozás idevonatkozó kérdéseit a mezőgazdaságtan órákon beszélték meg. Egy kis gyakorlóterülettel is rendelkezik az iskola. A III-IV. osztályos fiúk Kollárovi László ált. iskolai tanító szakszerű irányítása mellett itt gyakorolták elméleti ismereteiket.” (É, 1946/47)

OKTATÓFILMEK

„A tanulmányi színvonal emelésének, az értelmi képzésnek szolgálatában állott ez iskolai év folyamán is az oktató film és a tanulmányi kirándulás.” (É, 1928/29)

Az 1924/25-ös tanévtől a filmes szemléltető oktatás bevezetését kötelezővé tették, ezért az iskola nagyobb összeget fordíthatott a szemléltető eszközök vásárlására. Azokban az időkben még néma képsorok voltak, hozzájuk a tanárok mondták a magyarázó szöveget. A film a korszak nagy újdonsága volt, s mint vizuális tanítási segédeszköz, az alább leírtak szerint a tanításban sikeres is, és emellett igen haladó szemléltető. Az étesítőkből említett filmek nagy hányada a természetismeret tárgykörébe tartozott.

„Az egész világ pedagógusai az ismeretközlés nagyrabívatott, szép reményű, kiválóan fontos eszközéül tekintik már régóta a láncképeket, de még nem sikerült azokat az iskolai kultúra szolgálatába állítaniuk. A mi bölcs Közoktatásügyi Miniszterünk az érdekem, hogy a kötelező filmoktatással a külföldet megelőztük.” (É, 1929/30)

„A tanító film ...kezdi méltó helyét elfoglalni a leghathatósabb tanítási eszközök sorában. Nagyon szép film volt a Balaton, melyet Mészáros tanár kalauzolása mellett élveztünk végig. ...Az Alaska című szép filmmel kapcsolatban a Jukon folyó völgyébe és a Jeges tenger partvidékére vezetett expedíció történetét s a jéghegyek keletkezésének módját Molnár igazbelyettes beszélte el. A növények életét szemléltető tanulságos képsorozat-

hoz s a budapesti állatkertről szóló felvételekhez Lenkeiné tanár fűzött magyarázatokat.” (É, 1928/29)

EGYESÜLETEK, SZAKKÖRÖK

Egy nagy múltú iskolához méltóan több *egyesület, szakkör* is működött, működik az intézetben. Évtizedeken keresztül tevékenykedett a Madách Imre Önképzőkör, a fiúiskola újbóli megalakulásától pedig a Mikszáth Kálmán Önképzőkör is. Az iskolai sportélet, ahogyan ma, úgy a korábbi évtizedekben is magas színvonalú volt (leány- és fiú sportkörök), s ez jellemezte az énekkari tevékenységet is. Az Ifjúsági Vöröskereszt Csoport is évtizedeken keresztül jelen volt az iskola életében, az Ifjúsági Segítő Egyesület szintén, mely a szegény sorsú tanulók tankönyvekkel való ellátása érdekében alakult. (Borovszky, 1911) Előbbi tevékenységéhez kötődően több '20-as évekbeli értesítő is említi, hogy *gyógynövények gyűjtésével* és árusításával befolyt pénzt jótékony célokra fordították. Néhány évig működhetett a turista szakosztály, erre utalnak a következő sorok is:

„A turista szakosztály tagjaival Drégelyvárába rándult ki pünkösdi hétvégén a vezető tanár. Ilyenformán egy vidáman eltöltött, kellemes nappal viszonzta a kör tagjainak buzgóságát...” (É, 1929/30)

A 1941/42. tanév értesítőjében találtam az első említést a *Zichy Nándor-cserkészcsapat* működéséről, bár jóval korábról származik a következő bejegyzés:

„A május 15.-iki értekezleten – kir. Főigazgatói rendelet értelmében – Kiss Aranka tanár a cserkészlet és világjamboree jelentőségét fejtegette. Alapos tanulmányt dolgozott ki a cserkészlet keletkezéséről; rámutatott ... a magyar cserkész fő jellemvonásaira. ... áttért a gödöllői jamboree nagyszabású előkészületeinek, a nemzetre és az egész világra szóló jelentőségének ismertetésére.” (É, 1932/33)

e) A fiúiskolai 804. sz. „Zichy Nándor”-cserkészcsapat. Az eddig férficserkészeket toborzott 804. sz. „Zichy Nándor” cserkészcsapat ebben az iskolai esztendőben a csapat nevének, számának és szervezőtestületének fenntartása mellett ifjúsági cserkészcsapattá alakult. A csapat szervezőtestületének elnöke dr. Lippay Lajos plébános, társelnöke Wolcsánszky János igazgató. A szervezőtestület tagjai még: Királdi Károly és Sáros Miklós tanárok.

A városi őrvezetői tanfolyamon 5 cserkészünk nyert kiképzést s kaptak megbízást a csapat őrseinek vezetésére. Többször rendeztek számcsatával, megfigyeléssel és tábornúzzal kapcsolatos, jól sikerült kirándulást. Ez alkalmakkor a sátorverést, a tábori munkákat, a morzézást is gyakorolták. Egyízben a városban kémkereső versenyt rendeztek. Csapatgyűléseket átlag hetenként tartottak. A felszerelés csaknem teljes hiánya és a kezdet nehézségei miatt még sok függő kérdést kell megoldani. Azonban a fiúk lelkesedése és a munka lendülete reményt nyújt arra, hogy egy közeli táborozás kapcsán a csapat egyöntetű szervezete és cserkész kiképzése tökéletesen kialakul.

A cserkészcsapat táborairól, eseményeiről olvastam az 1943/44-es évkönyvben, ahogyan az 1946/47-es évkönyvben is. Intenzíven gyarapodott a tagok száma, s egyre több tábort (próbatábort és kéthetes nagytábort) is szerveztek az évközi ünnepek, megemlékezések mellett.

„Fiú-növendékeink a 804. sz. Zichy Nándor cserkész-csapatban tömörültek. Hetenkint volt őrsi óra és 3 hetenkint csapatgyűlés. Itt sajátították el a fiúk a legszükségesebb cserkész-tudnivalókat. ... 30 újonc tette le a cserkészfogadalmat a Szalézi udvarán.” (É,1946/47)

SZERTÁRAK, TANKÖNYVEK ÉS A KÖNYVTÁR

„A tanártestület ... gyarapítja a szertárakat, hogy szemléltetve taníthasson; növeli a tanári- s ifjusági könyvtár állományát, hogy tanár és tanítvány minél több, hasznosabb, érdekesebb könyvet olvashasson.” (É, 1928/29)

A szertárakat minden értesítőben megemlítették. Míg a 20-as években csupán a gyarapodás tényét vagy elmaradását jegyezték le, addig a '30-as évektől táblázatban foglalták össze a részletes kimutatást a készleten lévő darabszámokkal és az esetleges bővítésekkel együtt. A szertáraknak volt felelősük, az adott szertár jellegétől függően más-más tanár. Az ún. „természetrajzi szertár óre” a „mennyiség- és természettudományi” szakos tárgyakat tanítók egyike volt. Mikor a tanárok és növendékek száma, sőt, a szertári készlet is gyarapodott (később volt külön állattani és növénytani szertár), több tanárt is kijelöltek erre a posztra. Az alábbi idézetből tudjuk, hogy a '20-as években külön kertészeti szertár is volt:

„A két iskola közös igazgatás alatt állott, tanárai közös értekezleteket tartottak, a felszerelési tárgyakat közösen használták. A leányiskolának azonban külön könyvtára, kézimunka s kertészeti szertára volt s külön földabroszokkal rendelkezett.” (É,1928/29)

4.) Iskolai felszerelések értéke.

Tételek	Fiúiskola						Leányiskola							
	Gyarpodás			Állomány			Gyarpodás			Állomány				
	Műt. darab	Szöveg	Érték	Darab	Érték	f	Műt. darab	Szöveg	Érték	Darab	Érték	f		
I. Bútorzat	—	160	4574	44	160	4574	44	2	—	33	80	444	3502	86
II. Házi és irod. felsz.	—	—	—	—	1	39	—	—	—	—	—	281	2413	85
III. Tört.-földr. szertár	1	1	52	—	8	181	—	—	—	—	—	174	1495	36
IV. Állattani	30	—	71	—	30	71	—	—	—	—	—	266	276	72
V. Növénytani	—	—	—	—	30	18	90	—	—	—	—	105	26	62
VI. Ásványtani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	138	19	—
VII. Természettani	2	—	770	—	7	1027	64	—	—	—	—	219	2549	56
VIII. Vegytani	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	70	41
IX. Rajz, mértani	—	—	—	—	12	35	—	—	—	—	—	342	266	10
X. Testnevelési	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	446	1604	81
XI. Kézimunka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	132	46
XII. Ének	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34	853	39
A. Tanári könyvtár	1	6	47	30	88	209	68	33	6	296	10	1991	5219	—
B. Ifjúsági könyvtár	10	1	50	—	11	50	—	14	2	83	50	1082	1477	17
C. Képek, szobrok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	177	82
Összesen:	44	168	5564	74	353	6206	26	49	8	413	60	5057	20085	13

3. táblázat. Szertári kimutatás 1941/42. tanévből

Megjegyzés: ebben a tanévben a természetismereti szertárak a leányiskolában nem bővültek, viszont az összesítésből jól látszik, hogy igen gazdag szertári készlet állt rendelkezésre: állattani 266 db, növénytani 105 db; az újonnan alakult fiúiskola szerény szertári készletét viszont 30-30 tétellel bővítették ebben a tanévben.

Több értesítőben is olvastam utalást egy természetismereti terem szükségességéről. A következő idézet e külön terem kialakítására utalhat:

„...a vegytan és természettan tanára által már régen sürgetett, régen nélkülözött kísérletezési asztalt emelvénnyel együtt a legtágasabb termek egyikébe beállíthattuk. A vastag tölgyfalappal ellátott, hatalmas alkotmány 3 fiókkal, kétfelől a szükséges tanszerek, eszközök elhelyezésére szolgáló fiülkékkel, lényegesen megkönnyíti a tanár munkáját, a számtalan apró-cseprő eszközzel, sokféle anyaggal végzett kísérletek bemutatását.” (É, 1929/30)

A tanulók tankönyveit először az 1931/32-es tanév értesítője sorolja fel. A 4 osztályos képzés első két éve során folytattak természetismereti témájú tanulmányokat. Ehhez a leányiskolák részére a Móra-Wagner: Természetráj I-II., a fiúiskolák részére Dr. Greguss Pál: Az állatok és növények életmódja I-II. volt a mérvadó.

A könyvtár gyarpodásáról konkrétabb leírások inkább csak a negyvenes évek év-

könyveiben szerepelnek. Az 1941/42. tanévi felsorolás 35 újonnan beszerzett könyve közül 16(!) természetrajzi ill. többé-kevésbé biológiai témát dolgoz fel.

Az 1943/44. tanévi könyvtári bővítés eredményeképpen Dudich Endre: Az állat és élete II. és Jávorka Sándor: Magyar flóra (növényhatározó) beszerzésére került sor. A 1940/41. tanévi felsorolt folyóiratok között pedig szerepel a Természettudományi Közlöny, az 1928/29. tanévben pedig „*a nagy Brebm*”-ként emlegetett értékes sorozattal való gyarapodásról találtam feljegyzést.

AZ 1881-1896. ÉS 1921-1947. IDŐSZAK ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

A századforduló előtti időszak értesítőinek az 1. ábrán összefoglalt kötetait tanulmányoztam. Az első, igen szembeötlő különbséget a '20-'40-es évek füzetéhez képest a nyelvezetében láttam, annak ellenére, hogy a későbbi időszak értesítőinek nyelvezete is nagyban különbözik a maitól: „*Az iskolához érkezett nevezetesb rendeletek: ... 37 tanulónak a tandíj elengedtetik s 25 tanuló tankönyvvvel elláttatik.*” (É, 1881/82)

A természetismerettel szorosabb kapcsolatban lévő tantárgyak megoszlását a két vizsgált időszakban a 4. és 5. ábrán foglaltam össze:

4. táblázat. Természetismerettel kapcsolatos tantárgyak megoszlása a különféle évfolyamok között (1881-1896)

Tantárgy	Füúiskola	Leányiskola
Természetrajz	I-II-III.	I-II.
Természettan	IV-V.	III.
Egészségtan	V-VI.	IV.
Gazdaságtan	VI.	III.
Háztartástan és kertészet		IV.

5. táblázat. Természetismerettel kapcsolatos tantárgyak megoszlása a különféle évfolyamok között (1921-1947)

Tantárgy	'20-as évek első fele	'20-as évek második fele, '30-as évek	'40-es évek
Természetrajz	I-II.	-	-
Növény- és állattan	-	I-II.	I-II.
Természettan	IV.	III-IV.	III.
Élet- és egészségügy	IV.	IV.	IV.
Háztartási ismeretek	IV.	IV.	IV.
Mezőgazdasági ismeretek (csak a füúiskolában)	-	I-IV.	I-IV.

A századforduló előtti iskolai értesítők tanúsága szerint már abban az időben is nagy hangsúlyt kapott a tankert, melyben az elméletben tanultak megerősítésére szereztek gyakorlatot a növendékek:

„A fiúiskola IV. V. VI. oszt. tanulói gyakoroltattak a faiskola teendőiben; a leányiskola tanulói pedig a konyhakertészetben, az e célra berendezett kertbelyiségekben.” (É, 1881-82)

Meglepő volt számomra a természetismereti témájú szertárak gazdag felszereltsége, melyet alkalmanként bővítettek. A szertári kimutatások között szerepel a tankertek felszerelése is: *„Faiskolai s kertészeti eszközök. 3 kapa, 3 ásó, 1 gereblye, 2 öntözőkupa, 1 targoncza, oltókés, nyeső olló, kerti fűrész.” (É, 1881-82)*

A 19. század végi kötetek leírásai a századforduló utáni értesítőkhöz viszonyítva lényegesen „szűkszavúbbak”, tényközlőek és lényegre törőek, tömondatokban fogalmazottak. Az 1890-es évek elején tűnnek fel először iskolai ünnepekre, eseményekre utalások, viszont ezek csupán az évközi ünnepélyektől eltérő, rendkívüli alkalmakra vonatkoznak (pl. iskolai sportverseny, Széchenyi születésének évfordulója). Kirándulásokat, egyesületeket sem említenek, kivételt képez az 1890/91-es tanévtől megalapított Madách-kör, melyről a továbbiakban külön fejezet szól. Ezt követően évről évre egyre több leírás, fejezet található az iskola életéről, valamint a rotatokon belüli egyes témák is jobban elkülönültek.

Érdekességként említem az ösztöndíjak, jutalmak között szerepelt bejegyzést: *„A gazdasági gyakorlatokban tanúsított szorgalomért a faiskolából 3-3 db oltvánnyal jutalmaztatott: VI. osztályból: Molnár Imre és Plachy János” (É, 1881/82)*

Az 1886/87-es tanévtől tesznek említést a tankönyvekről, melyek tantárgyanként a következők voltak:

Természetrájk: Kriesh Ásvány-növénytan, Kriesh Állattan, Kriesh-Simonkai: Növénytan, 1890-től: Wesstein-Pásti Természetrájk I-II.

Természettan: Dékány-Crúger: Természettan, Miklós Gergely Növénytan, Miklós Gergely Állattan, 1890-től Bein Károly Természettan leány isk. sz. *(ámára)*

A századforduló előtti és utáni időszakok értesítői a talált adatok alapján természetismereti vonatkozásban kevésbé összevethetőek, ugyanis számomra nem derült ki, hogy nem voltak pl. olyan kirándulások, események, melyek e témához köthetőek, vagy esetleg akkoriban még nem jegyezték le ezeket az értesítőkbé.

Kilenc-tíz folyóirat és közlöny járt rendszeresen az iskolának a vizsgált időszakokban. Ezek között mindkét tanulmányozott időszakban szerepelt a Természettudományi Közlöny.

KONKLÚZIÓ

Összesen 38 db iskolai értesítőt tanulmányoztam 66 évet átíelve, melyek közül 13 db az 1921-47 közötti, 25 db pedig az 1881-96 közötti időszak tanéveiből származik. Az első időszak kevésbé részletezett értesítőiből az általam tanulmányozott témában legfőképp a tantárgyakra, néhány kötetéből a tankönyvekre és a tankertek működésére lehet következtetni. A második időszak értesítői sokkal részletesebb leírást tartalmaznak: az adott tanév eseményei, kirándulásai, ünnepei mellett rendszeresen említést tesznek az egyesületekről, azok munkájáról, eredményeiről is. Említést tesznek az 1920-as évek újonnan kiadott tanügyi rendeleteihez igazított nevelési, oktatási teendőkről, és minden esetben írnak a Madarak és Fák Napjával kapcsolatos programokról, még abban az esetben is, ha a kedvezőtlen időjárás miatt azt elhalasztani kényszerültek. E tanulmánynak nem tárgya, de munkám folytatása lehetne a korabeli oktatásügyi rendeletek értesítőkkel való párhuzamba állítása, valamint részben független munkaként az akkori tankönyvek anyagának vizsgálata.

Az iskolai értesítők is sugallják, hogy az oktatáspolitikai fejlődésével, az 1920-as évektől életbe lépő újabb és újabb oktatási rendeletekkel az iskolai oktatás mellett a tanulók nevelése is egyre nagyobb hangsúlyt kapott, ezáltal érezhető a fokozatos átalakulás, fejlődés a tanítás és nevelés módszertanában. A nevelési feladatokba a '20-as évek közepétől a szülőket is aktívan bevonták (1921-től lett kötelező a szülői értekezletek megtartása), s a '40-es évekre megjelent az értesítőkből az otthon történő faültetés és a madáretetés is. Természetismereti, természetvédelmi szempontból ezt a nevelési feladatot az iskolákban a Madarak és Fák Napjának rendszeres ünneplése és a további évközi programok, kirándulások szervezése hatékonyan szolgálta.

3. kép. Az iskola mai épülete

Az értesítők, évkönyvek tanulmányozása számomra nagyon érdekes, egyben szó-rakoztató és tanulságos is volt: egy régmúlt világba csöppentem, ahol az irodalmi kifejezőképesség a korabeli fogalmazási stílussal és szóhasználattal ötvözve számomra szokatlan, de mindenképpen pozitív és feltöltő élményt adott. Éppen ezért nehéz volt megállni, hogy ne kalandozzam el a témától. Néhány problémafelvetés, megjegyzés pedig meglepődésemet váltotta ki: bizonyos esetekben korunk – számomra „haladónak” vagy mainak hitt – szemléletét, problémáit láttam nyolcvan-száz év távlatából.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Balogh Sándor (főszerk., 1977): *Balassagyarmat története 896-1962*. Balassagyarmat Város Tanácsa.

Kiss Árpád Általános Iskola honlapja (<http://www.kiss-bgyarmat.sulinet.hu/iskolankrol.htm>)

Emlékkönyv 1875-2000. Az iskola fennállásának 125. évfordulójára, KÁÁltl, Balassagyarmat.

Borovszky Samu (szerk., 1911): *Magyarország vármegyéi és városai – Nógrád vármegye*.

Balassagyarmat. (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0013/17.html>)

Az 1. ábrán felsorolt 38 db iskolai értesítő és évkönyv.

KÖZLEMÉNYEK

A TRIPTICHON KÖZÉPSŐ ALAKJA – ALEKSANDER LEWIN

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

Ez az írás – mely 2015 tavaszán a budapesti Lengyel Intézetben Gyóni Lajosné emlékének szánt, a magyar-lengyel pedagógiai kapcsolatokról szóló, lényegében az Öreg Doktorról, Janusz Korczaktól, a varsói-treblinkai mártír magyarországi kultuszát ápoló tanítóképző intézeti tanárig, lengyelesen mondva Gyóni Zoskaig terjedő ívet áttekintő konferencián elhangzott előadás nyomtatott változata –, Aleksander Lewin emlékének szenteli gondolatait.

Időutazást teszünk a hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére. Néhányan még emlékezünk arra, hogy ebben az időben milyen szívesen járt a fiatal magyar értelmiség Lengyelországba, szabadabban érezvén magát, mint itthon: jó és friss jazzt hallgathattak a koncerttermekben, absztrakt festők műveiben gyönyörködhetett a kiállítótermekben. A hazai pedagógiai könyvkiadásnak is különösen kedvelt művei, izgalmas olvasmányai voltak (az itteni, némiképpen dohosabb tankönyvek világához képest) a lengyel szerzők munkái. Faltuk Ludwig Chmaj kötetét (Utak és tévutak a XX. századi pedagógiában), teljesebb tablót láthattunk a reformpedagógiai hagyományról, kevesebb nyomát a „pedológiai párthatározat” összeesküvés-elméletének. Izgatottan tárgyaltuk Suchodolsky könyvét (A jövőnek nevelünk), ez az újragondolt dimenziója a (makarenkói szlogenből ismert) „holnapi nap örömeinek”, változások szelét ígérte, s szemlélete is eltért az eddigre lesújtóan dogmatikusnak olvasott hazai „szocialista pedagógiától”. Ebbe a sorba igazodtak Lewin munkái is, s személyes jelenlétét is nagy kíváncsisággal fogadtuk.¹

Emlékeztetnék arra, hogy még messze van a lengyelországi válság, idehaza a reformmal kacérkodik az értelmiség, a társadalom, az oktatás, a pedagógia világa is. Ebben az optimista, stabilitást mutató kontextusban, békés Európában alakultak ezek a kapcsolatok.

Akkor Aleksander Lewint is elsősorban mint kortársat ismertük, olvastuk és hallgattuk. Később – jóformán halála után – tudtuk meg élettörténetét, művének egészét. 1915 decemberében – tehát száz esztendeje – született, s lengyel életrajzírói szóvá teszik: zsidó családban. 2002-ben 87 évesen hunyt el. Pályájának utolsó 15-20 évről semmit nem tudtunk.² Alapos életrajzot mutat be a lengyel Wikipédia. Ennek adataira támaszkodunk.³ Az életrajzban világossá válik a Korczakhoz fűződő

kapcsolat: 1937-től 1939-ig (22-23 évesen), majd 1946-tól 1979-ig dolgozott a Dom Sierotban, az Öreg Doktor vezette híres intézményben. A fiatalkori ciklus arra utal, hogy maga is idősebb növendéke volt a jeles intézménynek.

Izgalmas a két évszám-pár közti időszak is. Megtudjuk, hogy a háború alatt lengyel gyerekek árvaházát vezette az Uralban. A II. világháborúnak a lengyel nemzetre mért csapásait folyamatosan tárja fel a történelem. Az urali gyermekotthon történetét maga Lewin is csak élete alkonyán írta meg.⁴ A lengyel ellenállás sok szereplőjét evakuáltak-száműzték az Urálon túlra a szovjethatalom hatóságai – így érkezettek a gyerekek is e vidékre. A fiatal pedagógus a korczeni elveket alkalmazta itt is. (A könyv ismertetésére visszatérünk, adóssága ez a 20. századi neveléstörténetnek.) Mindenesetre megjegyzik az életrajzírók, hogy hazatérve a háború utáni hazába, az Árvaház egykori gyermek és felnőtt lakóinak treblinkai mártírünnéről értesülve belép a Lengyel Egyesült Munkáspártba⁵. 1948-ban diplomát szerez, 1974-ben már professzor.⁶ A varsói Országos Pedagógiai Kutatóintézet vezető munkatársa lesz. A Korczak-összkiadás szerkesztőbizottsági elnöke, a hagyaték gondos őrzője (majd 1978 után ennek létrehozásakor a Nemzetközi Korczak Társaság elnöke is lesz). 1968-ban Makarenko-kutatócsoport élére áll. Készül a munkásságát meghatározó (majd 1986-ban könyvformát öltő) „triptichon”, a varsói lengyel-zsidó Janusz Korczak, a szovjet-orosz Anton Makarenko és a francia Celestin Freinet pályájának és munkásságának együttes végiggondolása: az analógiák feltárása, az egybefűződő hármasság örökség felmutatása.

1978-ban nagy feladatra kap megbízást: négy éven át dolgoznak a Janusz Korczak Ifjúsági és Gyermekcentrum tervén. Az archívumot, kutatóintézetet, múzeumot, óvodát, iskolát, gyermekotthont integráló létesítmény végül nem jött létre, elsodor-ta a válság. Az életrajz a pálya utolsó, érett negyven esztendejének munkáit sorolja fel. Ez tizenöt kötet. Jellegzetes, hogy harmaduknak címében szerepel a nagy előd, s másik öt munka szenteli tárgyát a „nevelés rendszerének”. (A poltavai előd munkássága is négy könyv címében jelenik meg.) Jelképes, hogy az utolsó kötetek is a két vezérmotívumot tartalmazzák. (1999-ben: Korczak znany i nieznan – Az ismert és ismeretlen Korczak –, 2001-ben: Twórcza praca nad systemem wychowania – Alkotómunka a nevelési rendszerben.)

A magyar olvasó – erről az írás bevezetésében már szóltam –, ismerhette a Lewin életmű fontos darabjait. Adózzunk tisztelettel Illés Lajosné munkássága előtt, aki kiadói szerkesztőként – más fontos, az összehasonlító pedagógia szempontjából akkor is, most is nélkülözhetetlen művek fordítására – nagy hangsúlyt fektetett a Lewin-művek hazai bemutatására. És tisztelegjünk Petrikás Árpád emléke előtt is, aki Lewin hazai látogatásainak kezdeményezője, szervezője volt.

Az 1970-ben írt O systemie wychowania A nevelés rendszere címmel 1973-ban jelent meg A pedagógia időszerű kérdései külföldön című sorozatban. A kötet nagy hatással volt a hazai gondolkodásra. A „rendszerelmélet” maga Petrikás is, de főként Gáspár László alkalmazta, hivatkozta a „szentlőrinci modell” előkészítéseként.⁷

Az iskolafunkció rendszerszerű szerveződésének négy ágense (ti. „nevelő – oktató – gondoskodó – környezeti-társadalmi”)⁸ nemcsak utóbbira gyakorolhatott hatást, de kimutatható a szellemi kapcsolat Vészi János „alfa”-koncepciójával is, hiszen az iskolának a helyi társadalom integrált kulturális központjaként való megközelítése – utópiája – közös gondolat.⁹ A „központi és helyi” elképzelések arányos osztozkodásának elve pedig bizonyára forrása lehetett Mátrai Zsuzsa tiszakécskei „fifty-fifty”-programjának. (A nagy „triptichon”, mint hivatkozás, e műben is megjelenik.)

Idézzük fel ennek néhány máig érvényes gondolatát: *„...leszögezhetjük, hogy az adott intézményben kialakuló nevelési rendszer az általános és helyi elemek eredője. A felsorolt tényezők sajátos rendszerének hatására ugyanis minden egyes intézmény nevelési rendszere kissé más lehet, és kell is, hogy legyen... az egész oktatási rendszer annál jobban tud fejlődni, minél elevebb minden egyes iskolában a helyi szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelő rendszer kialakítására irányuló útkeresések és önálló erőfeszítések léghőre.”* (Lewin, 1973. 20-21.o.)¹⁰ Másutt: a nevelési rendszer létrehozásához *„...elsősorban arra van szükség, hogy tudatosítsuk azokat a legfontosabb célokat és feladatokat, amelyek az adott történelmi időszakban az egész oktatási rendszer előtt állnak.* Társadalmi rendszerünkben ez azt jelenti, hogy pontosabban meg kell határozni az egész oktató-nevelő munka vázául szolgáló eszméi, tudományos és társadalmi tartalmakat.

Az alapvető célok, feladatok és tartalmak ismeretében világosabban tudatosítani kell azt a funkciót is, amelyet az adott nevelési intézmény típusa (óvoda, gyermekotthon, általános iskola, középiskolák stb.) az általános oktatási rendszerben betölt.

A lehetőségekhez mérten alaposan tanulmányozni kell az adott társadalmi környezet igényeit, hagyományait és fejlődési távlatait, a szülők beállítottságát, a tanárok pedagógusi hajlamait.

Figyelembe véve a nevelési rendszer általános elveit és helyi feltételeit, mérlegelni kell végül, milyen pedagógiai eszmék biztosíthatják az adott körülmények között a nevelés, legnagyobb hatékonyságát. Az itt szóban forgó eszmék eleinte gyakran meglehetősen általános formában lépnek fel. Idővel azonban – a tapasztalatok és gondolkodás hatására – egyre konkrétábbá válnak, s megkönnyítik a legmegfelelőbb nevelési rendszer kiválasztását. ...” (Lewin, 1973. 26.o.)

1974-ben az Illésné szerkesztette, a már hivatkozott sorozatban Embereszmény a pedagógiában címen jelent meg tanulmánykötet kortárs lengyel szerzőktől. Benne Lewin Makarenko-dolgozata az „eszmék vándorlása” termékeny gondolatával. 1978-ban a nemzetközi Korczak-év tiszteletére közölte a Pedagógiai Szemle Korczak-tanulmányát. Ez az egyik első jelentős hazai közlemény az Öreg Doktorról. Életszerű emlékek és igényes elemzés jellemzi e munkát.

1981-ben a Neveléstörténeti források és tanulmányok című, a reformpedagógiai örökség újratanulását szolgáló jelentős, bátor sorozatban megjelent Pedagógiai for-

rások című tanulmánykötetben jelenik meg Korunk és Makarenko címen hosszabb tanulmánya.¹¹ Az érzékeny elemzésben a „desztalinizáció” friss szelei érzékelhetők, az elemzés közel áll Pataki Ferenc korszerű Makarenko-értelmezéséhez.¹²

A Pedagógiai Szemle 1984. évi 9. száma közöl recenziót az alig egy éve, 1983-ban megjelent Lewin-kötetről (Pedagogiczny Misly Korczaka – Janusz Korczak Pedagógiai gondolatai). A recenziónak a lap 385. oldalán olvashatjuk a napjainkban is sokszor emlegetett, a gyermekközpontúságról szóló, az életműre különösen jellemző korczaki eszméket Gyóni Zoska magyarárásában. (*„A gyermekek máris emberek, és így kell hozzájuk viszonyulni... A gyermeki társadalmat az igazság, a testvériség, a jogok és kötelességek egyenlősége alapján kell szervezniük.”*)

1988-ban Petrikás Árpád hívására részt vesz a zánkai Makarenko-konferencián. Az előadás megjelent a Pedagógiai Szemle 1988. évi 6. számában, felidézve az 1960-as Makarenko Konfrontacje pedagogiczne című tanulmány gondolatait, egy friss Makarenko-kép rajzolatát. Külön érdekessége a tanulmánynak, hogy a szovjet pedagógiai progresszió „szériájában” méltatja a „hrucsovi korszak” kiemelkedő pedagógusának, a mára elfelejtett Szuhomlinszkij életművét, s szót ejt arról a Karakovszkijról, a moszkvai reform-középiskola karizmatikus igazgatójáról, aki a „gorbacsovcsina” ikonikus alakja volt, aki többször járt hazánkban is, a reformok alakulását követte nagy rokonszennvel.

Én személyesen 1987-ben találkozhattam vele Varsóban a Pedagógiai Kutatóintézetben. Kíváncsi volt, mi érdekli a magyarországi kutatót a lengyel pedagógiai valóságból. F fiatal munkatársaival ekkor a „szkola szrodwoszkova”, a „környezeti iskola” megvalósításának lehetőségeit kereste. A „környezeti iskola” fogalma a „community school” koncepcióira, a helyi társadalom szükségleteire válaszolni tudó intézményre hajaz. Mi ekkor az „általános művelődési központokhoz” fűztünk nagy reményeket. A nevelés rendszerének gondolata így kapott új értelmet a szocialista világ végnapjaiban.¹³

Aztán eltűntünk egymás szeme elől.

Munkásságában tehát ma elsősorban a korczaki örökség őrzőjét tiszteljük, egyben az iskola megújításának rendszerszerű gondolkodóját.

JEGYZETEK

- ¹ A lengyel szellemi „import” „második hulláma” még készülődik. A szükségállapot oldása után kerültünk kapcsolatba Tadeusz Willoch-hal, az 1982-es, máig hatályos Pedagógus Karta egyik szerkesztőjével, Wiesław Theisszel, a korczakistával (felesége, Barbara majd 2012-ben tart nagyhatalású előadást a Korczak-év nemzetközi konferenciáján Budapesten), Tadeusz Malinowskyval, a válságban értékeket kereső-kutató oktatásszociológussal és másokkal.
- ² Gyóni Lajosné hozott „híreket”, készült egy értő, méltató nekrológ írására, de a halál 2015 januárjában ebben megakadályozta.
- ³ http://pl.wikipedia.org/wiki/Aleksander_Lewin. Utolsó letöltés: 2015. március 27-én.

- ⁴ Aleksander Lewin (1987): Dom na Uralu: Losy dzieci polskich z Monetnej (Polish Edition)
- ⁵ Ez a hatalmat megragadó kommunista szervezet a majdani „állampárt”.
- ⁶ Nem fér kétség ahhoz, hogy 1970-ben a későbbiekben hivatkozott A nevelés rendszere című könyvében őszintén, hitelesen írja, hogy „*a szocialista rendszer – a fejlődés során jelentkező számos nehézség és akadály ellenére is – megteremti az alapvető feltételeket a korszerű nevelési rendszer létrehozásához; a) arra törekszik, hogy kivétel nélkül valamennyi gyerekre és fiatalra kiterjessze a szervezett nevelő hatást; b) egyre nagyobb anyagi és pénzügyi eszközöket fordít az oktatás és nevelés fejlesztésére; c) a nevelés problémáit az egész társadalmat érintő kérdéseknek tekinti, s a társadalom egyre szélesebb köreit bevonja megoldásukba*”. (Lewin, 1973. 45.o.). Emlékeztetnék arra, hogy a mára az újbóloldal úttörői közé sorolt Gáspár László is hasonlóképpen – és tisztességében kétségbe vonhatatlanul – ragaszkodik a megjavított szocializmus utópiájához.
- ⁷ Gáspár László (1977): *A társadalmi gyakorlat szükségletei és az általános nevelés tartalma*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Nyilvánvaló – Mihály Ottó terminológiájával élve –, hogy a „forradalmi iskola” képe jelenik meg a szövegekben, az a kép, melynek tudományos pszichológiai alapozását a szovjet Leontyevnél lelhetjük: *A pszichikum fejlődésének problémái*. Kossuth Kiadó, Bp., 1964. Első orosz kiadása 1959-ben volt.
- ⁸ Másutt: képzés, szocializálás, individualizálás, iskola és környezet együttműködése.
- ⁹ Vészi János (1980): *Alfa születik*. Tankönyvkiadó, Bp.
- ¹⁰ Vö. Loránd Ferenc *Az iskola mint a nevelés helyi rendszere* című, két részben közölt tanulmányát a Pedagógiai Szemle 1988. évi júliusi–augusztusi és szeptemberi számában
- ¹¹ Fontosnak tartom jelezni, hogy a fordítás a hűséges tanítvány, Gyóni Lajosné munkája.
- ¹² Pataki Ferenc: *Makarenko élete és munkája*. Tankönyvkiadó, Bp. Az első kiadás 1966-ban jelent meg, a második, átdolgozott pedig 1988-ban.
- ¹³ A találkozásról és a „környezeti iskoláról” beszámolhattam annak idején *Similis simile* címen a Neveléstudomány és Iskolakutatás című lap (az Országos Pedagógiai Intézet Iskolafejlesztési Központja periodikája) hasábjain. Hozzáférhető a nemrég megjelent *Portrék és útirajzok* című gyűjteményes kötetemben. Fapadoskönyvhu. kiadó, Budapest, 2012.

A VÁRPALOTAI VÁRKERTI ÁLTALÁNOS ISKOLA, SZAKISKOLA ÉS TAGISKOLÁI TÖRTÉNETE

PÁL LAJOSNÉ

A levéltári adatok alapján iskolánk jogelődjei 1948-ig, az iskolák államosításáig a helybeli magánpolgári, továbbá református, római katolikus fiú és az evangélikus népiskola voltak.¹

Szervezete: önálló, osztott, alsó-felső tagozatos, az 1950-es években 1, a '60-as években 2-3 napközis csoportot alakítottak. 1959-ig fiúiskola volt. 1959/60-ban szervezik át 12 évfolyamos iskolává Állami Általános Iskola és Gimnázium néven. Az 1963/64. tanévben kiválik, és önállósul a gimnázium.²

ISKOLÁNK JOGELŐDEI TÖRTÉNETE

EVANGÉLIKUS NÉPISKOLA

„Kezdetben az evangélikus gyülekezetnek nem volt iskolája, hanem egy buzgó egyháztag, Konkolos Péter adott a gyerekeknek 'oskolát', illetve 'oskolaszobát' a saját házában, majd 3 év múlva, 1703-ban megépítették az első iskola házat. 1763-ban a régi sövényből való iskola házat kőből újra megépítették.”³

Nagy jelentőségű volt az iskolai munkára nézve Hrabovszky György lelkész ideje, aki nagyon szívében viselte az ifjúság ügyét. 1789-ben összeállította az iskola törvényeit, amelyeket nemcsak Várpalotán alkalmaztak, hanem elküldte az egyházmegye összes gyülekezetének, hogy ennek alapján rendet tarthassanak. (*Bányai*, é. n.)

Ezeknek a törvényeknek az egyes pontjai azért érdemesek a feljegyzésre, mert sok információt megtudhatunk belőlük az akkori iskolai életéről, a követelményekről, a szokásokról, a nevelési elvekről. Ma is tanulhatunk belőlük.

A régi időkben még nem volt általános az iskolakötelezettség, ezt csak az 1868. évi törvény rendelte el. Addig a tanítótól függött, hogy lelkiismeretes munkájával mennyi gyermeket tudott megnyerni a tanulásnak. Az egyház is mindent elkövetett, a szülőket intette, s amennyire hatalmában állt, kényszerítette, hogy az iskoláskorú gyermekeik iskolába járjanak. Az 1793. május 29-én tartott egyházmegyei gyűlésen a megyebeli tanítók panaszából kiderült, hogy a keresztyén szülők iskolába járó gyermekeiket különféle okok miatt nem járatják iskolába. Ősszel később küldik őket iskolába az őszi betakarítás miatt, tavasszal pedig kiveszik őket az iskolából a tavaszi munkák miatt. Így gyermekeiket a tanulásban hátráltatják. Az iskolamesternek a bérét felében-harmadában adják be. Ennek a rossz szokásnak a megszüntetésére úgy határoztak, hogy a vallásukat követő keresztyén szülők tanköteles gyermekeiket

Szent István király napkor iskolába feladják, és Szent István napig folyamatosan járatták őket iskolába. A kántorpénzt minden gyülekezet előjárói beszedik. Az egyházmegyei gyűlés azt is elrendelte, hogy a prédikátorok ősszel és tavasszal a gyermeknevelésről és az iskolák hasznáról is mondjanak prédikációt.

Az iskolaidő alatt délelőtt és délután volt tanítás, kivéve a szerda és a szombat délutánt, amikor szabadidő volt, de a nagyobb tanulóknak ilyenkor is fel kellett menniük az iskolába éneket tanulni. A fő tantárgy az ének, imádság, bibliaolvasás, írás, számolás volt. A tanítók nyáron is kötelesek voltak tanítani vasárnap a délelőtti istentisztelet előtt

Az 1920-as években 100 fő alatt volt a tanulók száma. 1930-tól 100 fölé emelkedett a létszám. A világháború utolsó évében 68-ra csökkent a diákok száma, majd ismét ugrásszerűen emelkedett.

A két világháború között az iskolán kívüli népművelés, valamint az iskolából kikerült fiatalok összefogása dicséretesen működött. Bányai Béla ev. lelkész és felesége, Bányai Béláné Tatay Gizella foglalkoztak a fiatalokkal. Evangélikus leányegyletet és Evangélikus legényegyletet alapítottak. Farsangkor műsoros, táncos teadélutánok voltak az iskolában, melyeknek a bevételét a karácsonyi csomagok tartalmának megvásárlására fordították. Kétévenként nagyobb színművek előadására is vállalkoztak, többek között *Úri muri*, *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* címűeket. Ezeket a „Jó szerencsét” Olvasókör nagytermében adták elő. Karácsonykor minden evangélikus gyermek kapott csomagot, melyet a gyermekek által előadott pásztorjáték után osztottak ki. (*Pacsuné*, 1989, 1991)

REFORMÁTUS NÉPISKOLA

A református népiskolában az 1700-as években kezdték meg a tanítást. Az első iskolaépület a helyére csak a szájhagyományból következtethetünk. A református templom közelében állt Hülber Rudolfék háza, amelyet az anyai nagyszülők, Országh Jánosék vásároltak a 19. század végén egy iparoscsaládtól. Az öt szobából, két konyhából álló épület utcára tekintő szobája oskolaszoba volt. Sajnos, az 1700-as évekről nem maradtak fenn a református népiskolára vonatkozó adatok. A református egyház anyakönyvei a második világháborús harcok idején csaknem teljesen elégtek. Az egyik fennmaradt lapfoszlányon az olvasható, hogy 1744-ben Óri János volt az oskolamester, őt követte Komáromi István, Erdős István, Szűcs Mihály, Markuly Péter, Kis András. A lángokból kimentett anyakönyv megmaradt 144. oldalán az olvasható, hogy 1813. február 19-én „az Oskola Rektor Tanítói pénzbeli fizetésének” rendezését tárgyalták. A lap többi része olvashatatlan. A megmaradt 145. oldalon az áll, hogy 1823. április 13-án elkezdték építeni az „oskolaház” kerítését kőből. Egy másik anyakönyv teljesen épen maradt. Ebben 1830-ból található adatok. Ebből megtudhatjuk, hogy az iskolaévet fertályokra, negyedévekre osztották, és mindegyikre változatos tantervet dolgoztak ki. Az elsős tanterv tartalmazta az Ábécéből betű-

zést, olvasást, vallási ismereteket, számolást és a helyes viselkedés reguláit. 1830-tól 1860-ig ősszel körülbelül 60-80 tanuló járt iskolába, tavasszal 100-on felül volt a létszám. A létszámkülönbség azzal magyarázható, hogy a szülők gyermekeik iskolába járatásánál fontosabbnak tartották a család munkáját, az őszi betakarítást. Az 1870-es években, a népoktatási törvény bevezetése után, rendszeres kimutatást vezettek a református népiskolában a hiányzó tanulókról. Az iskola 1911-ben épült a régi vályogház helyére. Két tanteremből állt, így másodtanítót is foglalkoztattak. Az adatok nagyon hiányosak. Néhány tanító nevére emlékeznek az egykori tanítványok. Makay Zoltán volt a főtanító az 1910-es években, Makay Zoltánné a másodtanító. Őket követte Márton József, Bognár Ilona, Prépost Márta, Bíró László. Karácsonykor templomi műsorral kedveskedtek a szülőknek. A gyermekek ajándékot kaptak. Az államosításkor, 1948-ban, fiúk jártak az iskola két tantermébe. (*Pacsuné*, 1989; 1991)

RÓMAI KATOLIKUS FIÚISKOLA

A Római Katolikus Fiúiskoláról az 1879/80-as tanfelügyelői jelentésből megtudhatjuk, hogy az iskolában a tanítás nyelve magyar. A tanköteles fiúk száma 132 fő, 69 fő az ismétlő iskolás korú tanuló. A tanítók jó erkölcsűek. Az iskola nehezen fűthető. (*Pacsuné*, 1991)

Steiner Ádám plébános 1880/81. évi jelentésében szintén lényeges adatokról olvashatunk az iskolával kapcsolatban. Tanítója Wimmer Károly, segédtanítója Krizmanics Zsigmond. A 6–12 éves tanköteles tanulók száma 139, a 13–15 éves tanulók száma 61. Az iskola jó állapotban van, ellátták tanszerekkel. A vizsgák az első félévben márciusban, a második félévben június 30-án zajlanak. A következő évek jelentései is hasonlóak. (*Pacsuné*, 1991.)

A Veszprém Megyei Levéltár „Iskolák építése” című iratai között a Római Katolikus Iskoláról a következő információkat találtam az 1884–1887 közötti időkből. Az emeletes iskola 1835-ben épült, a Piac tértől délre található. Ismétlő iskola is működött benne. Az épületben három tanhelyiség és két rajzterem volt. A tantermekben régi szerkezetű, hosszú padok voltak, amelyekben 6–8 gyermek fért el. Veszprém vármegye, Magyarország, Európa térképe, földgömb, méterrúd, úrmértékek a tantermekben találhatóak, segítik a színvonalas oktatás megvalósítását a pedagógusoknak. Minden tanteremben vaskályhában fűtenek télen.⁴

Az iskolában kiemelkedő munkát végzett Winkler Márton tanító. 1883-ban veték föl a megüresedett kántortanítói állásra. A lakosság hamar megszerette lelkiismeretes munkájáért és segítőkész egyéniségéért. Jó pedagógiai érzéssel közeledett tanítványaihoz és azok szüleikhez egyaránt. Arra törekedett, hogy tanítványai minél szemléletesebben, élményszerűbben ismerjék meg az őket körülvevő világot. Tanítási óráin sokat kísérletezett, kézzelfoghatóvá tette a természettan és a vegytan titkait. Várpalota történelmi emlékeit is szeretettel mutatta be tanítványainak. Sokat vitte diákjait kirándulni. A Zichy grófoktól kapott földön mintakertészetet létesített, ahol a

valóságban ismerkedhettek meg a tanulók a gyümölcsfák termesztésével. 1895-ben Hornig Károly veszprémi püspök elismerését fejezte ki fáradhatatlan szorgalmáért és alapos képzettségéért. Húszéves tanítói jubileumán, 1896-ban, szeretettel köszöntötték Várpalota lakói. 1901-ben, negyedszázados tanítói jubileumára a tanítványok és a város előljárói, lakói ismét köszöntötték. Munkás élete nagyon hamar ért véget, 54 éves korában. A várpalotai szájhagyomány szerint tanítás közben érte a halál. (Pacsuné, 1989. 73-75.o.)

VÁRPALOTAI MAGÁNPOLGÁRI

Várpalotán évtizedek óta tervezték a község előljárói egy polgári iskola létrehozását. 1926-ban valóra vált a terv. Állami támogatás híján az állami polgári iskola megszűnt, és két év kihagyás után, mint nyilvános jogú magán polgári iskola működött. (Pacsuné, 1989. 58-61.o.)

1948-ban az iskolákat államosították. Az addigi fenntartó szervek és az iskolák elnevezése is megváltozott. Az egyházi felekezeti iskolák megszűntek, megszűnt Várpalotán a magán polgári iskola is. Helyettük 8 osztályos állami általános iskola lett, amelynek fenntartója az állam. (Pacsuné, 1989. 63.o.)

AZ ISKOLA TÖRTÉNETE 1948-TÓL

Az államosítás után Várpalotán két általános iskolát létesítettek. Egy fiú- és egy lányiskolát. A fiúiskola első igazgatója Vass Gyula, a leányiskoláé dr. Lőte Lászlóné volt. Ugyanabban az épületben, a régi zárdaiskolában tanultak a felső tagozatos fiúk és a lányok, 1959-ig délelőtt és délután havi váltással. A fiúiskola alsó tagozatosai a református templom melletti két tanteremben és az evangélikus iskola két tantermében tanultak. 1956-ban a tanteremhiány miatt három műszakban zajlott a tanítás az alsó tagozatban. Egy tanári szobája volt a két iskola tantestületének, így a pedagógusok ismerték egymást. Mivel csak a zárdaiskola állt rendelkezésre a felső tagozatosok számára, az osztályok létszáma átlagosan 50 fő körül volt. Szűknek bizonyult ez az egy épület. Így született meg a város vezetőinek határozata egy új iskola építésére. Akkoriban a 12 évfolyamos iskolák létrehozása volt a cél. Adott volt a hely, a volt evangélikus iskola két tanterme és tanítók lakásai adták az alapját az épülő új iskolának. (Pacsuné, 1989)

1959-ben épült meg az új iskola a Thuri téren. Ez az iskola 12 tantermes modern épület volt. Az iskola átadásáról így tudósított a Népszabadság:

„Várpalota öreg két tantermes iskoláját nemrég tizenkét tantermes iskolára bővítették. A feladat megoldását nehezítette, hogy a régi iskolát műemléknek nyilvánították, ezért az új tizenkét tantermes létesítményt a tervezőnek úgy kellett megkomponálnia, hogy az új épület a bővítés ellenére megőrizze az eredeti műemlék hangulatát. A feladatot a Középület Tervező Vállalat főmérnöke,

Mányoki László kapta, aki valamennyi szempont egyeztetésével az új épület-egységet egy úgynevezett díszudvar köré csoportosította. Az ódon iskolaépületből három lakást és tanulószobákat alakított ki, a tizenkét tantermet pedig az új épüleategységbe telepítette. Itt kaptak helyet a szertárak, a fizikai előadóterem, az igazgatói helyiségek, az étterem, a napközi, a tornaterem, a gondnoki lakás és egyéb kiegészítő helyiségek. Az udvar közepén Ohman Béla szobrászművész kompozíciójában az iskola névadójának, Thury György egykori várkapitánynak a szobrát állították fel.”⁵

1959-ben költözött az épületbe az 1. Sz. Állami Általános Fiúiskola alsó és felső tagozata és az induló gimnázium első osztálya. Az új iskola 12 évfolyamos iskolaként működött egységes nevelőtestülettel, azonos igazgató vezetésével. Az általános iskola és a gimnázium tanterve alapján tanítottak. A gimnazisták az 1962/63-as tanévet még itt kezdték, de a tanév őszén átköltöztek a gimnázium új önálló épületébe.⁶

Az iskola újra általános iskola lett, 1. Sz. Általános Iskolaként működött 1996-ig. 1970-től 1990-ig a felső tagozatban minden évfolyamon egy osztályban emelt óraszámban tanulták a diákok az orosz nyelvet. Az orosz tagozat sok dicsőséget szerzett az iskolának. Tanulóink számos tanulmányi versenyen vettek részt. Eljutottak az orosz nyelvi országos versenyekre is. Azonban fokozatosan megszűnt az orosz nyelv oktatása, helyét az angol és a német nyelv vette át.

A rendszerváltás után az 1991/92-es tanévtől újra helyet kapott iskolánkban a hitoktatás, egy egyházi osztályt indítottak évfolyamonként.

Az önkormányzat képviselő-testülete 1996. májusi határozata értelmében az 1. Sz. Általános Iskola és a Winkler Márton Szakiskola tanulói az új tanévet új helyen, iskolánkban kezdték. A szakiskolának az Ifjúsági Ház adott otthont az indulásakor.

A WINKLER MÁRTON SZAKISKOLA TÖRTÉNETE

1991/92-es tanév

Két tanteremben kezdte működését az Ifjúsági Házban a szakiskola. Az egyik tanteremben hároméves szakképzéssel a szociális gondozó és ápoló tagozat, a másik tanteremben életkezdésre, továbbtanulásra felkészítő egyéves osztály indult. A 29 szociális gondozó és ápoló tanulóknak demonstrációs termet rendeztek be a kórház segítségével. A másik osztálynak, amelyben szintén 29-en voltak, varrógépeket vásároltak. Megkezdődött az érdemi munka!

1992/93-as tanév

A tanév újdonsága volt, hogy az életvitelre felkészítő tagozat helyett varrómunkás szakmát és házi kerti növénytermesztést tanulhattak a diákok. A négy osztályból két évfolyamon 49 tanuló egészségügyi tantárgyakat tanult, szociális gondozó és ápoló képzésben vett részt, 27-en varrómunkásnak tanultak, 22-en tanultak kertésznek.

Ők kijártak gyakorlatra a szőlővel és gyümölcsfákkal betelepített tankertbe. Mivel a szakképzés három évből állt, nem voltak záró vizsgák.

1993/94-es tanév

A harmadik tanévben mindhárom szakterületen jól felszerelt saját műhellyel rendelkezett az iskola. A hat osztályból háromban szakmai minősítő vizsgára készültek a diákok. Mindegyik végzős tanuló sikerrel vizsgázott. Az intézmény első évváró és ballagási ünnepségén szakmai bizonyítványokat osztottak.

1994/95-ös tanév

Ebben a tanévben a Phare-támogatás elnyerésével a szakiskola nemzetközi elismerést szerzett. A 100 pályázó közül az iskola a 18 nyertes közé került. Ez nemcsak pedagógiai siker volt, hanem mintegy 6 millió forint értékű felszerelés beszerzését és külföldi kapcsolatok lehetőségét is jelentette. Az iskoláról kedvező kép alakult ki Várpalotán és Veszprém megyében. A szakmai minősítő vizsgán valamennyi végzős tanuló sikeresen vizsgázott.

1995/96-os tanév

Ez a tanév sikeres volt. Tovább folytatódott a taneszköz-beszerzés. A Phare-program támogatásával a varrómunkások és a kertészek Olaszországba látogattak. Az iskola ötéves pedagógiai munkájának elismerését is látják abban a szakiskola pedagógusai, hogy Várpalota Önkormányzatának képviselő-testülete Csószné Rabóczky Ágneszt bízta meg a létrehozandó többcélú intézmény igazgatójának.⁷

A Winkler Márton Szakiskola tehát az 1. Sz. Általános Iskolába költözött. Ezzel iskolánk profilja bővült, az általános iskolai oktatás mellett a szakmai képzés is megindult intézményünk falai között. Varrómunkásokat, kertészeket, szociális gondozókat és ápolókat oktattak iskolánkban. Ezért az iskola ideiglenesen Általános Iskola és Szakiskola néven működött. Később vette fel a szülőkkel és a tanulóinkkal egyetértve a Várkerti Általános Iskola és Szakiskola nevet. 1997. október 18-án névadó ünnepséget rendeztünk a Városi Sportcsarnokban. Veszprém megye napilapja, a Napló 1997. október 20-án így tudósított az eseményről:

„A névválasztás minden iskola életében fontos esemény, mert a jó névnek minden pillanatban kötődnie kell viselőjéhez. – mondta Csószné Rabóczky Ágnes igazgató, a várpalotai Várkerti Általános Iskola és Szakiskola elmúlt szombati rendbogyó, a Városi Sportcsarnokban az intézmény hatszázbűsz diákjának részvételével látványos vetélkedő keretében megrendezett névadó ünnepségén. A Thuri téri 1. sz. Általános Iskola, melyet az idősebb várpalotaiak a gimnáziumi, technikai múltra emlékezve mindig csak úgy emlegetnek, a 'tizenkét évfolyamos iskola' – a közelmúltban döntött, hogy nevet választ. A lehetőségeket, ötleteket megvizsgálva a tantestület, az iskolaszék és a diákság egyetértésével válasz-

totta a Várkerti nevet, ami lényegében egy teljesen kézenfekvő elgondolás, hiszen az intézmény a Thuri-vár kertjének közvetlen szomszédságában található.”⁸

NÉVVÁLTOZÁSOK

Állami Általános Iskola 1948-tól 1956-ig
Állami Általános Fiúiskola 1956-tól 1959-ig
Állami 12 Évfolyamos Iskola 1959-től 1963-ig
1. Sz. Általános Iskola 1963-tól 1996-ig
Általános Iskola és Szakiskola 1996-tól 1997-ig
Várkerti Általános Iskola és Szakiskola 1997-től 2007 -ig
Várkerti Általános Iskola, Szakiskola és Tagiskolái napjainkig.

ÖSSZEZÉS

Eredményes, küzdelmes évtizedeket hagyott maga mögött az iskola. 1948 óta számos névváltozáson ment keresztül, amíg felvette a Várkerti Általános Iskola, Szakiskola és Tagiskolái nevet. Az azóta eltelt időszakban megpróbáltuk megőrizni hagyományainkat, amelyek az iskola legrégebb múltjára visszatekintve is jelen voltak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bányai Béla (é. n.): *Ismerd meg gyülekezeted múltját. A várpalotai evangélikus gyülekezet harmad-
félszázados története. 1700-1950.* 38o.
- Pacsuné Fodor Sára (1989): *Várpalota helytörténeti kézikönyve.* Várpalota Város Önkormányzata.
- Pacsuné Fodor Sára (1991): *A várpalotai iskolák története: a legrégebb időktől 1948-ig.* Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata, Veszprém.
- Pacsuné Fodor Sára (é. n.): *Régi palotai iskolák.* Várpalota. (Kézirat)

JEGYZETEK

- ¹ A várpalotai I. Sz. Állami Általános Iskola iratai. Veszprém Megyei Levéltár.
- ² Uo.
- ³ A „Thury-tér” jellegű dolgozat Várpalotán a Krúdy Gyula Városi Könyvtárban található.
- ⁴ Az Iskolák építése című iratok alapján, melyek a Veszprém Megyei Levéltárban találhatóak
- ⁵ *Tizenkét tantermes iskola Várpalotán.* Népszabadság, 1959. 167.sz. 11.o.
- ⁶ Szabó Gyuláné igazgatóhelyettes visszaemlékezése alapján.
- ⁷ Betűvető című diáklap. Winkler Márton Szakiskola. Jubileumi szám, 1996. július.
- ⁸ *Várkertiek névadója.* Napló, 1997. 245.sz. 3.o.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Dr. Pap István: „Mozgalmas” életem / Budapest, 2014. 78 o. – A kötet bevezető címe alapján egy életút-írásra számíthat az olvasó, amely egy tevékeny, mozgalmas élet epizódjairól szól. A címben az idézőjel indokolt, mert a szó mindkét jelentésében reális. Pap István munkája a Magyar Pedagógiai Társaság Mozgalompedagógiai Szakosztályának Mozgalompedagógiai Füzetek sorozata hetedik köteteként jelent meg. Ez része egy nagyobb lélegzetű munkának, a szerző Út az értől az óceánig. Korrajzok történetek tükrében című, 2015-ben lezárt könyvének két fejezetét tartalmazza. A 400 oldalas műből a tanítói pályájának elejéről a *Kurjantói históriák*, majd a folytatásról *A mozgalmi élet történetei* című fejezetekben olvashatunk.

Pap István a Kecskeméti Főiskola nyugalmazott docense. Tanítói képesítését a Bajai Tanítóképző Intézetben szerezte meg, majd tanyai tanítóként, népművelőként kezdett dolgozni, s lett később a KISZ megyei kultúrfelelőse. 1962-ben Bács-Kiskun megye úttörőitkára lett, és 10 éven át töltötte be ezt a posztot. Mint igazi népművelő, azon fáradozott, hogy a megyében található falvak, városok kulturális és sportéletét fellendítse. Nem volt olyan terület, amely ne kapott volna tőle kellő figyelmet: szavalóversenyek, táncversenyek, irodalmi színpadok, képzőművészeti bemutatók, sportversenyek, kulturális szemlék és szellemi vetélkedők, s a különböző táborok szervezésének szálai is az ő kezében futottak össze. A leírás során a szerző nem csupán emlékezetére, egykori feljegyzéseire hagyatkozott, hanem az aprólékos adatokat levéltári kutatásokkal gyűjtötte össze. Megelevenednek előttünk az 1950-60-70-es évek mindennapjai: a téesszervezés, melyben a tanítókat agitátorként „használták”, a falusi bálók, az úttörőmozgalom eseményei: a nagy úttörő-találkozók, úttörő néptánc-fesztiválok, úttörő olimpiák, úttörőtáborok szervezése körüli emlékezetes történetek. A könyv a hétköznapi történelemnek tehát egy olyan dokumentuma, ahogyan azt ritkán láthatjuk: egy vezető szemszögéből.

A kis kötet hiteles korrajz és társadalomrajz azokról az évekről, amikor a megyei úttörőmozgalom szervezete kialakult, megszilárdult, mely mintegy 40 éven keresztül keretet adott a gyerekek kulturális, sport- és szabadidős életének.

A 2010 óta megjelenő sorozat korábbi darabjai a gyermek- és ifjúsági szervezetek történetével foglalkoznak, köztük például Fehér Éva az Úttörőegyüttes történetéről (Rekviem egy közösségért. Az Úttörőegyüttes születése és végnapjai. Mozgalompedagógiai Füzetek 2.), Trencsényi László a mozgalom 30 évnyi történetéről ír (A magyar úttörőmozgalom választásai 1957-1987), más kötetek pedig konferenciaanyagokat, illetve az úttörőmozgalom hétköznapijait és ünnepnapjait felidéző leírásokat adnak közre.

E mostani kötet és a sorozat létjogosultsága vitathatatlan, hiszen generációk nő-

tek fel kisdobosként, úttörőként ebben a gyermekszervezetben, melynek működésére – a kötetet olvasva – már felnőttként emlékezhetünk

Sági Norberta

* * *

Jancsó András szerk.: Jancsó Benedek 160 / Jancsó Alapítvány, 2015. 84 o. – A 2011-ben megjelent Jancsó Benedek emlékezete című kötet után ismét könyv idézi fel az erdélyi, székely polihisztor (1854-1930) munkásságát, ezúttal egy rá, a munkásságára emlékező konferencia előadásai szövegével (és néhány, egykori írásával). A konferencia kapcsán megnyilvánult széles körű összefogás azt jelzi, hogy életműve egyre inkább jelenvaló, s az erdélyi (és nem kevésbé: a hazai) értelmiség számára ma és a jövőben is útmutatást adnak írásai, s az az ambíciózus, a maga korában is nagy hatású kultúrpolitikai, pedagógiai munkássága, amely meghatározó volt a közös úton, majd a kirekesztettség évtizedében.

A szerkesztő, az alapítvány elnöke az Előszóban így indokolja a tudós tanár szellemi hagyatéka ma is aktuális fontosságát: *„...ha valamikor, akkor most szükség van a nemzeti érdeket előtérbe helyező, de biggadt, megfontolt, részrehajlástól mentes, elkötelezett cselekvésre a nemzetet érintő sorskérdésekben. Ennek volt ő egyik meghatározó reprezentánsa a 19/20. századforduló évtizedeiben”.*

A 2014 szeptemberében megtartott négynapos rendezvénysorozat színhelyei Háromszék több települése, (köztük a szülőfalu, Gelence), valamint az ünnepi megemlékezéshez Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum, *„...abol neves előadók részvételével tudományos emlékülésen adóztak a jelenlévők a nagy székely emlékének”.* A kötetben rövid összefoglaló olvasható az életút állomásairól, majd két köszöntő szövege olvasható, amelyek nem csak a széles körű érdeklődésre, hanem arra is utalnak, hogy a Jancsó-i életmű nem lokális, hanem nemzeti érték. (Köszöntőt mondott a Kovászna megyei tanács elnöke, Tamás Sándor és Jancsó András.)

Az előadások sorából a kötet közli Jancsónak az erdélyi nemzetiségi kérdésről vallott nézetei szinte tézisszerű felelevenítését egykori írásai alapján, amely számos vonatkozásban ma is értékállóan tekinthető a két nemzet társadalmi, kulturális együttélése során: *„...a trianoni változásokat a történeti előzményekkel és politikai, társadalmi, kulturális és lelki következményeivel együtt vizsgálta; igyekezett eleget tenni annak a vállalásának, hogy íásaival az erdélyi magyar politika kialakítását szeretné szolgálni. Mint a román politika legjobb ismerője, sok tekintetben érvényes gondolatokat hagyott hátra a kisebbségi helyzetbe jutott erdélyi magyarság önvédelmi stratégiájának kidolgozásához”.* (25.o.)

Releváns közlés Jáki László előadásának anyaga, aki a korábbi kötetben is kiemelkedő feltáró, elemző, értékelő munkát mutatott fel az életmű pedagógiai vonatkozásaival kapcsolatban. Ezúttal – a lehetőség adta relatíve szűk időkereten belül

– Jancsót mint a tanári munka, és az ennek tágabb társadalmi környezete iránt elkötelezett személyiségét mutatta be négy logikai-gondolati összefüggésben: pedagógiai szemlélete, oktatáspolitikai felfogása, gondolatai a pedagógusokról és nézeteinek időszerűsége a testi neveléssel kapcsolatban.

Jáki úgy véli, hogy a pedagógia története során kevesen fogalmazták meg olyan világosan, tömören a nevelés lényegét, mint ő. Ez „... *a gyermek megismerésén alapuló szeretet segítségével az értékek érvényesítése, megóvása*”. Előadásában utalt arra, hogy hatással voltak rá a gyermektanulmányozás külföldi és hazai eredményei, azonban ezt olyan miliőben fogadta el a gyakorlati pedagógiában, amely során domináns marad a nevelési cél, figyelembe veszi a gyermek életkorát és az ennek megfelelő nevelési módszert.

Jancsó oktatáspolitikai érdeklődése középpontjában a középiskolával kapcsolatos törvénykezés és az iskolai gyakorlat koherenciája volt: számos írásából, tervezetéből az tűnik ki, hogy a középiskola (elgondolása szerint az egységes középiskola) lehet az alapja a modern társadalomban elvárható műveltségnek és az ehhez kapcsolódó munkakultúrának. Jancsó éles kritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy a pedagógustól mit vár el a társadalom, mert – véleménye szerint – a gyakorlat eltér a kor által megkövetelt szakmai kvalitástól. Jáki László gondos elemzéssel mutat rá arra, hogy a Jancsó-i megközelítés szerint „... *a pedagógusnak nincs sem mesterseége, sem hivatala, csak hivatása*”. Ez a mélyen ható meggyőződése vezette arra is, hogy a pedagógus legnagyobb értéke a szellemi önállósága. „*Meggyőződésem, hogy Jancsó gondolatát hasznos lenne ma is a tanári diplomával együtt átnyújtani*” – vélekedik Jáki László. De ugyanígy értékeli Jancsónak azt az elkötelezettségét, amely a tanulók szellemi túlterhelése és a „gyenge” testi nevelés dichotómiájával kapcsolatban képviselt: „... *nincs más védelmi eszköz, mint lehetővé tenni, hogy ifjúságunk testileg is megbírja a rábalmozott ideg- és izomemésztő szellemi munkát*”. A megoldást a játékban, a mozgásban, az életmódban látta.

Jáki László az előadását azzal zárta, hogy bár az általa elmondottak csak vázlatát jelentik mindazoknak a problémáknak, amelyeket Jancsó felvetett, de talán sikerrel irányította rá a figyelmet arra, hogy ezekre a maga korát meghaladó igényességgel, tudományosan, megalapozottan válaszolt, s adott útmutatást úgy, hogy napjaink pedagógia teoretikusait és alkalmazóit is segíthetik szakmai gondjaink megoldásában.

A további, a pedagógiához közvetlenül nem kapcsolódó, ezzel nem releváns Jancsó-felidézések sorában Sas Péter egy Jancsó-idézetet választott előadása címéül, amelynek ma is lehet/van aktualitása: „*Ne a politikai szervezkedés legyen a ti feladatotok, hanem ez erdélyi magyar nép szervezése*”. Ez egy olyan levelében volt olvasható, amelyet anno a Magyar Nép folyóirat szerkesztőjének írt, és az előadó ennek összefüggéseiről, hatásáról, utóéletéről szólt.

Raffay Ernő mint a magyarok védelmezőjét idézte meg Jancsót, főképpen könyvei, beadványai alapján, még akkor, vagy már akkor is, amikor még Trianon előtt volt az ország. Előrelátása őt igazolta: veszélyérzete a történelmi látása realizmusán alapult.

Fráter Olivér a Jancsó András által szerkesztett J. B. breviáriumot mutatta be, s így értékelte Jancsó Benedeket: „...*életútja és szellemi munkássága tanító példázat is egyben. E tevékenységben és gondolatiságban méltó társa azoknak a nagy székhely tudósoknak, akiknek bosszú, ismert névsorában ott találjuk Apáczait, Zágoni Mikes Kelemt, vagy éppen Körösi Csoma Sándort. . . Meggyőződésem, hogy e könyv nagyszerű és időtálló gondolatai hasznos és hatékony módon járulhatnak hozzá a magyar nemzetközösség önazonosságának megtalálásához és a magyar nemzeti összetartozás-tudat további erősítéséhez. . .*”

A kötet további részében Jancsó Benedek-szövegek olvashatók.

Remélhetően és bizonyára, ez az emlékkönyv (is) hozzájárul ahhoz, hogy a korábban nagyobb figyelmet kapjanak azok az erdélyi magyar értelmiségiek, akiket egy előző időszakban „kivonultattak” nem csak az élő emlékezetből, hanem a tudományos diskurzus világából is.

Tölgyesi József

* * *

Szabó Istvánné – Varga Csilla (szerk.): Pedagógusok civilben / Magyar Pedagógiai Társaság Nógrád Megyei Tagozata, Salgótarján, 2015. 90 o.

„A jelen nevében vallatjuk a múltat és a jövő nevében a jelent.”

(Hegedűs Géza)

E kötet a megyei tagozat harmadik kötete. Elsőként 2006-ban Életutak címmel tizennégy Nógrád megyei pedagógus portréját adtuk közre. Többségük elsőgenerációs értelmiségiként hátrányos helyzetű gyermekek sorsát egyengette. A kis kötet megjelenését a Nógrád Megyei Esélyegyenlőségi Iroda támogatta. Ennek második kiadását 2008-ban a Nógrád Megyei Pedagógiai Intézettel közösen jelentettük meg.

Második könyvünk 2011-ben a *Mesterek és tanítványok* címet kapta. Ebben tíz Nógrád megyei pedagógust mutattunk be, akiket igazi mesterként tisztelnek tanítványok, kollégák. A mesterekről harminchárman írták le gondolataikat: tanítványok, családtagok, kollégák, szülők. Minden nevükkel hitelesítették a leírtakat. Megjelentetését a Nógrád Megyei Pedagógiai Intézet támogatta. Ebből a kötetből 2012-ben a debreceni székhelyű Karácsony Sándor Pedagógiai Egyesület nyolc elhunyt pedagógus kollégánk portréját vette át és jelentette meg a Pedagógusok Arcképcsarnoka 12. kötetében.

2014-ben kezdtük el tervezni a harmadik kiadványunkat, amely a *Pedagógusok civilben* címet kapta. Olyan pedagógusokat kerestünk meg, akik egész életében a nevelés-tanítás során a közösségépítés kiemelt szerepet kapott. Tették a dolgukat elmentmondásokkal terhelt időkben is kántortanítóként, cserkészként, népművelőként vagy úttörővezetőként.

A 20. század második felének és a 21. század első másfél évtizedének kultúrpolitikusai közül hiányzik egy Eötvös Józsefhez hasonló személyiség. Ő az egyoldalúságok, a kizárólagosságok, a végletes megoldások helyett a *józan egyensúlyteremtés kultúrpolitikáját folytatta*, egyensúlyt kívánt teremteni az államhatalom és a helyi önkormányzat, valamint a központi tanügyi irányítás és a helyi iskolai érdekek között. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a tanulók helyes nevelésében, oktatásában szükség van a világnézetek közötti józan toleranciára. Eötvös európai rangú nemzetiségi iskolapolitikáját több mint száz esztendővel ezelőtt fogalmazta meg, de ma is korszerű. Ő csak egyetlen vonatkozásban abszolutizált. Kijelentette, hogy *a pedagógusnak mindenki másnál fontosabb szerepe, központi funkciója van a tanügyben, a köznevelésben*. Vagyis a tanítók a népiskola korszerűsítésének legfőbb tényezői. Ez az állítás ma sem veszített időszerűségéből. Nagyon fontos lenne a múlt neveléstörténeti ismeretek alapján elemezni és értékelni a mai iskola működését. Követjük-e ma a józan egyensúlyteremtés eötvösi kultúrpolitikáját? Ahogyan egyéb, nagyon fontos, neveléstörténetünket érintő tények feltárása, objektív értékelése sem történt meg az elmúlt 25 évben, az is várat magára, hogy a cserkészmozgalom és az úttörőmozgalom értékeit (nem egymás kizárásával) elfogadjuk és tovább vigyük.

A könyvben szereplő pedagógusok példájukkal segíthetnek ebben, mert ők és a mai pedagógusok mindegyike hazánk jövőjén dolgoztak/dolgoznak, s mindig rátaláltak arra a szűk mezsgyre, ahol értékrendjüket megőrizhették és tovább adhatták. Szakmai igényességük mellett a szakmai alázat is jellemezte őket. A portrék példát adhatnak az utókornak tisztességből, becsületből. (Igazi közösséget csak az tud építeni, akinek szilárd az értékrendje és nem politikai fuvallatok szerint változtatja azt.) Tetteik, cselekedeteik igazolják, hogy a tisztesség nem rendszertüggő!

A kötetben szereplő pedagógusok azt is megerősítik, hogy az életben az első és meghatározó közösség a család. A tizenégy bemutatott pedagógusból tizenegyen maguk ismertetik életpályájukat. Három elhunyt jeles kollégánkat csak emlékek út-

ján idézhetjük meg. A pedagóguspálya minden szegmenséből igyekeztünk megtalálni jeles személyiségeket, de a teljességre nem törekedhettünk. Az óvodapedagógusok, tanítók, tanárok, zenepedagógusok, festőművész, író, tudós, egyetemi oktató, intézményalapító, gyermekvédelmi szakember, újságíró színesíti életpályájával könyvünket. Több mint negyven kolléga, családtag, tanítvány, szülő írásának köszönhető ez a kötet.

Közel száz magyarországi és határon túli település „érintett” az életutak által. A tizennégy életpálya nem összehasonlítható, mivel majdnem száz évet ölelnek fel. Ennek ellenére a könyvben szereplőknek több közös vonása van. A legfontosabb, hogy pedagógiai tevékenységüket sohasem szűkítették le a tantermekre, az iskolára, mindig motorjai voltak az intézményeknek, a közéletnek, a településeknek. Hagyományt őriztek, építettek, közösségben a közösségért tevékenykedve tudták élni az életüket. Többen maguk hoztak létre hiánypótló egyesületeket, vagy vették át a stafétát másoktól. Rendszeresen szerveztek gazdag szabad idő programokat, ismeretterjesztő előadásokat, túrákat, táborokat. Sokan nyugdíjas éveikben – több szabad idővel rendelkezve –, még aktívabbá váltak. A kötetben erre is találhatunk sok jó példát.

A könyv címe kapcsán felvetődhet az a kérdés, hogy a pedagógus személyisége kettéválasztható-e civil és pedagógus létre? Másképpen cselekszik, viselkedik egy pedagógus tanítás közben, mint a civil életben? A hiteles pedagógus személyisége egységes, nem megosztott, követendő példát mutat nevelőként, oktatóként, civilként egyaránt.

Nógrád Magyarország egyik legkisebb megyéje, de természeti, irodalmi és kulturális értékekben, pedagógiai hagyományokban rendkívül gazdag. A 125 éves Magyar Pedagógiai Társaság történetében sok jeles nógrádi pedagógus kollégáról emlékeznek meg a társaság honlapján a *Ki kicsoda? Panteonban*, pl. Domonkos Lászlóné (Löllbach Emma), Kiss Árpád, Tóth Lajos, Mezőfi Zoltánné. . .

Harmadik kiadványunkkal együtt eddig harmincnolc pedagógus portréját mutattuk be. Trencsényi László, a Magyar Pedagógiai Társaság ügyvezető elnöke 2006-ban, az első kötet ajánlásában látomásként megjelenítette, ezek a kiadványok majd sokasodnak és egyre-másra megjelennek majd az újabb kötetek: már a negyedik kiadványra is gyűlnek az életrajzok.

Végzetül: Miért tartjuk fontosnak a portrék bemutatását? Azért, mert példaként feladatunk közkinccsé tenni azoknak a pedagógusoknak az életútját, akik alkotó módon éltek, élnek és a mindenség szolgálatát alázattal vállalták, vállalják. Kötelességünknek tartjuk tovább adni értékeinket a jövő generációinak. A könyvben szereplő tizennégy pedagógus mindegyike tisztelettel és hálával emlékezik volt tanítóikra, tanáraikra. Említésükkel igazolják, hogy a múlt, a jelen és a jövő elválaszthatatlan egységet alkot. Meg kell értenünk az üzenetüket!

Szabó Istvánné

MELLÉKLET

PEDAGÓGUSOK CIVILBEN – 2015.

Pedagógusportrék	Érintett települések	Szerzőtársak
Báti Jánosné (Tarcványi Ibolya) óvodapedagógus	Apc – Hatvan – Szarvas – Salgótarján	Dr. Huszárné Kraft Valéria Kupcsulik Ágens
Bódi Györgyné dr. (Simon Zsuzsanna Eszter) tanár, könyvtáros	Hajdúhadház – Bátonyterenye (Nagybátony) – Salgótarján – Budapest	Dr. Fodor Miklós Zoltán
Bratinka József tanító, tanár, gyermekvédelmi szakember	Losonc – Ipolygalsa – Eger – Varsány – Nógrádmegyer – Magyargéc – Erdőtartcsa – Bátonyterenye (Kisterenye) – Alsótold – Pásztó	Bratinka Gábor Kolompár Gyula
Czene Gyula tanító, tanár, újságíró	Vizslás – Balassagyarmat – Bátonyterenye (Kisterenye) – Budapest – Salgótarján	Bekecs Zsuzsa Kolláth Attiláné Sándor András Szilágyiné Faragó Ágnes
Czene Gyuláné (Misecska Katalin) tanár, könyvtáros	Salgótarján – Karancskeszi – Bárna – Eger – Nyíregyháza – Salgótarján	Balázs Nándorné Dudok Györgyné Nagy Nóra Rácz Péter
Dánné Sályi Mária tanár	Szentes – Mátraháza – Gyöngyös – Eger – Debrecen – Pásztó – Szurdokpüspöki – Hollókő	Drázsdi Éva Géczi László Miklósné
Dr. Horváth Emilné (Gyimóthy Zita) tanító	Devecser – Pápa – Dabrony – Salgótarján	Feketéné Rózsási Erika Horváth Edit Kispál Tiborné Pipicz Sándorné Tari Ottó
Nagy Ferencné (Tajcs Teréz) óvodapedagógus	Sarud – Gyöngyös – Esztergom – Salgótarján	Dr. Diósiné Taracsák Judit Dupákné Gecse Adél Tóth Marianna
Nándori Ferencné (Tóth Jolán) tanító, tanár	Mihályháza – Pápa – Bercel – Szandaváralja – Balassagyarmat - Salgótarján	Koronczi Kornélia Juhász Pálné
Réti Zoltán tanító, tanár, művésztanár	Nagyoroszi – Érsekvadkert – Balassagyarmat – Miskolc – Kiscsalomja – Csesztve – Budapest – Nyíregyháza – Halmosbokor – Érsekújvár – München – Patvarc – Balassagyarmat	Bartha István Kanyó András Losonczy Miklós Szilasi Andrásné
Steib Pál tanár	Jobbágyi – Selyp – Salgótarján	Godó Józsefné Godó Edit Szabó Zoltán

Pedagógusportrék	Érintett települések	Szerzőtársak
Szilasi András <i>tanító, tanár</i>	Balassagyarmat – Rétság – Pécs – Szombathely – Kemestaródfa – Zalaegerszeg – Püspökladány – Salgótarján – Eger – Budapest – Zánka	Kovács Erika
Dr. Trencsényi László <i>egyetemi tanár</i>	Albertfalva – Budapest – Patak – Miskolc	Benyó Ildikó Bogdán Péter Papp Noémi:
Virág László <i>művésztanár</i>	Vasvár – Budapest – Eger – Salgótarján – Vantaa – Lieksa (Finnország)	Boros Istvánné Dudok Györgyné Szabó Csaba

FELHASZNÁLT IRODALOM

Mészáros István: *Kis magyar neveléstan – rendszerváltás idejére*. Budapest: Hani Alapítvány

* * *

Tölgyesi József: Szuhács János pedagógiai és közéleti munkássága / A Balatonfüred Városért Közalapítvány Kiadványai 75. Balatonfüred, 2015. 168 o. + Függelék – Közismert az az állítás, mely szerint hajdanában egy-egy település szellemi és lelki arculatát a '3P', vagyis a pastor (lelkipásztor, pap), a pretor (az ókori Rómában az igazságszolgáltatás első tisztviselője, hazánkban e kifejezés a jegyzőt takarta), és a praeceptor (a tanítót értve alatta) határozta meg. S ha még azt is figyelembe vesszük, hogy a 19. század második feléig sok helyütt a tanító látta el a jegyzői feladatokat is, akkor jól érzékelhetjük: mily fontos, az egész település életét jelentősen befolyásoló tényező volt egy falu, kisebb város életében az ott tanítók személye, műveltsége, hivatástudata.

Balatonfüred életében is „*kitüntetett szerepe volt azoknak a tanítóknak, akik Füred újkori története során nemzedékek sorát nevelték fel, olyan bittel, bizakodással és eredménnyel, hogy e tanítványok közül felnőtként sokukat tarthatunk számon úgy, mint*” a település, illetve a szűkebb vagy tágabb értelemben vett haza kiválóságait. Ezért is fontos, hogy e tanítók, tanárok életét mintegy követendő mintaként, példaként állítsuk a ma ifjúságát nevelők elé, hiszen a fent említett pedagógusok – köztük Tölgyesi József mostani kötetében bemutatott Szuhács János is – nem csupán kortársaik számára világító, útmutató „lámpások”. Azt is mondhatnánk, e nagyszerű tanítók holtuk után is tanítanak! Egyaránt tanítanak jellemükkel, kiállásukkal, egykori nemes cselekedeteikkel, küzdelmeikkel, sikereikkel és kudarcaikkal.

Ezért fontosnak tartom, hogy e jól szerkesztett, minden állítását alapos kutatásra, gazdag dokumentumbázisra építő munka napvilágot látott. De fontosnak tar-

tom azért is, mert a felvidéki, gömöri származású Szuhács János – Ivánkofalván töltött rövid néptanítói tevékenységét követően – olyan iskolatípusba érkezett Füredre, amelyről az utóbbi évtizedekben méltatlanul kevés szó esett. Ez az iskolatípus a polgári iskola, melyeknek Veszprém megyei történetével a szerző kutatásai során kitaratóan és szisztematikusan foglalkozik, s 2006-ban külön kötetben fel is dolgozta már a füredi intézmény történetét (A balatonfüredi polgári iskola története 1906-1948).

Sok pedagógusról írtak már életrajzi kötet úgy, hogy a szerző a bemutatandó tanító, tanár születésével kezdi, s életét végig követve eljut annak haláláig. Jelen könyv erénye, hogy – mintegy társadalmi és neveléstörténeti beágyazottságot biztosítva a feldolgozott életútnak – röviden, s lényegre törően bemutatja a hazai polgári iskolák létrejöttének társadalmi és törvényi (1868. évi 38. törvény) hátterét. Követi fejlődésüket, a társadalomra kifejtett hatásukat, és átalakulásukat egészen az 1948. évi 28. törvényig, illetve megszűnésük folyamatát egészen 1950-ig, majd a makro-társadalmi helyzet felvázolását követően ugyanilyen céltudatosan irányítja az olvasó figyelmét Füred helyi viszonyaira, különös tekintettel az iskolatípus kérdéseire, s ezen belül is a polgári iskola létesítésének igényére, szükségességére, az intézménynek a helyiek és környékbeliek életviszonyait pozitív módon alakító hatására.

Szuhács János életútjának feldolgozása a szerző határozott és biztos elméleti felkészültségét és sokoldalú kutatómunkáját (megfelelő szakirodalom válogatása, országos és helyi levéltárak dokumentumainak kutatása, a korabeli sajtó híradásainak figyelemmel kísérése, családi archívumok feltárása, személyes visszaemlékezések gyűjtése, a bemutatott pedagógus munkáinak megismerése stb.) tükrözi. A belső szakaszolás, melyet az egyes fejezetcímek találóan kifejeznek (A családi otthontól az elemi népiskolai tanítói oklevélig; A pedagógus pályán – hivatás egy életen át; Pedagógiai munkája a füredi polgári iskolában; Részvétele a szakmai és a társadalmi közéletben; Publikációs munkássága) már önmagában is jól érzékelteti Szuhács János sokszínű szakmai tevékenységét. A részletekből aztán valóban olyan példa értékű pedagógust ismerhetünk meg, aki nem csak a tanítói eskü szövegében megfogalmazottakhoz volt hű. Hivatalbeli kötelezettségein túl vállalt továbbképzést (ittthon és külföldön), hihetetlen mennyiségű szakmai információt, pedagógiai tapasztalatot gyűjtött és dolgozott fel, érlelt tudássá; sokszor ellenszolgáltatás nélkül vállalt több-letfeladatokat a rábízott diákság javát és kollégáinak érdekeit is szolgálva; vezetett kollégiumot, szervezte a kórust és az iskolai ünnepek sokaságát, tartott továbbképző előadásokat; vállalt közszereplést és iskolavezetést; elismerésre méltó szakirodalmi tevékenységet folytatott, ... s még hosszan sorolhatnánk. E sokoldalú tevékenységét a könyvben szinte naplószerű pontossággal követhetjük nyomon.

A szerző a képekkel, dokumentumokkal szemléltetett feldolgozást bőséges jegyzetapparátussal (264 lábjegyzet) is gazdagította. Ezek részben további bűvárkodásra ösztönözhetik az adott témaegységben elmélyülni kívánó olvasót, másrészt újabb hasznos információkkal egészítik ki a törzsszöveget.

Sok haszonnal járó, szinte önálló továbbképzést megvalósító ötletként értékelhe-

tó a szerző azon gesztusa, hogy mellékletként Szuhács Jánost magát szólaltatja meg, amikor írásaiból válogatva ad közre cikkeket, tanulmányrészleteket. E 30 oldalnyi rész írásaiból szinte megelevenedik, személyes ismerősünkké válik az előzőekben bemutatott pedagógus-személyiség. Megismerkedhetünk stílusával, beszédfordulataival, felelősségteljes elhivatottságával, gondolataival és érzelmeivel is. A róla és tevékenységéről közölt korabeli cikkek pedig már az epilógus szerepét töltik be, melyben kortársak és tanítványok vallanak Szuhács Jánosról, az emberről, a tanárról, a nevelőről, összességében – Gárdonyi szavaival – az „apostol-utód”-ról.

Az olvasmányos, ismeretterjesztő stílusban, s ugyanakkor tudományos igényességgel és precizitással megfogalmazott munkát 94 irodalom és forrásanyag megjelölése, valamint a keresést megkönnyítő névmutató teszi még teljesebbé. Így e könyv hasznos és élvezetes olvasmányélményt biztosít Balatonfüred és/vagy az iskolatörténet iránt érdeklődők számára.

Varga József

NEVELÉSTÖRTÉNETI ÍRÁSOK SZAKMAI FOLYÓIRATOKBAN, 2014

MAGYAR PEDAGÓGIA

Fizel Natasa: *Kooperáció vagy integráció? A Szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a Ferenc József Tudományegyetem együttműködésének szegmensei, 1928 és 1932 között.* 4.sz. 237-257.o.

ÚJ PEDAGÓGIAI SZEMLE

Gergely Ferenc: *A B-lista és a pedagógusok. Az MKP vezette politikai tisztogatás 1946- 1947-ben.* 3-4.sz. 16-45.o.

Németh Tibor: *Sírás és fogcsikorgatás. Az ír „árvabázak” száz évének mérlege.* 3-4.sz. 99-103.o.

A Szerb Antal-batás. Horváth Jánossal, a 2010-2014-es magyar országgyűlés korelnökével, a gróf Széchenyi István felső kereskedelmi iskola egykori növendékével beszélgetett Takács Géza. 5-6.sz. 5-12.o.

Vörös Katalin: *A duális szakképzés múltja Magyarországon. Fejezet az átalakuló szakképzéshez.* 7-8.sz. 38-43.o.

Balogh László (1932-2009) *a PSz (az ÚPSz elődjének) főszerkesztője volt 1973-1990-ig.* 9-10.sz. 5.o.

Balogh László: *Életemről, munkámról.* 9-10.sz. 6-8.o.

Klein László: *Szemelvények 1914 őszének magyar pedagógiai sajtójából.* 11-12.o. 16-23.o.

ISKOLAKULTÚRA

Sáska Géza: *Húsz év a köz- és felsőoktatásról, körkép.* 2.sz. 3-18.o.

Pukánszky Béla: *Szent-Györgyi Albert az egyetempedagógiáról.* 4.sz. 77-87.o.